

ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Філологія

Випуск III

Івано-Франківськ
1999

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ФІЛОЛОГІЯ
ВИПУСК III

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

“ПЛАЙ”
1999

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника
БІБЛІОТЕКА
ІНВ. №.....

Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 1999. Вип. III.

У третьому випуску збірника містяться статті, в яких досліджуються типологічні та контекстуальні явища, літературні проблеми граматики, фразеології, питання літературно-художньої рецепції, міжмовної інтерференції, лінгвістичні аспекти перекладу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, учителів та студентів.

Visnyk Prykarpatskoho Universytetu (Precarpathian University Bulletin) Philology. 1999. №III.

The third issue of the journal contains the articles dealing with phenomena relevant to typology and context, questions pertaining to grammar, phraseology, literary perception, interlanguage interference, and linguistic aspects of translation.

The journal is designed for researchers, professors and teachers, graduate and undergraduate students.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*), д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК, д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО, д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК, д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ, д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІІШИН, д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК, д-р пед. наук, проф. Б.М.СТУПІАРИК, д-р мистецт., проф. М.П.ФІГОЛЬ, д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІІШИН (*голова редколегії*), д-р філол. наук, проф. М.І.ГОЛЯНИЧ, д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК, д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО, д-р філол. наук, проф. Т.Ю.САЛИГА, д-р філол. наук, проф. М.В.ТЕПЛИНСЬКИЙ, канд. філол. наук, доц. С.І.ХОРОБ (*відповідальний секретар*).

Адреса редакційної колегії:

284000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,

Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.

© Видавництво "Плаї" Прикарпатського університету, 1999.

Тел.: 2-33-79

ЛІТЕРАТУРНІ КОНТЕКСТИ

Володимир Матвіїшин

**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА
ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ВІКТОРА ГЮГО
ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ В УКРАЇНІ**

Проблема сприйняття творів В.Гюго в Україні вже порушувалася в українському літературознавстві Д.Наливайком, (1) І.Журавською (2), О.Модестовою (3). Частково ми торкнулися цієї проблеми в нашій монографії "Українсько-французькі літературні зв'язки XIX – початку XX ст." (Львів, 1989) у розділі "Українські інтерпретації творів В. Гюго", (стор. 50-92). Проте поза увагою дослідників залишилися фактичні матеріали, що дають змогу поглибити питання рецепції демократичних та християнських мотивів творів видатного французького письменника-гуманіста Віктора Гюго, а також з'ясувати їхню роль у суспільно-політичному житті України кінця XIX – початку XX ст.

Ведучи нещадну боротьбу з "революційною заразою", царська цензура огульно брала під сумнів усю французьку літературу, вбачаючи у ній своєрідного "бацилоносія". Саме французька література завжди була в уяві царату носієм передових демократичних ідей та настроїв, особливо для нього ненависних та переслідуваних. Ще у 1847 році в одній з постанов зазначалось, що царська цензура зобов'язана "розглядати переклади найновіших французьких романів з більшою ніж інші книжки суворістю щодо моральності їх змісту, звертати особливу увагу на пануючий дух і наміри автора", а також "надалі звертати якнайпильнішу і якнайгострішу увагу на подані у комітет переклади з іноземних мов, особливо сучасних французьких письменників"(4).

У Центральному державному історичному архіві України у Києві зберігаються протоколи судових справ, з яких дізнаємся про вилучення, заборону розповсюдження ряду оригінальних та перекладних прозових, поетичних та публіцистичних творів. Головне управління у справах друку незвичайно пильно стежило за тим, щоб не допустити до читача щонайменших проявів вільномудства та волелюбності.

Політична реакція особливо посилилась у 90-ті роки XIX ст., коли царська влада, перелякана бурхливим піднесенням бунтівничих настроїв серед поневолених народів Росії, мобілізувала численний штаб цензорів, завданням

якого було перешкодити розповсюдженню національно-визвольних ідей, завезених іззовні, передусім із політично неспокійної Франції.

Особливої уваги з боку царської цензури було надано творчій спадщині Віктора Гюго – видатного трибуна і поета, пристрасного захисника справедливості, гноблених і покривджених, їхнього природного права на щастя. Оригінальні твори В. Гюго та переклади з них царські жандарми неодмінно вилучали при обшуках в арештованих членів підпільних політичних організацій. Так, 7 серпня 1884 р. учня Ананьївської гімназії Херсонської губернії Гуревича М., члена таємного гуртка самопомогі і самоосвіти, було звинувачено у створенні касової бібліотеки, в якій поряд з творами російських письменників демократичного спрямування був “Кобзар” Т. Шевченка та переклади з творів В. Гюго (“Знедолені”, “Людина, що сміється”, “Історія одного злочину”, “Дев’яносто третій рік” та психологічний етюд “Останній день засудженого до страти”)(5). Названі твори В. Гюго усією логікою розповіді сприяли вихованню не лише чеснот людинолюбства, а й прагнення особистої свободи, зневаги до покори, послушності, рабства.

Патетичний реєстр згаданих творів В. Гюго, їх зворушлива піднесеність, своєрідна мстлива злість проти злочинницької тогочасної влади Франції були тими чинниками, що приваблювали українських читачів, спонукаючи їх до розповсюдження подібної “крамольної” літератури всупереч грізним заборонам.

Притаманна творам В. Гюго чітко детермінована антитеза добра і зла, волі та рабства, патріотизму і зради спроможна пробудити у читача якнайкращі почуття філантропії, гуманізму, братолюбства. Це й примушувало царських цензорів забороняти доступ до творів, що здатні глибоко зворушити читачів, які замислювались не лише над своєю власною долею, а й над проблемами широкого соціально-політичного звучання. Домінантою багатьох заборонених книг В. Гюго був заклик до християнського милосердя та всепрощення, відміни смертної кари, відмови від воєн, надання усіх громадянських прав жінкам, пригніченим народам, що аж ніяк не імпонувало імперським амбіціям царських завойовників й поневолювачів. Герої названих творів – мужні, самовіддані, непересічні, з високими моральними чеснотами люди, що завжди готові жертвоно боротися за щастя окремих людей та цілих народів.

Не лише широкі прозові полотна В. Гюго драгували царських охоронців правопорядку, але й окремі вірші. Так, соціально забарвлені поетичні твори з промовистими назвами “Обжори” та “Перед грозою” були

виявлені та занесені до речових доказів при обшуку на квартирі Шевалдіних у м. Києві, що звинувачувались у належності до “Південно-Західної групи” “Народної волі” (березень 1884 р.) (6).

Це був час, коли царизм жорстоко розправлявся з членами “Народної волі” – таємної революційно-народницької організації, що індивідуальним терором, а також революційною пропагандою серед студентів, робітників, військовослужбовців намагалася повалити самодержавство і встановити демократичну республіку. Місцеві групи “Народної волі”, що активно діяли в Києві, Одесі, Харкові, Ніжині, захищали право всіх народів Росії, в т. ч. українського на вільний національний розвиток.

Перебуваючи протягом дев’ятнадцяти років на вигнанні, В. Гюго продовжував брати активну участь у вирішенні різних міжнародних конфліктів. У 1863 р. на прохання О. Герцена французький трибун став на захист Польщі, що повстала проти російського поневолення. У своєму зверненні “До російської армії” В. Гюго закликав російських солдатів та офіцерів відмовитися від збройної, насильницької боротьби з польськими повстанцями-патріотами та спрямувати свою зброю проти царського деспотизму. І хоч цей громадянський крок Гюго й не мав будь-якого впливу на хід подій, все ж він привернув увагу світової громадськості до жорстокої колоніальної політики царської Росії. В. Гюго завжди захищав права людей та націй на свободу, заявляючи: “Жодна нація не має права поневолювати іншу націю... Жоден народ не має права володіти іншим народом, так само як жодна людина не має права володіти іншою людиною”(7).

Зрозуміло, що подібні заяви авторитетного поета не могли не драгувати прихильників перманентної загарбницької політики царської Росії, а тому кожен його поетичний чи прозовий твір проходив якнайретельніший аналіз з боку цензури. Ім’я В. Гюго стало опальним у Росії у зв’язку з його пристрасною ненавистю до царського режиму. Тому, коли у 1852 р. був опублікований його памфлет “Наполеон маленький”, його відразу ж було заборонено до розповсюдження, бо його автор різко виступає проти реакційної політики Російської імперії (8).

У “Наполеоні маленькому” поет зокрема писав:

Peuple russe, tremblant et morne, tu chemines
Serf à Saint-Petersbourg et forçat dans les mines.
Le pôle est pour ton maître un cachot vaste et noir.
Russie et Sibirie, o czar, tyran, vampire
Ce sont les deux moitiés de ton funèbre empire
L’une est l’Oppression, l’autre est le Désespoir.

У зв'язку з цензурною забороною твору в оригіналі його переклад українською мовою з'явився лише в 60-х рр. XX ст. з-під пера Миколи Бажана:

Народи Росії! Ви – стогін доби,
Раби в Петербурзі, на руднях раби,
Ваш пан на тюрму обертає весь світ,
Сибір і Росія, о царю! Встає
На двох тих підпорах владарство твоє,
Що Розпач – одна з них, а друга – це Гніт.

Цілком слушно перекладач звернення “Peuple russe” (російський народ) відтворює не буквально, а передає російську реалію – “Народи Росії”, адже Росію населяють не одні росіяни. Водночас М. Бажан, керуючись, очевидно, особистою внутрішньою цензурою, значно пом'якшив гнівні епітети В. Гюго, пропустивши у перекладі синонімічний підсилювальний ряд до слова “цар” (тиран, вампір). Неадекватно першотворові передано також стрічку “Ваш пан на тюрму обертає весь світ” замість “Полюс (північний) для вашого володаря – величезна й чорна тюремна камера”. Подібні змістові відхилення від оригіналу, без сумніву, знижують художню та ідейну вартість твору, а отже не сприяють адекватному сприйняттю чужомовного твору українським читачем. Треба сподіватись, що загальновідомий памфлет В. Гюго буде відтворений українськими перекладачами у повній відповідності до сучасних засад теорії та практики перекладу.

Радянське літературознавство завжди щедро співало дифірамби В. Гюго за його звернення до проблеми революції як способу вирішення всіх гострих суспільних конфліктів, проте неодмінно закидало йому безпорадність у відтворенні історико-економічних процесів, соціально-політичних суперечностей у французькому суспільстві. Не меншої критики зазнавала гуманістична сутність моральних пошуків поета, його прагнення вирішувати складні конкретно-історичні завдання морально-етичними устремліннями, формувати певні соціально-психологічні риси та якості людського характеру. Письменник ставив собі за мету виховати новий тип людини, яскравої особистості, що керується у своїх вчинках філософією гуманізму, християнської моралі: революційне насилля, білий терор для нього були неприйнятними. Поет цілковито відкидав кровопролиття, жорстокість, помсту, фанатизм, як способи вирішення неоднозначних особистих та соціальних зіткнень.

Концепція революції В. Гюго якнайкраще втілена в ідейно-емоційній площині у романі “93-й рік”. Співчуття, милосердя, людяність, християнське

всепрощення тут вступають у трагічний конфлікт з жорстокістю, бездушністю, революційним насильством.

Два табори – революція та контрреволюція – однаково безпощадні до своїх супротивників. “Вбивати, вбивати, вбивати!” – слова маркіза де Лантенака, що очолив бунтівну Вандею проти яacobинської диктатури. А чи не ті ж слова повторював згодом вождь російського пролетаріату В. Ульянов (Ленін), говорячи про необхідність знищення духовенства? До них він ще додавав: “Чим більше, тим краще”.

Помста, кара та милосердя – три морально-етичні категорії, що домінують у сюжетному стрижні твору. За порушення закону революції про безпощадність щодо ворога Говена засуджують на страту: провина його була у тому, що він відпустив на волю маркіза де Лантенака, який погав у полон до яacobинців, рятуючи під час пожежі від неминучої смерті дітей тих же республіканців. Трагічна кінцівка роману, коли гинуть Говен і Сімурден – “два полюси революції” – символізує прагнення митця показати фатальність, згубність будь-яких масових соціально-політичних зривів у роздертому суперечностями суспільстві, що стало по різні сторони барикад, безпощадно самовинищуючись.

Глибоко вивчивши наслідки революції 1789-94 рр., а також ставши свідком революцій 1830, 1848, 1871 років В. Гюго доходить висновку, що ці великої сили суспільні збурення не принесли поліпшення долі народу, не розв'язали складних соціальних проблем. Перед стратою Говен зізнається Сімурдену, колишньому священикові, а нині яacobинцю – фанатику: “Ось де, вчителю, відмінність між нашими двома утопіями. Ви хочете обов'язкової казарми, а я хочу школи. Ви мрієте про людину – солдата, а я про людину – громадянина. Ви – про людину грізну, а я про людину мислячу. Ви створюєте республіку меча, а я створюю . . . республіку духу”.

Проблема християнського милосердя, самозречення, альтруїзму чітко проглядається в усіх творах В. Гюго великої та малої форми. Звідси й домінанта його творчого набутку – шлях до вдосконалення суспільно-політичних відносин лежить у морально-етичній площині, вихованні людини нового часу. Філософська концепція людини у В. Гюго не є догматичною – вона еволюціонує разом зі суперечливими історичними процесами. Вправно співставляючи антитезні етичні категорії (любов і ненависть, ширість і підступність, жертвність та угодовство), автор досягає у своїх творах високої емоційно-психологічної напруги, а тим самим позитивно впливає на вироблення у читачів почуттів непохитної гуманістичної моралі.

До творів, що найбільш яскраво порушують проблеми людської моралі, зокрема християнського милосердя, належить епічна поема В. Гюго “Бідні люди”, що написана у цілковитій відповідності зі засадами реалістичної естетики, увійшовши у тритомну збірку-епопею “Легенда віків” (1859, 1877, 1883). Саме рух до світла, до поступу – основна тональність цієї своєрідної циклічної епопеї. яку автор у передмові характеризує як таку, що змальовує все людство послідовно й одночасно в усіх планах – історичному, легендарному, філософському, релігійному, науковому, які зливаються в одному грандіозному русі до світла.

Основним своїм завданням В. Гюго вбачав у тому, щоб “відобразити, немовби в осяйному й похмурому дзеркалі, цю величну фігуру – єдину й багатовелику, похмуру й променисту, фатальну й священну – “Людину”. Автор відшукує у кожній людині найкращі її етичні якості, що засвідчують її моральне благородство, а звідси й той високий історичний оптимізм поета, властивий найкращим його творам.

Поема “Бідні люди”, що ввійшла у третю частину “Легенди віків”, була особливо популярною в Україні. Вперше вона була опублікована у львівському журналі “Народ”(1891) в українському перекладі Лесі Українки, яка розпочинає його словами: “Посвята моєму любові і вельмишановному дядькові Михайлові (Драгоманову – В. М.). Ця присвята – данина шани юної поетеси М. Драгоманову за його незвичайну людяність, душевну велич, жертвність заради інших людей та високих суспільних ідей. І хоч Леся Українка скромно називає свій переклад переспівом, насправді – це повноцінна, адекватна інтерпретація відомого твору В. Гюго, в якому особливо яскраво проглядається прагнення поета використати реалістичну естетику, що завойовувала міцні позиції в літературі другої половини XIX ст. Перекладачці вдалося зберегти важкуватий пафетично-піднесений стиль Гюго, передати ритм, розмір, характер і поетичну семантику твору (9).

Переклад Лесі Українки був згодом передрукований у її збірці “На крилах пісень” (1904) під назвою “Сірома” і саме під цією назвою він увійшов в історію українського перекладу. “Бідні люди” – буквальный переклад назви твору В. Гюго “Les pauvres gens”. “Сірома” – поняття історичне. Воно характеризує козацьку бідноту (голоту) на Запорізькій Січі XVI-XVIII ст. Своєрідна “українізація” назви твору аж ніяк не шкодить його сприйняттю, бо ж семантично ці два заголовки – адекватні.

Симптоматично, що у доробку Лесі Українки є власний вірш під тією ж французькою назвою збірки В. Гюго, в якій було надруковано згадану вже поему – “Légende des siècles”(“Легенда віків – В.М.) – твір, в якому авторка

мріє про храм, де пануватимуть мир і злагода між різними народами, коли “і рідне й чуже поєднається щільно (і житиме в думці моїй нероздільно,) затихнуть навіть ворожнеча і болі,

не буде діяти вже й ганьба неволі

Усім моїм мукам настане кінець –

І се буде пильної праці вінець”(10).

Проте жорстока дійсність примушує Лесю Українку з болем говорити про “трупні світів, ідей, народів”.

Колись так, може, й наша рідна мова

зостанеться на загадку вікам

Нічим, холодним, дивним трупом слова.

“Рідна неволя”, “чужі, незнані племена людей чи звірів” та інші алюзії та метафоричні паралелі є прозорим натяком на соціально-політичний стан України початку XX ст. , коли царизмом підступно переслідувалось все українське. Структурно-тематично вірш Лесі Українки перегукується зі збіркою В. Гюго, бо ж автори охоплюють трагічну давню минувшину людської цивілізації, її не менш сумну тогочасність та мріють про щасливе прийдешнє. Проте історичний досвід Лесі Українки допоміг гіпотетично передбачити “важкі червоні хмари” для своєї країни. А й справді – після жовтневого перевороту 1917 року збулися її слова:

Насунула важка червона хмара,

гула в ній громом братобійна чвара,

вона покрила цілу країну

і повернула її в руїну.

Замерк мій дух, і серце заніміло,

і слово з уст озватися не сміло,

бо та країна – то була моя... (11).

Творчо використавши поетичну збірку В.Гюго, відштовхувшись лише від самої лише назви та загальної архітекtonіки віршованої трилогії французького автора, Леся Українка створила високохудожній філософський твір, що у сконденсованій формі відтворює тисячолітню історію людства, засвідчуючи водночас невичерпний патріотизм української поетеси, її пристрасну любов й глибокі переживання за стражденну долю поневоленої чужинцями вітчизни.

Оскільки поема В. Гюго “Бідні люди” містить яскраво виражений дидактичний характер, то й привернула вона увагу видатної української просвітительки, педагога, віце-президента Міжнародної ліги освіти Христі Данилівни Алчевської (1841-1920), авторки тритомної критико-

бібліографічної праці “Что читать народу?” (1841, 1889, 1906), в якій широко використано й численні переклади зі світової літератури. Об'єднавши навколо себе велику групу харківських учителів, Х. Д. Алчевська проводила своєрідні методико-педагогічні експерименти, читаючи учням вголос спеціально адаптовані оригінальні та перекладні твори з різних національних літератур. Педагоги стежили за розумінням слухачами (дорослими та дітьми) прочитаного, допомагали у розкритті глибоких думок автора, намагаючись їх проілюструвати паралелями з реального тогочасного життя. Не поминула Х. Алчевська й поему “Бідні люди” В. Гюго в російській інтерпретації В. Микулича (1904 р.). У своїй рецензії Х. Алчевська подає короткий зміст поеми, наголошуючи на високопоетичній та виховній стороні твору, “який зворушує читача до сліз, а тому ми гаряче рекомендуємо його для читання народові” (12). Авторка зауважує, що бідні люди, які багато настраждалися, часто бувають милосердними до самозабуття. Саме навколо цієї тези й побудована поема В. Гюго, в якій йдеться про нужденне життя рибалки, що разом з дружиною та п'ятьма дітьми ледь-ледь зводить кінці з кінцями, ризикуючи щодня своїм життям у боротьбі з ненаситним морем. Однієї ночі, коли на морі знялася велика буря, рибалка не повернувся. Щогодини, в холод й дощ, його дружина виходить на берег, сподіваючись на його повернення. Зайшовши до своєї ще біднішої вдови-сусідки, у якій двоє діточок, Жанні застає її мертвою. Забравши до себе двійко сонних дітей, дружина рибалки хвилюється: як же сприйме її вчинок чоловік, якщо повернеться? Адже “вже й тепер в лиху пору не раз ми зовсім без вечері лягаємо”. Поема закінчується ідилією:

Будуть рідними нашим п'ятьом, будуть жити!

А як прийдеться з нашими вкупі жити

Те дівчатко маленьке і теє хлоп'я,

То, дасть Бог, більше риби ловитиму я.

Переклад Лесі Українки (13).

У брошурі В. Микулича, рецензованій Х. Алчевською, був також поміщений переклад оповідання В. Гюго “Жаба”. Подаючи коротку характеристику твору, рецензентка зазначає, що це “чудова розповідь про жабу, яку мучили вуличні хлопчики і тільки старий, нещасний осел пошкодував її і не роздушив своїм купитом, знаючи з досвіду, як гірко йому доводилось від людей (14). Х. Алчевська особливо рекомендувала читати це оповідання дітям та підліткам, що жорстоко ставляться до тварин, до природи взагалі. Як бачимо, твори В. Гюго з їх високоморальним пафосом незвичайно актуальні й у наш час, а тому доцільно було б їх включити у шкільні програми з курсу “Зарубіжної літератури”.

Заслугує на особливу увагу збірка В. Гюго “Мистецтво бути дідусем” (1877), де у зворушливій тональності автор висловлює свої глибокі батьківські почуття до дітей та онуків, яких пристрасно любить. Тут зібрані поетичні казки, жартівливі бесіди та діалоги старого поета з його внуками Жоржем та Жанною. Дідусь-поет прагне прищепити своїм онукам добрі, ширі, гуманні чесноти, навчити їх мужності, милосердності, людинолюбства.

Саме ця тематика була особливо близькою “невсипущій трудівниці-бджілці” Олені Пчілці, яка залишила помітний слід в історії українського поетичного та прозового перекладу. Цілком слушно Олена Пчілка вважала, що перекладацька діяльність сприяє виробленню та розвитку української літературної мови. Найбільше письменниці добирала для перекладу з різних національних літератур твори для дітей.

Відбір для перекладу вірша В. Гюго “Діти” був зумовлений, очевидно, переживаннями, що їх викликала смерть сина Михайла (1903), важкою невиліковною хворобою дочки Лесі.

Боже! Не дай мені бачить, мені і усім
Любим моїм, навіть тим воріженькам лихим,
Що утішаються лихом моїм,
Боже, не дай ти їм бачити літо без квіток,
Тихі гніздечка без пташок, улик без пчілок,
Хату спустілу без діток! (14).

Деякі переклади Олені Пчілки з В. Гюго лише нещодавно побачили світ (15). Їх автографи зберігаються у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України у її фонді (ф.28). У них оспівана любов до добра та ненависть до зла, глибокий патріотизм та воля до свободи.

Отже, творчість В. Гюго з її високим гуманізмом й нескореністю перед фізичним та духовним рабством, готовністю на жертвність в ім'я щастя людини та суспільства, без сумніву, мали певний вплив на формування світогляду й вироблення індивідуального стилю Олені Пчілки та Лесі Українки. Подібно до В.Гюго, дві українські письменниці активно втручалися у політику, ризикуючи життям, захищали право українського народу на самостійний розвиток, захищали свободу й справедливість.

За браком місця ми не торкнулись маловідомої українським читачам поеми В. Гюго “Мазепа”. Впродовж десятиліть вона була заборонена до перекладу та розповсюдження в Україні.

Таким чином, перекладна література виконувала важливі функції в культурному та суспільному житті України XIX ст. Творчість В. Гюго в

історії українсько-французьких літературних зв'язків займає особливе місце завдяки своїй жанровій та тематичній багатогранності, що приваблювало увагу літераторів України, які вирішували на власному національному матеріалі аналогічні проблеми. Кращі твори французького письменника відіграли позитивну роль в історії суспільно-політичних відносин України XIX ст., сприяли розвитку тематичної різноманітності та естетичних засад українського красного письменства.

1. *Наливайко Д. С.* Віктор Гюго. –К., 1976.
2. *Журавська І. Ю.* Іван Франко і зарубіжні літератури. –К., 1961.
3. *Модестова О. М.* Іван Франко – перекладач політичної лірики Гюго. –В кн.: Наук. зап. – Т. 15. – Вип. 7. – 36. філол. фак-ту. – № 9. Присвячений 100-річчю з дня народження Івана Яковича Франка. –К.: Вид-во Київського університету, 1956. – С. 113-128.
4. *Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год.* –СПб, 1862. – С. 207.
5. Центральний державний історичний архів. – Фонд 419, оп. 1, од. зб. 1206, арк. 76-77.
6. Там же, ф. 442, оп. 834, од. зб. 60, арк. 49 зв.
7. *Viktor Hugo. Oeuvres complètes. Actes et paroles. II (pendant l'exil).* –Paris, 1883, p. 496.
8. Французские писатели в оценках царской цензуры. Очерки И. Айзенштока. – В кн.: Литературное наследство. –М., 1936. – Кн. 33-34. – С. 788.
9. *Пальчинська С. В.* Про один переклад Лесі Українки з Гюго. – Українське літературознавство. –Вид-во Львів. ун-ту, 1972. –Вип. 16. – С. 73-78.
10. *Лесь Українка.* Зібр. тв.: У 12-ти т. –К., 1975. –Т. 1. – С. 348.
11. Там же. –С. :49
12. *Алчевская Х.* Что читать народу? –СПб, 1899. –Т. 1. – С. 164.
13. *Лесь Українка.* Зібр. тв.: У 12-ти т. –К., 1975. –Т. 2. – С. 275.
14. *Олена Пчілка.* Твори. –С., 1988. – С. 91.
15. Там же. – С. 92-93.

The article deals with V. Hugo's works of different genres in which antitheses are clearly determined: good-evil, freedom-slavery, patriotism-treachery. Philanthropic ideas, the ideas of humanism, Christian charity are passionately defended, revolutionary violence and cruelty are condemned.

УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ 80-Х РОКІВ XIX - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.

У попередній публікації (див. “Вісник Прикарпатського університету. Філологія”. –Ів.-Франківськ, 1995. –Вип. I. –С. 113-121) ми розглянули історію української літератури у контексті світової від її зародження до 80-х років XIX ст. І у наступні часи продовжується зацікавлення творчістю наших письменників – їхні імена потрапляють на сторінки світового і загальнослов'янського письменства.

У 80-х роках XIX ст. видаються численні німецькомовні історії світової і слов'янських літератур, на сторінках яких опубліковані коротші або ж повніші огляди українського письменства. У 1885 р. виходить “Історія російської літератури від її початків до нових часів” О.Рейнгольда (1856-?), що спочатку друкувалася на сторінках “Baltische Monatsschrift”(1). Він працював у Петербурзі, а тому досить добре був обізнаний із історією російської літератури. У поглядах на українську літературу він відбивав погляди шовіністичної частини російських дослідників, які не визнавали права українців на свою літературу. Тому у цьому 3-томному виданні давньоукраїнська література розглядається як частина російської літератури (2). На думку І.Франка, який був добре обізнаний із публікацією прибалтійського німця, праця О.Рейнгольда – “бідна, бліда, школярська ... спроба” (3). А через два роки, у 1887 році, у Граці Г.Крек другим виданням видав “Вступ до історії слов'янської літератури”, що цінна своїми міркуваннями про давньоукраїнську літературу, яку словенсько-австрійський славист зарахував до російської. Вона була відома і І.Франку (4), і П.О.Кострубі (5).

До того ж часу належить і спроба І.Франка видати “Історію української літератури” як окремого розділу (частини) запланованої Вільгельмом Фрідріхом серії праць “Geschichte der gesammten russischen Literatur”. У відповідь на повідомлення редактора “Magazin für Literatur des In- und Auslandes” про публікацію українського перекладу І.Франка “Фауста” Й.-В.Гете український письменник писав, що “мета мого життя й деяких моїх товаришів полягає в тому, щоб підтримувати живі духовні зв'язки української інтелігенції з високорозвинутими націями Західної Європи, а з іншого боку, ближче познайомити ці нації з духовним життям українського народу...”(6). А далі І.Франко запропонував, що міг би опрацювати історію української літератури, яка вийшла б “в окремій книзі або

принаймні в окремому півтомі”, висловивши свої незадоволення висвітленням історії нашого письменства у згаданій праці О.Піпіна (7).

Не маючи можливості самому підготувати таку історію рідного письменства (тоді перебував на селі) у серії “Історії всесвітньої літератури” “in Einzeldarstellungen” (детально – В.П.), І.Франко звернувся за допомогою до М.Драгоманова. 23 грудня 1882 р. у листі до нього він стверджував, що хоч видавець дав тільки десять аркушів для такої історії, “все-таки на 10-ти листах можна би, думаю, зладити гарну штуку”. Тому І.Франко пропонував М.Драгоманову написати деякі її розділи, до яких І.Франко пропонував свої німецькі переклади творів українських письменників. Якщо у листі до Е.Енгеля І.Франко висловив своє незадоволення оглядом української літератури у праці О.Піпіна, то тепер обґрунтував такий свій висновок. “Я би бажав трактувати її не так, як Піпін, – пояснює свою думку І.Франко, – котрий пошмагував нас після случайних державних границь, – але брати цілу літературу, а її відміни (гал[ицьку], буков[инську], угор[ську] як поєдинчі школи, з більше або менше затемненими провідними думками [...]. Уяснивши на підставі [народних] пісень тип української поезії, її окреме й оригінальне обличчя, слідити відтак у літературі артистичній його модифікації і зміни – се, думаю, дасть єдину, раціональну підставу, до суцільного трактування цілої української літератури, підставу, якої не найшов Піпін” (8).

Можна тільки пошкодувати, що І.Франкові та М.Драгоманову не вдалося тоді зреалізувати таку історію нашої літератури. Відомо, що дещо пізніше, у 1901 році, на сторінках часопису “Aus fremden Zungen” (№8.– С.382-383). І.Франко опублікував огляд нової української літератури “Українська/русинська/література” (9). Подібний огляд письменник надрукував і у чеському журналі “Slovanský Prehled” (10), але ніхто із дослідників проблеми “Праці І.Франка з історії української літератури” не звернув уваги на те, що його стаття для празького часопису була написана німецькою мовою, а пізніше кимсь із співробітників журналу перекладена чеською мовою. На правильність нашого спостереження вказує, зокрема, і перший рядок статті – “dem sympatischen Programm den “Slovanský Prehled” (11).

Та знову ж повернімося до 80-х років XIX ст. У 1887 р. У Лондоні появилася праця румунського славіста Мозеса Гастера (1856-1939) “Greek-Slavonic: Ilchester lectures and its relations to the folklore of Europe during the Middle-Ages”, в якій знаходимо цінні матеріали про давню українську літературу, що вкотре розглядалася, як “давньоруська”. Нею користувався І.Франко при вивченні давньоукраїнських апокрифів (12).

У 1891 р. у Берліні появилася 2-томна “Загальна історія літератури” відомого німецького історика літератури і критика Густава Карпелеса (1848-1909). У ній він також розглянув розвиток світової літератури від найдавніших часів до кінця XIX ст., а у її контексті – й української. Не виключено, що відомості про наше письменство Г.Карпелес одержав від І.Франка під час свого перебування у Львові (13). Перед приїздом німецького історика літератури до Львова його рекомендував І.Франкові польський журналіст О.Свентоховський (14).

Г.Карпелес правильно писав, що українська література має давню історію і що вона виросла на багатому ґрунті народної поезії. Новий період її розвитку започаткував І.Котляревський, який у своїх творах “вдало передав характерні риси життя рідного народу”. Його традиції продовжили П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка-Основ’яненко, А.Метлинський, М.Костомаров, Марко Вовчок, О.Стороженко, Л.Глібов та І.Нечуй-Левицький, але найвишого рівня свого розвитку українська література досягла у творчості Шевченка, що “виросла з любові до народу”. “Страждання, які він витерпів, – писав Г.Карпелес, – не зломали його поетичної сили, не затьмарили його гуманістичних ідеалів. Він був народним вождем, що будив до нового життя; в поезії Шевченка втілена поезія України” (15).

“Загальна історія літератури...” Г.Карпелеса користувалася значною популярністю в Німеччині (її друге видання появилася у 1900 р. у Берліні), була перекладена багатьма мовами світу (16), а розділи про українську літературу – китайською і японською (17).

Скромні відомості про українське письменство знаходимо в “Історії світової літератури” Юліуса Гарта (1859-1930), що у двох томах вийшла у 1893-1896 рр. У Берліні. Автор стверджував, що наша література “тливе крізь сторіччя, як маленька ріка, а українська народна поезія і козацька дума відіграє свою роль як в російській, так і польській романтиці... Проте загальнослов’янський період відродження, що настав у XIX ст., і в цій літературі попливи національну свідомість. І в особі Тараса Шевченка (1814-1861) виріс поет такої індивідуальності, який має право претендувати на всенародне значення... З його поезії промовляє не романтичний естетизм, а саме життя; там звучить голос народу, який страждає в соціальному ярмі...” (18).

У 1906 р. у Лейпцігу появилася “Історія слов’янських літератур” Юзефа Карасека (1868-1916), що була перекладена англійською та російською мовами (Петербург, 1910). Автор додав ті сторінки, які скоротив видавець (19). Її досить уважно прорецензувала чеська критика (20). У 1893 р. У Відні він разом з Франком брав участь у слов’янському семінарі

В.Ягича, готувався до захисту докторської дисертації (21). Очевидно, це знайомство і вплинуло на подачу історії української літератури на сторінках “Історії слов’янських літератур”, хоч, повторюємо вдруге, видавець вимагав скоротити її на 10 аркушів (22).

Юзеф Карасек вважав, що кращі здобутки української літератури є “духовним виявом” українського народу, розділеного політичним кордоном між Росією і Австро-Угорщиною. Початок нового періоду нашого письменства він правильно датував появою “Енеїди” І.Котляревського, слідами якого пішли П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка-Основ’яненко, М.Костомаров, окремо називаючи “найбільшого українського поета Тараса Шевченка” і “найвидатнішого письменника сучасності” І.Франка (23).

Напередодні першої світової війни появилися ще два німецькі видання, в яких подана й історія української літератури. У 1908 р. у Берліні-Лейпцигу появилася збірка “Східнослов’янські літератури і слов’янські мови”. У ньому опублікована стаття згаданого В.Ягича про слов’янські мови, а серед них – і про українську. Відомий славіст вважав, що І.Котляревського слід вважати зачинателем нової української літератури на народній основі. Саме його творчість була добрим прикладом для багатьох українських письменників, зокрема, Г.Квітки-Основ’яненка і “найвизначнішого досі поета України Шевченка”, які вплинули на розвиток письменства і мови у Галичині і Буковині. В.Ягич стурбовано писав про утиски українського слова російським урядом, висловив цікаву думку, що “поруч з російською мовою і літературою, яка вже набула характеру світової літератури, може з таким же успіхом розвиватися малоросійська або рутенська література” (24).

Несподівану думку про українську літературу висловив Карл Дітеріх у своїй праці “Східнослов’янські літератури в їх головних напрямках” (Тюбінген, 1911). Професор Лейпцигського університету вказав, що нібито трагедія Блюмаурера в основному припала до смаку східнослов’янським письменникам для передачі певних явищ у карикатурі і викликала українську “Енеїду” І.Котляревського. Німецький дослідник нічим не підтвердив свою думку, що фактично залишилася не розкритою. А взагалі К.Дітеріх більше уваги приділив польській, сербохорватській і чеській літературам і дуже скупо українській і російській, знову ж безпідставно вважаючи (ми частково поділяємо такий висновок), що розвиткові української літератури перешкодило засилля церковно/старо/слов’янської мови, а пізніше – російської (25).

Перша світова війна, виникнення української держави – УНР і ЗУНР, її поразка, утворення т. зв. Радянської України та утворення нових держав –

Польщі і Чехо-Словаччини, в межах яких опинилися досить значні території України, дали поштовх до поглибленого вивчення українського письменства у контексті світової і слов’янських літератур. Уже у 1922 р. у Празі Ян Махал (1855-1939) у першому томі своєї праці “Слов’янські літератури” досить повно проаналізував творчість І.Котляревського та його наступників, окремо розглянувши творчу спадщину Т.Шевченка та І.Франка. Цінність праці Яна Махала полягає ще й у тому, що він дуже уважно використав дослідження українських істориків літератури – М.Дашкевича, П.Житецького, І.Стешенка, М.Сумцова, І.Франка тощо (26).

Значних успіхів у вивченні історії українського письменства у контексті світової (поляки називали її – повшехною) і слов’янських літератур добилися польські літературознавці. Вони паралельно використовували різні етноніми та позначення українського народу і його літератури – “руский” (на відміну від “російський”!), “малоруський” і “український”, а для його західноукраїнської гілки – “русинський” (27). Вже Валерій Гостомський у своїй 2-томній “Історії літератури повшехної у зарисі” (Варшава, 1898) розглянув літературу княжої доби як початковий етап розвитку української літератури. Польський історик літератури високо оцінив “Повість временних літ” (“в стилі простому, але подекуди поетичному”) і “Слово о полку Ігоревім” (“відзначається небуденними рисами”), хоч і уточнив, що дехто з дослідників сумнівається в автентичності цього твору.

Як стверджує В.Гостомський, після упадку Київської Русі і пізніших складних політичних обставин українці навіть в умовах чужинського засилля і далі творили свою літературу, що зазнала західноєвропейських впливів. На жаль, ця тема залишилась нерозкритою, а тому важко зрозуміти, що мав на увазі польський дослідник. На його думку, тільки серед народних мас “збереглася національна традиція і розквітла самобутня поетична творчість”, що найбільш повно проявилася “у предивних українських думах і думах” (підкреслення в тексті – В.П.). З таким висновком В.Гостомського в основному можна погодитися, але незрозуміло, чому він пропустив і не проаналізував розвиток нашого письменства XIV-XVIII ст. І який зміст вкладав у термін “думка”.

Далі В.Гостомський стверджував, що в епоху загальнослов’янського відродження, тобто у першій половині XIX ст., відродилася й українська література, яка “породила декілька видатних талантів”, до яких В.Гостомський відніс І.Котляревського, П.Гулака-Артемівського, Г.Квітку-Основ’яненка та А.Метлинського. Поруч із Шевченком, який став “одним із найбільших і найбільш оригінальних творців епохи слов’янського відродження”,

В.Гостомський поставив і М.Костомарова та П.Куліша, які також багато зробили для розвитку української науки – історичної та етнографічної, а також І.Вагилевича та Я.Головацького. Видана “Русалка Дністрова” започаткувала національно-культурне відродження по цей бік Збруча. Незрозуміло, чому В.Гостомський нічого не сказав про І.Франка, Панаса Мирного, І.Нечуя-Левицького та про нову українську драматургію (28).

У 1901-1903 рр. у Львові Людмил Герман видав своє 4-томне видання “Пшегльонд дзеюв літератури повшехної”, в якому також розглянув і здобутки української літератури. Він правильно вважав “Слово о полку Ігоревім” найдавнішою пам’яткою нашого письменства, але бездоказно стверджував, що його автором міг бути поет при дворі київського великого князя, де нібито “творилася” за зразками Західної Європи та інших дворів норманська поезія, зовсім відмінна від народної поезії”. Це один із тих традиційних стереотипів, що характерний для польської та західноєвропейської історіографії і літературознавства, за якими прекрасне появилось в Україні завдяки впливам Польщі і Заходу.

Л.Герман значно розширив список творців нової української літератури, назвав Т.Шевченка “найбільшим українським поетом”, але помилково вказав рік його народження – 1815 і місце покарання – Сибір. Із “сучасних найпопулярнішим і найбільш всестороннім письменником” названо І.Франка, однак чомусь дослідник не назвав жодного його твору, хоч були вже і польські переклади творів нашого класика (29).

Наступна “Історія літератури повшехної в зарисі” Романа Пленкевича появилася у 1906 р. у Вільно (Вільнюсі). Із незрозумілих причин автор не подав історії нашого письменства. Але заслуговує на увагу його думка про “повшехну літературу”. “Повшехна література – це збірник архитворів, виражених словом, що належать до різних народів і віддзеркалюють духовні спрямування своєї епохи під впливом ідей, що панують серед людськості. Кожний з архитворів без огляду на мову, в якій повстав, є загальною власністю всіх віків і народів”, – писав Р.Пленкевич (30). 1909 рік приніс два цікаві видання. У Тарнові появилася друге видання шкільного підручника Віктора Долежана “Дзеє літератури повшехної”. Обмежений рамками шкільного автор подав тільки короткі відомості про творчість названих уже українських письменників. Цікаво відзначити, що він дещо по-іншому оцінив поему Т.Шевченка “Гайдамаки”. Якщо В.Гостомський писав, що вона “повна кривавих і страшних сцен” (31), то В.Долежан стверджував, що Т.Шевченко “намагався відтворити давню історію Козаччини” (32).

На нашу думку, найбільшим досягненням польської україніки у вивченні історії українського письменства у контексті світової (повшехної) літератури XIX – початку XX ст. (до першої світової війни) є “Короткий зарис літератури повшехної” А.Ланге (Варшава, 1909), в якому 28 сторінок із 223 загального обсягу відведено українському письменству. Якщо ж до них додати думки і спостереження польського літературознавця про творчість українців, які в силу політичних обставин стали творцями російської літератури – Ф.Прокопович у XVIII ст. і М.Гоголь у XIX ст., то розділ про українську літературу буде дещо ширшим і повнішим. А.Ланге також стверджував, що “мова “Слова (о полку Ігоревім) – В.П.) “є мішаниною церковнослов’янської з великоруською з перевагою малоруської” (33). Він також уточнив, що “за Петра В[еликого] російська мова звільнилася від впливів церковнослов’янської та української (34). Не будемо докладніше зупинятися на оцінках А.Ланге творчості окремих українських письменників нової української літератури, а наведемо деякі його висновки про найдавніший період нашого письменства. Він правильно писав, що “українська (так у тексті – В.П.) мова поширилася далеко на Захід, оволоділа Литвою і Жмуддо (з XIV ст більша частина України входила до Литовсько-Руського великого князівства – В.П.) і навіть у Кракові (тобто у столиці Польщі – В.П.) здобула собі громадянські права”. “Коли Польща викладала первістки своєї літератури латинською мовою, – підкреслював А.Ланге, – то Україна може похвалитися першорядними творами, такими, як “Слово о полку Ігоревім” або “Руська правда”, написаними рідною мовою” (35). І хоч ці та інші давньоукраїнські твори більш широко розглянуті у розділі “Росія” (С.58-11), бо ж треба пам’ятати, що ця книжка була видана у межах Росії, все ж таки А.Ланге всупереч шовіністичній традиції російських істориків літератури розглядав ці пам’ятки, як твори і здобутки української духовної творчості. Він навіть у примітках зробив відповідне уточнення: “Деякі з цих пам’яток росіяни також зараховують до своєї літератури. Див. Росія” (36).

Окремо треба відзначити, що А.Ланге при написанні історії української літератури використав праці українських істориків літератури – О.Огоновського та Й.Застирця, праці І.Франка про Івана Вишенського та О.Левицького “Прикарпатська Русь в XIX віці в біографіях і портретах її діячів”, а з польських – “Молоду Україну” Вл. Оркана (1908). На нашу думку, деякі оцінки А.Ланге не належали польському критику, а були повторенням висновків авторів названих українських джерел. І все ж таки треба сказати, що, використовуючи ці спостереження він, очевидно,

погоджувався з ними. А подача матеріалів з історії українського письменства у “Короткому зарисі літератури повшехної” належить до найкращих подібних розробок і не втратила свого значення і сьогодні.

У міжвоєнний період у незалежній Польщі появились два видання, присвячені нашій літературі на тлі розвитку світового і загальнослов'янського письменства. У 1929 р. у Львові у видавництві “Львівська бібліотека славистична” була видана праця згаданого А. Брюкнера і Т. Лера-Сплавінського “Зарис дзюев літератур і ензикув літерацкіх слов'янскіх”. Перший з них подав у досить стислому викладі історію української літератури, а другий – історію української мови. У розділі “Руска література” А. Брюкнер вкрай суб'єктивно оцінив літературний процес в Україні і творчість окремих українських письменників. Подібні ж висновки зустрічаємо і при розробці історій інших слов'янських літератур, що викликало незадоволення серед літературознавців Європи (37). Можливо, тільки в оцінці творчості І. Котляревського і його ролі в українській літературі (автор послідовно не вживає цього етноніму, а і далі користується назвою “Русь, руський”, що українці в Польщі сприймали як образливе звертання). А. Брюкнер якимось не вдався до негативних оцінок. Він писав, що “пародії “Енеїди” були тоді (тобто у кінці XVIII ст. – В.П.) в моді, але Котляревський не задовольнився трагедією змісту, як це було прийнято у Польщі або в Росії: він переніс його поміж своїх мужиків і маємо тут ... епопею, написану чудовою народною мовою, повною дотепів, а не грубуватих ... з усіма деталями їхнього життя (костюмами, танцями, їжею), навіть з патріотичними і народними натяками (про панів, які пригноблюють народ)” (38).

Найбільш повну і точну, а водночас дуже скромну історію української літератури знаходимо у 4-у томі видання “Велька література повшехна”, що появилася у 1933 р. у Варшаві. Її автором був український письменник, перекладач і літературознавець Б. Лепкий, професор Ягеллонського університету у Кракові. На жаль, видавці дуже обмежили подачу матеріалів про українське письменство, хоч ще у 1930 р. дослідник видав “Зарис літератури української”, що мала 272 сторінки, а тепер тільки – приблизно 19 (С.519-538). Уточнимо, що майже стільки мала болгарська література (18 сторінок), сербо-хорватська – 22, чесько-словацька – 80, російська – аж 160! Менше від нашої літератури подана словенська (10 сторінок), білоруська – 8 та лужицька – 4. У 6-у томі (т.зв. Антологія) знаходимо польські переклади творів Шевченка та інших наших письменників, перелік яких завершується прозою Б. Лепкого і віршами М. Рильського та Є. Маланюка (39).

Із цього майже повного переліку видань історії світової і слов'янської літератури можна скласти певне уявлення про те, як розглядали історики літератури наше письменство, що, кого і як оцінювали. Вважаємо, що історія нашої літератури була об'єктом зарубіжних досліджень та здобула позитивну оцінку. Залишається розглянути ще окремі видання української літератури різними мовами та зарубіжні бібліографії нашого письменства – загальні та про окремих українських письменників.

1. Niemiec historykiem literatury rosyjskiej//Kraj.–1885.–2(14) marca.–№9.–S.23.
2. Reinhold Alexander von. Geschichte der russischen Literatur von ihrem Anfang bis auf neueste Zeit.– Leipzig, 1885-1886.– В.1-3.
3. Франко І. Нова історія російської літератури//Збір. творів: У 50-ти т.–К.: Наук. думка, 1982.–Т.36.–С.48.
4. Про Григорія Крека /1840-1905/ Див. там же – Т.29 – С.611
5. Слово про Ігорів похід/Вступ, переклад і пояснення Петра Олександра Коструби.– Львів: Накладна Укр. Книгарні й антикварні, 1928. – С. IX.
6. Франко І. /Лист/. До Е.Енгеля//Збір. творів: У 50-ти т.–К.: Наук. думка, 1986.–Т.48.–С.334.
7. Там же.– С.335
8. Франко І. /Лист/. До М. Драгоманова// Там же – Т.48.–С.341.
9. Передрук: Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine.– Berlin, 1963.–S.75-91.
10. Передрук: Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками – Пряшів, 1957 – С.422-451.
11. Franko I. Beiträge... S.75. Пор. чеський текст Зв'язки Івана Франка... – С.422.
12. Франко І. Передмова//Збір. творів: У 50-ти т.–К.: Наук. думка, 1983 – Т.38.–С.22,148,160,161,290,291.
13. G. Karpeles we Lwowie//Kraj.–1886.–19(31) stycznia.
14. Возняк М. З життя і творчості Івана Франка – К.: Вид-во АН УРСР, 1955.–С.104.
15. Карпелес Г. Із праці “Загальна історія літератури” //Світова велич Шевченка: В 3-х т. – К.: Держлітвидав, 1964.–Т.3.–С.162; Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою – К.: Наук. думка, 1973 –С.119,121.
16. Bronislaw Zawadzki/ Przeklada na jezyk polski//Kurjer Lwowski. – 1892. – 10 lipca.–S.5.
17. Ге Баоцян. Українська література в Китаї//Всесвіт, 1987 – №8. – С.139-140.
18. Гарт Ю. Із праці “Історія світової літератури”//Світова велич Шевченка –Т.3.–С.163.
19. Dolezal J.K. Dr. Josef Karasek.-Ve Vidni, 1926.–S.139.
20. Viz. Rejsirik. Sto padesat let cesko-ukrajinskych literarnich styku. – Praha, 1968.
21. Франко І. /Лист/. До Ченека Зібрта// Збір. творів: У 50-ти т.–К.: Наук. думка, 1986. –Т.49 – С.378-379. Також – С.400.
22. Dolezal J.K. Dr. Josef Karasek. – S.139.
23. Karasek J. Slavische Literaturgeschichte. – Leipzig, 1906. – 1-er Teil. – S.142-145.
24. Die osteuropaischen Literaturen und die slavischen Sprachen. – Berlin; Leipzig, 1908. – S.18.
25. Dieterich K. Die osteuropaische Literatur in ihrer Hauptströmungen... Tübingen, 1911. – S.126.
26. Machal Jan. Slovanské literatury. – Praha. 1922-1929. – Т.1. – S.278; Т.2. – S.442-458; Т.3. – S.305.
27. Історію українських етнонімів див докладніше: Поляк В. “Руский”, “руський”, російський, український. Синоніми? Так!//Березіль. – 1991. – №9. – С.160-165.

28. *Gostomski W.* Historia Literatury powszechnej w zarysie. – Warszawa, 1898. – Т.1. – S.386; Т.2. – S.516-519.
29. *German L.* Przegląd dziejów literatury powszechnej. – Lwów, 1901-1903. – Т.4. – S.159.
30. *Plenkiewicz R.* Historia literatury powszechnej w zarysie. – Wilno, 1906. – S.3.
31. *Gostomski W.* Historia... Т.2. – S.517-518.
32. *Dolezan W.* Dzieje literatury powszechnej: Podrecznik do nauki szkolnej. – Wyd.2-e. – Tamow, 1909. – S.317.
33. *Lange A.* Krótki zarys literatury powszechnej. – Warszawa, 1909. – Cz.IV. – S.69-70.
34. *Там же.* – С.80
35. *Там же.* – С.90
36. *Там же.* – С.125
37. *Heidenreich Jul.* Sronavaci dejiny slovanských literatur. Brückneruv “Zarys dziejów literatur słowiańskich”//Slavia. – 1930. – №3. – S.597-611; №2. – S.392-402.
38. *Brückner A.* Lehr-Splawinski T. Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich. – Lwów, 1929. – S.86. Див. Також: *Брюкнер О.* Лер-Славінський. З книги “Нарис історії слов’янських літератур і мов”//Світова велич Шевченка. – К, 1964 – Т.3. – С.230.
39. *Lepki B.* Literatura ukraińska//Wielka literatura powszechna. – Warszawa, 1933. – Т.4. – S.519-538; Т.6. – S.713-735.

The article continues the author's research on contribution of the Ukrainian literature to the history of the world belles-lettres (see the first issue of Вісник Прикарпатського університету, 1995). It analyses histories of world and Slavonic literatures by German, Polish and Czech authors that touch upon, to a certain extent, questions of the Ukrainian literature.

Мирослава Антонович

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Невмирущі твори Тараса Шевченка знайшли живий відгук у Великобританії, про що засвідчує досить багата англійська перекладна шевченкіана. Однак, якщо проблема “Шевченко і слов’янство” досліджувалась багатьма вченими, то вивчення творчості геніального українського поета в західноєвропейських країнах, зокрема у Великобританії, набуло широкого розмаху тільки в останні десятиліття. Головна заслуга в цьому належить Роксоляні Зорівчак, котра підняла проблему “Шевченко і Англія” на належну висоту (2,3,4).

Шлях Шевченка в англійський світ починається з 1868 року, коли політемігрант з України А.Гумницький (псевдонім А.Гончаренко) опублікував у журналі “The Alaska Herald” в США прозовий переклад уривків з поеми “Кавказ” у статті під назвою “Цікаві ідеї поета Тараса Шевченка”. У США була також опублікована і стаття англійською мовою про Т.Шевченка “Шевченко - національний поет Малоросії” у щомісячнику

Мирослава Антонович. Шевченкове слово у Великобританії

“Galaxy” в 1876 році американського журналіста і літератора Дж.Стівенса, де автор вмістив переклад вірша “Садок вишневий коло хати” - перший переклад поезії Шевченка англійською мовою.

Перша окрема стаття про Шевченка у Великобританії з’явилася в 1877 р. у тижневику “All the Year Round”, видавцем якого був син Ч.Діккенса - Чарлз Діккенс Молодший. Невідомий автор подав життєпис Шевченка на матеріалі критично-біографічного нарису французького дослідника й перекладача Е.А.Дюрана “Національний поет Малоросії”.

Глибший аналіз творчості Шевченка зробив перший вчений-українець Великобританії Вільям Річард Морфілл. Першою статтею Морфілла, значною мірою присвяченою Шевченкові, була “Селянські поети Росії”, опублікована в 1880 році у журналі “The Westminster Review”.

Стаття вийшла в Лондоні і окремим виданням (“The peasant poets of Russia”. By W.R.Morfill.-London, 1880). У цьому відгуку на празьке видання “Кобзаря” 1876 року автор докладно розглянув біографію Шевченка, і, говорячи про його похорон, вперше подав прозовий переклад зачинних восьми рядків “Заповіту”:

When I am dead
Bury me in a grave
Amidst the broad steppe,
In my beloved Ukraine.
That the wide-extending meadows
And the Dnieper and its banks
I may see and hear
As it rushes on roaring.

У квітні 1886 року “Macmillan’s Magazine” опублікував статтю Морфілла “Козацький поет”, повністю присвячену Шевченкові. Як пише Морфілл, крім Мекки та Стратфорда-на-Ейвоні, можливо, жодне інше місце на землі не притягає стільки люду як Шевченкова могила. Детально охарактеризувавши творчість Шевченка, Морфілл відзначає, що твори поета дуже важко перекладати англійською мовою. Крім восьми рядків “Заповіту” автор вміщує тут прозові переклади поезій “Садок вишневий коло хати”, “Ой три шляхи широкії”, “Ой одна я, одна” (перших восьми рядків). Морфіллу належить і поетичний переклад восьми початкових рядків “Заповіту”, чотирьох рядків з “Подражання ІІ псалму” та вірша “І день іде, і ніч іде”(8,т.2,8).

Перший віршований переклад зачинних восьми рядків “Заповіту” здійснив Френсіс-Петрік Марчант. Разом з перекладами поем “Іван Підкова”,

“Тарасова ніч”, віршів “Минають дні, думи...” переклад перших восьми рядків “Заповіту” був опублікований у “Записках Англо-російського літературного товариства” в 1897 році. І хоч Марчант використовував для перекладу не оригінали, а російські переклади М.Курочкіна, М.Михайлова, О.Плещеева, він намагався відтворити художні особливості Шевченкових творів.

Перше окреме англійське видання перекладів шести віршів Шевченка та біографічного нарису про поета належить відомій англійській письменниці Етель-Ліліан-Войнич, авторці всесвітньвідомого роману “Гедзь”. Це була невеличка збірка вибраних ліричних творів з “Кобзаря”, видана в одному з кращих видавництв Лондона - “Six lyrics from the Ruthenian of Taras Shevchenko, also the song of the merchant Kalashnikov from the Russian of Mikhail Lermontov/ Transl. by E.L. Voynich.-London, 1911”.

Зацікавлення Україною та її культурою прийшло до англійської письменниці через знайомство з письменниками-емігрантами С.М.Степняком-Кравчинським, Ф.В.Волховським, уродженцями України. Англійська письменниця, котра мала багатьох друзів та знайомих в Україні, була щирою шанувальницею творчості Т.Г.Шевченка і з великою відповідальністю ставилась до перекладання його творів. У передмові до своїх перекладів Е.-Л.Войнич писала: “Ці спроби перекладу пропонуються увазі публіки з деяким ваганням. Ніхто з читачів не може краще відчувати за мене, які далекі вони від оригіналів”(б,т.3,8).

Е.-Л. Войнич переклала і видала такі вірші Т.Г.Шевченка: “Минають дні, минають ночі” (From day to day, from night to night), “Зоре моя вечірняя”(only friend, clear evening, twilight, come and talk to me), “Косар” (the reaper), “Заповіт” (Dig my grave and raise my barrow by the Dnieper side in Ukraina), “Мені однаково чи буду...” (care not).”Минули літа молодії...” (“Winter”). Перекладам передує вступ (“Preface”) та досить великий життєпис Т.Шевченка (Taras Shewchenko (Biographical Sketch)).

Про глибоке знання життєпису Т.Шевченка, розуміння важливості обставин, за яких великий Кобзар творив свої поезії, свідчать вказівки на час написання перед кожним віршем, як, наприклад, “Written shortly before his arrest). “From day to day, from night to night...” Написано незадовго до арешту) “Минають дні, минають ночі” Winter. “Written in Russia about a month before his death in exile.). Минули літа молодії... (Написано у вигнанні в Росії приблизно за місяць до його смерті.) та інш. Вибір для перекладу віршів, написаних Шевченком у солдатах чи у вигнанні, свідчить про глибоке розуміння Е.-Л.Войнич тяжкої долі геніального поета.

Як зазначає В.Т.Полек, “вихід збірки творів Шевченка англійською мовою з інтересом зустріла критика, в окремих рецензіях і виданнях робилися спроби аналізу перекладницької роботи Войнич (5,9). Рецензії на збірку Е.-Л.Войнич написали Б.Лепкий (Тарас Шевченко в англійським перекладі (1); І.Шкловський (під псевдонімом ДИОНЕО “Чехов і Шевченко в Англії”. Шевченко в англійском переводе”; О.Кузміньський (під псевдонімом N.N. “Six Lyrics from the Ruthenian of Shevchenko”); “Київська Рада” помістила лист С.Подольянина з Лондона “Шевченко англійською мовою” та інш.

Б.Лепкий уважно стежив за перекладами творів українських письменників іншими мовами. І коли в 1911 році вийшла книжечка з перекладами Е.-Л. Войнич шести ліричних поезій Т.Шевченка англійською мовою, вона не пройшла повз увагу Б.Лепкого. “Українська бібліографія збагачується дуже цікавим номером, англійською книжечкою п.з. “Six lyrics from the Ruthenian of Scevchenko. By L.L.Voynych London Elkin Mathews, Vigo Street. W. 1911”.

Не даючи глибокого лінгвістичного аналізу достоїнств чи недоліків перекладів Е.Л.Войнич поезій Шевченка, Б.Лепкий акцентував важливість самої події виходу перекладів, яка свідчила про поширення впливу невмиручих творів Тараса Шевченка, котрі знайшли такий живий відгук у душі доньки далекого від нас Альбіону.

Перекладам Е.-Л.Войнич присвятили свої дослідження Р.Зорівчак, О.Жомнір, М.Коцюбинська, Г.Майфет, В.Полек, В.Яшук та інш. Однак окремі аспекти даної теми вимагають ще додаткових уточнень і досліджень. Такими є, зокрема, лексикологічні, лексико-граматичні та семантичні аспекти англійських перекладів Е.-Л. Войнич віршів Т.Г.Шевченка. Адже її переклади часто критичувались за нібито свободу у виборі художніх засобів, за викривлення поетичного обличчя автора, невідповідність окремих деталей перекладу оригіналові. Однак, коли виділялися найбільш вдалі серед англійських перекладів Шевченка, зокрема “Заповіту”, критики завжди повертались саме до версії

Е.-Л.Войнич:

Dig my grave and raise my barrow
By the Dnieper side
In Ukraina, my own land,
A fair land and wide.
Bury me, be done with me,
Rise and break your chain
Water your new liberty
With blood for rain.

Англійській письменниці, як нікому, вдалося зберегти ідейно-смыслову точність віршів і водночас передати своєрідність глибоко народної і індивідуально неповторної мови українського поета. Звичайно, при зіткненні таких різних за своїми системами національних мов, як українська і англійська, виникають величезні труднощі у виборі відповідних мовних форм, передачі стильових особливостей слова. Е.-Л.Войнич дотримувалася одного принципу - зберегти ідейно-смысловий образ твору як єдиного цілого і досягти точності, виразності та емоційності не механічним перенесенням в англійську мову окремих слів оригіналу, а шляхом відтворення найважливіших ключових понять, що створюють поетичну та образну тканину твору. Особливістю перекладів Е.-Л.Войнич є також те, що письменниця будучи професійним музикантом, схопила і зуміла передати "музику" віршів Шевченка, поетову експресію.

Нові переклади творів Шевченка англійською мовою в ХХ ст. як правило з'являлись в роки Шевченкових ювілеїв: 1914, 1939, 1961, 1964. До 100-літнього ювілею від дня народження поета англійські переклади поезій "Заповіт", "Огні горять, музика грає...", "Якби ви знали, паничі..." (перших 42 рядки), "І небо невмите, і заспані хвилі..." здійснив англійський перекладознавець, фразеограф, перекладач (головним чином з чеської мови) Персі-Пол Селвер. Він переклав також дещо з прози Шевченка: автобіографію (лист до редактора "Народного читання" у другій редакції), уривки з щоденника, опубліковані в журналі "The New Age" у 1916 році. Селверу належить також переклад повісті "Художник", який він не зміг опублікувати (4, т.3, 88).

У 1915 році англійський літератор і журналіст Карл-Еріх-Бехгофер Робертс переклав прозою Шевченкову поему "Катерина" у співтворстві з Софією Вольською /Shevchenko's Katerina/ Transl. by S.Wolska, С.Е.В.Roberts// The New Age. New ser.-1915.-Vol., N.20.-P.536-538/. У 1940 році Робертс переклав поему Шевченка "Тарасова ніч".

У 20-30 роках ХХ ст. значну роль в ознайомленні англійської громадськості з українською літературою відіграв лондонський науковий журнал "The Slavonic Review". У ньому в 1924 році було опубліковано статтю І.Франка "Тарас Шевченко"/Franks I. Taras Shevchenko//The Slavonic Review".-1924.-Vol.3,N.7.-P.110-116/.

До 125-ліття з дня народження Шевченка з'явилися переклади англійського письменника Джека Ліндсея та ірландського письменника Падрика Бресліна, котрі публікувались в журналі "The International Literature" та газеті "Moscow News" в 1930-1940 роках. Дж.Ліндсей переклав шість

поезій Шевченка: "Заповіт", "Якби ви знали, паничі...", "Сон" ("На панщині пшеницю жала..."), "Садок вишневий коло хати...", "І золотої й дорогої...", "Ой діброво - темний гаю". П.Бреслін вперше переклав англійською мовою поезії "Не женися на багатій", "І виріє я на чужині..." та "Я не нездужаю, нівроку...", а також переклав "Заповіт", заспів "Причинни".

У 1960-1969 роках англійська поетеса і перекладачка ірландського походження Віра Річ опублікувала переклади 51 твору Шевченка, в тому числі дев'яти поем та уривок (11 рядків) з поеми "Княжна". 16 творів, серед яких "Причинна", "Неофіти", "Маленькій Мар'яні", "У тієї Катерини" та інші перекладено англійською мовою вперше. Любов до України, її культури допомогли Вірі Річ зрозуміти Шевченка, його біль та турботи за долю України, що з особливою експресією звучать в останній строфі вірша "Мені однаково, чи буду...":

<i>Мені однаково, чи буде</i>	<i>It does not touch me, not a whit,</i>
<i>Той син молитися, чи ні</i>	<i>Whether that son will pray, or no...</i>
<i>Та не однаково мені,</i>	<i>But it does touch me deep, if knaves,</i>
<i>Як України злії люди</i>	<i>Evil rogues, lull our Ukraine</i>
<i>Присплять лукаві, і в огні</i>	<i>Asleep, and only in the flames</i>
<i>Її, окрадену, збудять...</i>	<i>Let her, all plundered, wake again...</i>
<i>Ох, не однаково мені.</i>	<i>That touches me with deepest pain!</i>

Не будемо звинувачувати англійських перекладачів у тих чи інших недоліках у перекладах Шевченка. Перекладати його поезію важко, адже Шевченкова поетичність часто закладена майже в неперекладному: в особливостях національної мови, в її сокровенних можливостях, історичних асоціаціях, що відсутні в мові-реципієнті. Шевченко, як поет глибоко національний, глибше за інших оволодів поетичною стихією рідної мови, створив художній образ історичної особистості свого народу і багато в чому визначив її духовний розвиток. Як зазначав Іван Франко, автор понад п'ятдесяти Шевченкознавчих студій різними мовами, включаючи й англійську, незвичайна простота Шевченкового вислову, його мальовничість і натуральність ваблять перекладача, але шокрок створюють великі, часто незборимі труднощі при перекладі. І.Франко підкреслював, що для відтворення Шевченкового слова чужими мовами потрібні "золотарі з дуже делікатним струментом і дуже ніжною рукою" (7,189).

1. Богдан Лепкий Тарас Шевченко в англійським перекладі//Руслан.-1912.27 (14) лютого - С.3.

2. Зорівчак Р.П. Перший популяризатор творів Шевченка в англомовному світі// Збірник праць Двадцять четвертої наукової шевченківської конференції - К.,1982.

3. Зорівчак Р.П. Українознавчі інтереси В.Р.Морфілла//Всесвіт – 1984. – №11
4. Зорівчак Р.П. Українсько-англійські літературні взаємини // Українська література в загально-слов'янському і світовому літературному контексті – Т.3. – К.: Наук. думка, 1988 – С.88-154.
5. Полех В.Т. Етель-Ліліан Войнич і Україна: Бібліографічний покажчик – Львів, 1970.
6. Світова велич Шевченка – К.: Держ. вид. худ. літ., 1964 – Т.3.
7. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982.
8. Шевченківський словник. У 2 т. – К.: УРЕ, 1978 – Т.2.

The article deals with the problem of Shevchenko in English translations. The history of these translations is analysed and starts with the first prose translation of fragments of the poem "Kavkaz" (The Caucasus) by A. Humnytskyi in 1868. R. Morfill, F.-P. Marchant, E.-L. Voynich, P. Selver. Vera Rich and many others translators tried to reproduce the subtleties of Shevchenko's poetry in English. No matter how difficult a task must have been, we now have a rich English language Shevchenkiana due to which Taras Shevchenko's fame crossed the borders of Ukraine and spread throughout the world.

Ольга Широка

ПРОЗА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА У КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ШУКАНЬ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.

Творчість В. Винниченка вражає діапазоном жанрів, тематики, художньою своєрідністю у способах трактування поставлених питань. На думку І. Кончія, вона "універсальна, як творчість генія; глибока, як творчість художника-філософа" (1, 169).

В. Винниченко – один з небагатьох українських мислителів, які жили постійними шуканнями нових шляхів у житті й письменстві, прагнули вивести літературу на широкий європейський шлях, збагатити її світовими ідеями. Винниченко вводив українську ідею в русло загальнолюдських стремлень та ідеалів. Необхідність осмислення доробку письменника у контексті філософських пошуків кінця ХІХ – початку ХХ ст. впливає з настійного прагнення поставити українську літературу на високе місце, котре по праву відводиться їй в загальнолюдському процесі.

Творчість Винниченка, зокрема його проза, стала дійовим відгуком на палкий маніфест М. Вороного 1901 року, в якому батько українського модернізму спрагло жадає в літературі "хоч трошки філософії...". Пізніше Д. Донцов писав: "Конечно поетові мати свою філософію..." (2, 197). На жаль, власної викінченої національної філософії ми не маємо і дотепер. А на зламі ХХ ст. саме митці, дотикаючись до загальносвітової філософської думки, були

поставлені у необхідність так чи інакше відгукуватись на все, що з'являлось у царині духа, засвоювати, модифікувати, вносити у національний ґрунт.

Саме ця необхідність і дала нам Винниченка як філософа, мораліста, шукача нової етики та моралі. Саме він, цей палкий бунтар проти дивовижного аскетизму українства, обмеженості його думки й чуття, вніс в українське письменство "свіжий струм чистоволевого світогляду" (Донцов). Цей світогляд був співзвучний з ідеями, що оволоділи тогочасною Європою, зокрема з філософськими шуканнями таких мислителів, як Ф. Ніцше, А. Бергсон, Е. Ренан, С. Шибишевський, М. Бертель, Вагнер фон Яугер, З. Фройд. У щоденнику Винниченка згадує, що у Віденському університеті читав твори цих філософів. Звичайно, говорити про те, що на творчість українського письменства вплив західноєвропейської філософської думки був безпосереднім, механічним, не варто. Ніякі культурні спонуки не можуть стати впливами, якщо немає спорідненого, сприятливого ґрунту в історичних обставинах суспільного життя і в самій душевній структурі митця.

Філософія Винниченка, спроба обґрунтування нової концепції моралі виросли на ґрунті його власної душевної настанови і однозвучно з духом сучасної йому європейської доби. Як писав П. Христюк, "він легко сприймає сучасні західноєвропейські ідеологічні і зокрема літературно-мистецькі впливи й намагається перетравлювати їх на українському ґрунті" (3, 11).

Оригінальний і чулий до духовних потреб нової епохи, Винниченко добре відчував кризу філософської думки та норм сучасної етики і моралі. Адже нерідко мораль переживає саму себе, стає важким ярмом, що заважає людині розвиватися у цілковитій гармонії соціальних інтересів із власними душевними пориваннями.

Винниченко зважився зняти це ярмо, шукаючи нову сферу моральних відносин людства. У щоденнику письменник писав про необхідність перегляду норм існуючої моралі: "Заповіді, правила моралі не повинні навчати, силувати, вони можуть тільки організувати досвід інстинкту і розуму" (4, 89).

У шуканнях Винниченка, його світогляді, в теорії "чесності з собою", як вважав П. Христюк, "є певні прикмети філософії Ніцше" (5, 299). Про вплив німецького філософа на творчість українського письменника писали також О. Дорошкевич, В. Коряк, О. Білецький, І. Кончія. Філософія Ніцше з його протестом проти існуючої моралі, з його аристократизмом духа, ідеєю сильних, вільних надлюдей суголосна таким творам Винниченка, як роман "Чесність з собою", "Записки кирпатого Мефістофеля", оповідання "Момент", "Купля".

Центральна проблема цих творів – проблема визволення людської індивідуальності – перегукується з ніцшеанською ідеєю “надлюдини” з її виключною вищою моральністю, змаганням до зовнішньої й внутрішньої сили і до героїзму.

Величезна заслуга Винниченка у тому, що він один із перших в українській літературі відчув загрозу будь-яких нівеляційних напрямів суспільного життя, намагався “найти міст над великою прірвою, що ділить індивідуума від колективу та найти ту незламну внутрішню силу людини, яка не дала би збірності проковтнути до останку одиницю” (6,28). На жаль, надто довго піклувались у нас про колектив, забуваючи інтереси самої людини як такої, її внутрішнього світу, душевного складу, глибини її малості й великості. Оця виключна, єдина, синтетична тенденція до справді вільної людини без надмірного її соціологізування пронизує твори Винниченка, звучить в унісон з філософією Ф.Ніцше. У листі до М.Горького від 19.04.1909 р. Винниченко писав: “Я хочу, щоб Я не було затерто Ми, щоб Ми було складено з великих оригінальних Я, щоб був синтез Я і Ти, а не абстрактне безбарвне Ми” (7,55).

Головні мотиви творчості Винниченка – це пошуки внутрішньої гармонії почуття, розуму і волі людини – теорія “чесності з собою”; поєднання і боротьба біологічного і соціального, індивідуального і суспільного.

Винниченко - філософ руйнує насамперед традиційну концепцію буття, відкидаючи розрив між духом і матерією, тілом і душею. Герой роману “Чесність з собою” Мирон виголошує новий філософський підхід до вічної проблеми про первинне і вторинне: “Люди для зручності розділили по суті неподільне, та й забули про це. І б'ються за те, що краще – духовне чи тілесне. Все добре, що дає радість, і все погане, що страждання. Душа в тілі, тіло в душі... Чуття, чуття життя важливе...” (8, 110).

Оцей потік життя, “перелив, надмір життя” (Ніцше) не піддається логічному розчленуванню на добре і зло, на гарне й погане. За Винниченком, треба жити у гармонії свого духа і тіла, так, щоб життя було вільною грою захованих в організмі сил, а не виконанням якогось обов'язку. Напевно, звідси і його теорія “чесності з собою”: “узгодити, з'єднати в одне ціле всі сторони людини”, коли “ні розум твій, ні почування не протестують проти твоїх вчинків”; позбавитись “брехливості з собою, роздвоєності, відмінності коренів в думках і моралі”. Можна погодитись з думкою О.Дорошкевича, що “чесність з собою” – це, таким чином, “внутрішнє переконання людини, внутрішня і особиста мораль...” (19,222).

За філософією Ніцше, той, хто робить так, як велить його розум, тіло, його “саме”, той іде слідами мудрої матері-природи, яка творить сильних “надлюдей”. “Я не можу визнати за велику людину, – писав Ніцше, – у котрій нема чесності з собою, лицемірство перед собою викликає в мене огиду”. Для німецького філософа вищий ступінь моральності той, на якому людина чинить на основі власної оцінки речей і людей. У щоденнику Винниченка: “Бути цінним для інших і чесним з собою – це найвищі закони і найвища насолода для кожної людини” (10,482).

Справді, думки двох великих мислителів звучать майже в унісон, тим самим підкреслюючи справедливість твердження Шопенгауера, що філософові, як і поетові, мораль не повинна закривати правди.

Винниченко дійшов до ще одного важливого висновку про множинність природи людини, в якій одночасно живуть зовсім відмінні нахили і змушують її до цілком несподіваних вчинків. Тут варто вбачати нахил до “діонісійського” начала людського життя, про що писав Ф.Ніцше. Добре і зло завжди виступають як “доповнюючі вартостеві поняття”, бо “життя в усіх своїх інстинктах має так само Так, як і Ні”; бо для життя однаково потрібні “і розкіш творця, і завзяття руїни”: бо лише з їх боротьби народжується нове.

Саме в такому ключі варто розуміти слова Дари з роману “Чесність з собою”: “Сильне живе, слабке гине. Мертвих не воскресити... Трупі – так трупи! Із трупів виходить життя?... Все одне, хай зірочки хоче виходити, лише б життя! Жити хочу. Жити, Мирон, працювати, творити й руйнувати” (8,226). У цій вічній боротьбі керують життєвий інстинкт, потяг до самоствердження, непереможна вітаїстична жадаба, які, врешті, і є основою людського існування.

Проти “малої жвавості інстинкту життя” виступає Винниченко в оповіданнях “Купля”, “Момент”, “Чудний епізод”, “Таємна пригода”. Письменник “руйнує авторитет універсальної цінності громадських ідеалів і видигає на перше місце індивідуальне буття” (5,295). Оповідання Винниченка – це своєрідні маленькі бунти проти великих умовностей, бунти перед очевидністю розбещеного цинізму вуличної етики.

Головні проблеми, що їх ставить Винниченко, – визволення людини з пут міщанського світогляду, вільний вияв своєї духовної істоти, право інтелектуальної волі та емоційного поривання. Життєві колізії героїв розгортаються не на соціальному тлі, а у вузькому колі особистих переживань, у мікрокосмах окремих індивідуумів, де дуже часто бувають такі “моменти”, що не вкладаються в рамки політики чи суспільності. Як писав І.Свенціцький,

герої Винниченкових оповідань – це “сильні, здорові, живі частинки людства, вони свого роду згущені почування і переживання безликого людського ества, яке стільки віків глядає свого загубленого раю” (6,28).

Тут ми вже не бачимо Винниченка-резонера у позі соціального філософа з його намаганням вгадати нову мораль людства. Письменник лише заперечує старе, віджиле, протестує проти універсальності етики і великих ідей. Трагедія переходу від старих форм моралі до нових змальована тим переконливіше, щиріше, чим більше мук вона завдає. Яскравим прикладом є уривок з оповідання “Купля”: “... я хотів бути менше комахки, і схватись під листик, щоб ніхто не бачив, як плакав слізьми непорозуміння якийсь новий дракон мій – у мене ж така сила була тих драконів. І він плакав, а я лежав. Так до вечора. А ввечері встав і пішов, тихо, несміло, як злодій. Це було в ту добу, коли в грудях так співу багато, що хочеться сліз” (11,275).

В оповіданні “Момент” Винниченко п’є красу життя в кожній його краплині, проголошує естетику повноти життя, ідею соліпсизму, підіймає поняття індивідуалізму в значенні обстоювання людської індивідуальності. Індивідуалізм Винниченка є тим ферментом, який створює рух, поступовість, викликає бунт і цілковитий розклад у міщанському світогляді. Романтика сильної натури, протест проти споконвічного спокою, вияв індивідуалістичного, сміливого дерзання пронизують оповідання Винниченка. В “Моменті” особливо відчутні туга людини за вічним, “жаль та почування своєї окремішності од загального свідомого буття, бажання знайти шлях до первісного єднання з природою, стати вільним у своїх пориваннях і вчинках, як вільна сама природа в своїй творчості” (5,297).

Винниченко немовби робить аналітичний розтин людської душі: “Вона тихо пішла, а я сидів, і в мені з мукою щеміло осиротіле щастя. Наді мною синіло небо, і сонце палило мою похилену непокриту голову, а в душу вростав і вбирався в журні, прекрасні, чисті квіти минулого образ панни” (12,503). Важко не погодитись з висновком А.Шамрая щодо оповідань В.Винниченка: “Отже, шалена “гра життя” (назва драми Гамсуна), в її неприкрашеному здоровому естві, є справжнім пафосом цих його оповідань” (13,136).

У широкому колі різноманітних філософських проблем, які цікавили Винниченка, одна з найголовніших – це конфлікт між розумом та непідвладними свідомості інстинктами, питання свободи й детермінізму. В листі до М.Горького від 5.01.1909 р. Винниченко писав: “Перш за все мене глибоко хвилює питання про відношення людини до інстинктів, на перший погляд, можливо, і шанобливих, священних, але по суті дійсно таких недоторканих, що розум і воля не можуть порушити їх...” (7,52).

Глибокий і ґрунтовний аналіз цієї проблеми зробила Романа Багрій, професор Йорського університету, у статті “Розум та ірраціональність” у Винниченковому романі “Записки кирпатого Мефістофеля”. Важливий висновок канадської дослідниці у тому, що персонажі у творах Винниченка мають дуже мало раціонального й ними правлять сексуальні та біологічні інстинкти за Фрейдом і Дарвіном” (14,167). М.Рудницький також вбачав у творчості українського письменника вплив “класичного фрейдівського комплексу”.

У романі “Записки кирпатого Мефістофеля” яскраво змальована ота незвідана таємнича ділянка ірраціональних імпульсів, моментальних вольових актів, нищівних інстинктивних поривань, які постійно борються з розумом, і кінець кінцем перемагають: “...весь я підвладний якимось силам, які роблять мої вчинки випадковими, необґрунтованими, незалежними від моєї волі й свідомості” (15,279). Самоорганізований потік, яким керують давні й непорушні інстинкти, а не норми моралі. То чим природна й подібна людська мораль взагалі, якщо вона заважає людині легко дихати, відчувати красу життя? Чи є тоді щось вище за саму повинь людського існування?.. Винниченко-філософ дає відповідь на ці питання: у нього життя містить “таємність”, “щось вище за нас”, якусь незбагненну містичну силу. Існує вічний моральний закон, світовий порядок, який незалежно від волі людини має над нею свою безумовну владу, виступає регулятором людських вчинків. “Власне існування цього закону (а не перестарілих форм сучасної моралі) і улегує та певним робом і усвідомлює нам наше існування”, – писав М.Вороний (16,425).

На його думку, Винниченко тут дуже близький до кантівської теорії “морального колективізму”. Моральний закон є найповніший вираз достоїнства людини; він живе у глибині кожного індивідуума, відчувається інстинктивно як найглибша істота його власного “я”, але разом з тим він ставить людину понад те “я” і зв’язує її зо всією людськістю” – такі ідеї Канта у трактуванні М.Вороного (16,426). Таку ж світоглядну позицію займає і В.Винниченко – художник, мислитель, філософ. Звідси його теорія “чесності з собою” набирає нових барв, звучить як моральне правило: роби так, щоб “злити, згармонізувати почування і розуміння”, але щоб і мотив твого бажання міг завжди стати принципом законодавства для всього світу. Тільки тоді людина зможе подолати оту вічну “дисгармонію” у житті, що являється якимось прокльоном Бога над нашою істотою.

Отже, розглянувши прозову творчість Винниченка (звичайно, звужено до деяких творів і проблем), ми прийшли до висновку про деяку спорідненість письменника зі світоглядом тогочасної духовної епохи, з європейською культурою етичного філософствування. Водночас

Винниченко виступив і як оригінальний філософ, який зробив спробу обґрунтування нової концепції моралі.

На думку А. Ніковського, твори Винниченка ставлять пекучі проблеми нашого життя в дуже широкому, загальнолюдському трактуванні (17,13).

Новаторство Винниченка-філософа відзначав І. Кончіц: “В сфері моралі Винниченко скрізь являється новатором, руйнівником старих етичних та естетичних підвалин, під тягарем котрих людини не вільно розвиватися, котра нищить все індивідуально цінне і надягає на неї ярмо трафаретності” (1,175).

Варто погодитися з думкою І. Дзюби, який підкреслював необхідність розглядати Винниченка у контексті традиційного українського морально-філософського індивідуалізму в значенні обстоювання особистості, її місця у системі цінностей.

1. Кончіц І.В. Винниченко (Ескіз) // Українська хата. – 1910. – №3.
2. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Торонто: Гомін України, 1958
3. Христюк П. В. Винниченко і Ф. Ніцше//Українська хата. – 1913. – №4.
4. Винниченко В. Щоденник//Київ. – 1990. – №11.
5. Христюк П. Письменницька творчість В. Винниченка (Спроба соціологічної аналізи) – Харків, 1929
6. Свенціцький І. Винниченко (Спроба літературної характеристики). – Львів. Накладом автора, 1926.
7. Листування М. Горького із В. Винниченком//Слово і час. – 1993. – №2.
8. Винниченко В. Чесність з собою/Забута книга. – М.: Худ. л-ра, 1991
9. Дорошкевич О. Підручник історії укр. л-ри // Укр. літературознавство. – Вип. 6. – Мюнхен, 1991.
10. Винниченко В. Щоденник. – Едмонтон, Нью-Йорк, 1980. – Т.1. – 1911-1920.
11. Винниченко В. Купля/Український декамерон. – К.: Довіра, 1993
12. Винниченко В. Момент/Винниченко В. Краса і сила. –К.: Дніпро, 1989. – С.488-504
13. Шамрай А. Укр. література//Укр. літературознавство. –Вип.3. – Мюнхен, 1989. – С.132-138.
14. Багрий Р. Записки кирпатого Мефістофеля, або Секс, подружжя і ще деякі проблеми/Всесвіт. – 1990. – №11. – С.166-171.
15. Винниченко В. Записки кирпатого Мефістофеля/Забута книга – М.: Худ. л-ра, 1991. – С.228-463.
16. Вороний М. В путях брехні//Вороний М. Твори. –К.: Дніпро, 1989. – С.412-428.
17. Ніковський А. Передмова//Винниченко В.К. Вибрані твори. – К.: Час, 1926. – 208 с.

The author researches Volodymyr Vynnychenko's historical fiction in the philosophical context of the end of the 19th – the beginning of the 20th century.

ПРОБЛЕМА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Ярослав Баран

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У СИСТЕМІ МОВИ

Фразеологізми є частиною лексичного складу мови і займають у ньому окреме місце. Специфічні особливості фразеологізмів, їх відмінність від слів проявляється не у знаковій суті, а лише у будові, у семантиці, у процесі функціонування тощо.

Спостереження над фразеологізмами дають змогу констатувати, що вони є одиницями мови. Стійкі сполуки слів давно привертати увагу вчених. Першими дослідниками у цій сфері були лексикографи, метою яких було зберегти для майбутніх поколінь істинно народні перлини (прислів'я, приказки, афоризми тощо), пояснити їх значення, вказати на джерело виникнення і т. д.

Повніша характеристика фразеологізмів міститься у власне теоретичних працях. Зокрема, Ф. де Соссюр звертає увагу на існування стійких сполук слів, що належать до мови, а не до мовлення (1,157).

У працях В. Шмідта фразеологія також розглядається як частина словникового складу мови. Він відносить фразеологізми до одиниць мовної системи і розглядає їх як засіб образності мови поруч з персоніфікацією, метафорою, метонімією. Характерною особливістю фразеологізмів він вважає образність, здатність символічно виражати інший зміст (2,10,233).

У стилістичних працях фразеологізми розглядаються як однопорядкові зі словами знаки. Це стосується валентності, семантичної структури, здатності виступати засобом художнього зображення тощо.

Безумовно, між словом і фразеологізмом є свої відмінності. Між ними не можна ставити абсолютного знаку рівності. Так, фразеологізмам, загалом, притаманні велика образність, емоційність, оцінність, стилістична забарвленість, потенційна здатність до модифікацій. Усе це сприяє динамічності фразеологізмів, визначає їх цілком певне місце у текстах художньої літератури, де вони, як справедливо зазначає І.І. Чернишова, запрограмовані (3,257).

У виявленні спільних рис між словом і фразеологізмом мова йде лише про загальні потенційні властивості фразеологізмів як віртуальних знаків мови, і слів як одиниць, що вживаються для передачі інформації, повідомлення, загалом, побудови тексту. Тут вони, з одного боку, виступають як рівноправні знаки, з іншого боку, виявляють певні розбіжності.

Однією з відмінних ознак фразеологізмів як сукупності одиниць є їх незначна кількість у порівнянні з кількістю лексичних одиниць. Безумовно, таке порівняння є досить відносним. Зокрема, не усі фразеологічні словники побудовані за одним принципом. Одні з них включають лише фразеологізми зі структурою словосполучення, інші містять значну частину фразеологізмів. Та попри таку відносність відмінність все ж чітко проявлятиметься.

Так, “Фразеологічний словник української мови” містить, за наближеними підрахунками (у словнику не вказана кількість одиниць), у середньому 20 тисяч фразеологізмів (4), тоді як “Словник української мови” містить 130 тисяч слів (5).

В інших фразеологічних словниках подаються такі цифрові дані: “Фразеологический словарь русского языка” за редакцією О.І.Молоткова нараховує 4000 словникових статей (6); “Німецько-український фразеологічний словник” (укладачі В.І.Гаврись і О.П.Пророченко) містить понад 30 тисяч фразеологізмів (7); “Англо-русский фразеологический словарь” (укладач О.В.Кунін) містить біля 20 тисяч фразеологізмів.

Отже, фразеологізми становлять досить малу частку усього лексичного складу національної мови.

Фразеологізми, як і слова, виражають поняття. Якщо порівняти кількість понять, які покриваються фразеологізмами, із кількістю понять, які покриваються лексичними одиницями, то різниця буде дуже великою, оскільки полісемія і омонімія серед лексичних одиниць незрівнянно вища, ніж у сфері фразеології.

Уже цих двох відмінностей було б досить, щоб поставити під сумнів правомірність об'єднання фразеології як системи і лексики, у лексико-фразеологічну систему мови.

Наступна специфічна особливість фразеологізмів стосується їх семантики. Вона ґрунтується на експресивному заряді, на їх виражальних властивостях.

Основною властивістю фразеологізмів є образність і місткість їх значення. Вони не просто позначають поняття, виражають предметно-логічне значення, а доповнюють його відповідною характеристикою предметів, процесів, явищ тощо, яка не завжди міститься у семантиці окремого слова. А це означає, що вони не є дублетами слів. Яскравим підтвердженням цього служать тексти художньої літератури.

Три основні специфічні властивості фразеологізмів допомагають відрізнити їх від вільних сполук слів. Ці властивості виявляються в бінарних опозиціях: стійкість - нестійкість, структурно-семантична немодельованість –

структурно-семантична модельованість, фразеологічне значення – зіставне значення вільного словосполучення.

Для фразеологізмів характерними є стійкість, неподільність і цілісність значення, а вільні сполучення слів є нестійкими, модельованими утвореннями із зіставним значенням.

Таким чином, фразеологізми є частиною лексичного складу мови, знаками, що виражають поняття, лексемами, що мають спільні і відмінні риси у порівнянні з іншими однопорядковими знаками мови, з низкою інших лексем.

Лексичний склад мови за структурною будовою одиниць поділяється на два великі класи: 1) клас слів і 2) клас словосполучень. Кожен з них має свої різновиди, або підкласи. Так, клас слів ділиться на: а) прості,

б) похідні і в) складні слова. Порівн.: а) стіл, дуб, кіт; Wand, Haus, Ochs; see, high, help; б) прадід, лісничий, перейти; Wohnung, besprechen, bildlich; teacher, beautiful, written; в) словотвір, мореплавець, рівномірний; Aufrechterhaltung, beschlagnahmefrei, vielleicht; letterbox, broadcast, blundering.

Кожен із цих різновидів виділяється за відповідними ознаками і утворює групу слів, яка, проте, не утворює системи. Вони класифікуються. Кожен різновид можна розкласифікувати, наприклад, за частинами мови. Оскільки частина мови утворює систему, то напрошується висновок, що у кожному підкласі є дрібніші угруповання, які також утворюють систему. Але це лише подоба системи, бо кожен підклас представлений неповним набором одиниць, а це не відповідає вимогам визначення системи.

Клас словосполучень також ділиться на підкласи. Тут виділяються такі їх різновиди: а) власні назви: Чорне море, Береги Долішні, Академія наук, Організація Об'єднаних Націй; б) загальні назви: білий гриб, сліпий дощ, атомна бомба, бігова доріжка, сліпа кишка, додана вартість і т. д.;

в) фразеологізми; г) стійкі сполуки слів нефразеологічного типу.

Лексичний склад мови може мати й інший поділ. Усе залежить від диференційних ознак, які кладуться в основу поділу. Це може бути сфера функціонування, стилістичне розшарування тощо, але воно має інше спрямування ніж виявлення місця певних груп лексики у системі мови.

Аналіз фразеологізмів як знаків мовної системи, їх сполучних властивостей, характерних особливостей їх компонентів, різновидів і способів функціонування як засобів художнього зображення тощо дозволяє констатувати, що фразеологізми є такими ж знаками мови як слова, терміни, складні найменування і т. д. Разом з іншими одиницями/знаками мови вони служать засобом відображення позамовної дійсності, засобом передачі інформації і т. ін.

Притаманні фразеологізмам характерні особливості не дозволяють твердити, що фразеологія самостійно утворює систему чи фразеологічний рівень. Ніхто, наприклад, не виділяє термінологічного рівня, або системи складних найменувань, складних чи похідних слів тощо, хоч вони мають низку характерних ознак, які дозволяють уособлювати їх в окремі групи лексичних одиниць, а й навіть в окремі лексикологічні дисципліни. Виділення якоїсь галузі мовознавства в окрему лінгвістичну дисципліну не обов'язково мусить бути пов'язане з питанням визначення цієї дисципліни чи галузі мовознавства як системи чи рівня мови. Хоч, наприклад, В.Л.Архангельський зазначає, що фразеологія не повинна розглядатися як розділ лексикології, оскільки слова і фразеологізми є ієрархічно різними одиницями. На його думку, фразеологія утворює систему і окремий мовний рівень (9,260-270).

В одній із своїх праць В.Л.Архангельський визначає навіть місце фразеології у системі лінгвістичних дисциплін. Його система, побудована за дихотомічним принципом, викликає деякі заперечення. Так, він зараховує фразеологію до дисциплін, які вивчають сполучення слів, і ставить її поряд із синтаксисом. І далі зазначає: "Фразеологія вивчає стійкі (або постійні) сполучення слів і їх індивідуальне фразеологічне значення" (9,276).

Дуже сумнівною є правомірність віднесення фразеології до дисциплін, які вивчають сполучення слів, оскільки фразеологізми не утворюються із слів, не будуються, як речення. Фразеологізми вичленовуються як готові одиниці мови внаслідок сегментації тексту/мовленнєвого ланцюга. Вони можуть піддаватися дальшій сегментації на окремі компоненти, але такий поділ є лише констатацією факту, що фразеологізм складається з такої-то кількості таких-то компонентів, оскільки між компонентами відсутня усяка закономірність. Навіть, якщо вважати, що компонент є словом. Пор., наприклад, похідні слова, які також складаються з компонентів, тобто з морфем, але їм притаманна закономірність сполучування.

Фразеологізми виникають з вільних словосполучень і речень, але це настільки застигли утворення, що узус забороняє в них щось змінювати. Іноді фразеологізми містять некротизми, внаслідок чого на даному синхронному зрізі така сполучуваність стає взагалі незрозумілою і вимагає етимологічного дослідження.

В основі фразеологізму може лежати лексична/семантична несумісність, алогізм, що недопустимо у вільних словосполученнях. Порівн.: "круглий квадрат" і *круглий дурень*. Жодної із цих реалій у природі нема. З точки зору

сміслової правильності сполучення слів "круглий квадрат" є неправильним, хоч за правилами граматики воно побудоване правильно, а словосполучення *круглий дурень* як фразеологізм, що виражає поняття "безнадійно дурна людина" і вичленовується з тексту внаслідок його сегментації як окрема смислова одиниця, є і грамагично, і семантично правильним.

Таким чином, фразеологізми можна лише аналізувати з метою визначення, внаслідок якого словосполучення вони виникли, або яка структурна модель побудови лежить в його основі, але не вивчати їх сполучальні властивості.

Місце тих чи інших одиниць у системі мови і лінгвістичних дисциплін повинно визначатися їх властивостями, парадигматичними і синтагматичними відношеннями. Так, фразеологізми є віртуальними знаками мови, що належать до характеризуючого класу одиниць, оскільки у своїй суті вони збігаються з повнозначними словами.

Завдяки своїм властивостям вони разом зі словами та іншими лексичними одиницями входять у відповідні парадигми. Серед фразеологізмів виділяються такі структурно-грамагичні типи: субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні і вигуківі фразеологізми. Отже, вони належать до відповідних частин мови.

За іншими властивостями фразеологізми утворюють синонімічні ряди і антонімічні пари, фразеологізмам притаманне також явище полісемії та омонімії.

Окрім того, фразеологізми входять у відповідні поняттєві групи, поняттєві, семантичні, асоціативні поля, лексико-фразеологічні групи тощо.

Усі можливі парадигми фразеологізми можуть утворювати як у складі лексичних одиниць, так і самостійно. Такі парадигми будуть повними або неповними. Так, наприклад, якщо взяти поняттєву групу на означення *Sterben* "смерть", і якщо залишити у ній лише фразеологізми, тобто якщо забрати з неї дієслова, іменники та інші одиниці, то така група буде у якісному відношенні далеко неповноцінною. Вона міститиме, фактично, лише частину одиниць, тобто фразеологізми синонімічного ряду на означення "померти" (див.10,147-148).

Синтагматичні відношення фразеологізмів ґрунтуються на їх сполучних властивостях. Як і словам, фразеологізмам притаманна валентність, тобто загальна здатність знаків мови до сполучуваності. Мається на увазі синтаксична і лексична валентність, яка пов'язана із семантикою. Пор.:– Йди, йди, слухай за Канаду; гадаєш, що я піду з дітьми

на край світа...,- навздогін сказала йому жінка (11). У репліці використано фразеологізм *niti na kraj sveta (хто, з ким)*.

Seine Worte schienen ins Lehre gesprochen. Niemand antwortete (12).

Письменник використав фразеологізм *ins Lehre sprechen* – говорити (сказати) на вітер (хто, що). Обидва фразеологізми двовалентні.

Складніше дещо із сполучними властивостями фразеологізмів, які мають граматичну структуру речення. Їх можна назвати авалентними.

У зв'язку з тим, що такі фразеологізми не мають самостійної теми, отже, самостійно інформації не передають, а лише разом з відповідним реченням, то вони так чи інакше мусять сполучатися з ним. Вони можуть входити у це речення, доповнювати його на зразок приєднувальної конструкції, реплік-доповнення і т. ін. Пор.: Es ist zwar ein wenig schockierend, daß diese beiden dem Sprichwort "Bleibe im Lande und nähre dich redlich" nicht zu folgen gedenken, aber andererseits verstehe ich, daß sie die Flucht ergreifen (13).

Тут ужито прислів'я біблійного походження *Bleibe im Lande und nähre dich redlich*. Воно входить у складне речення і виділяється у ньому лапками, а його значення розкривається повністю змістом речення.

Частіше прислів'я, приказки, крилаті фрази тощо відокремлюються від речення, чи від складнішого комунікативного цілого, до якого вони належать за змістом, крапкою. Пор.: "Bald nachdem der Sohn des Mauritios uns verlassen hatte, verlor Kroton seine Stellung. ...Ein Jahr lang waren wir ohne Brot. Dann wurde er als Wagenwäscher eingestellt. Was sollten wir klagen? Wir hatten, was wir brauchten. Gott nimmt, Gott gibt. Christus sei gelobt! (12).

Прислів'я *Gott nimmt, Gott gibt* є своєрідним підсумком інформації, яка міститься у попередніх реченнях. Цей підсумок має характер констатації факту, але з відтінком сподівання, не втрачання надії.

Сполучні властивості фразеологізмів ставлять їх в один ряд з іншими лексичними одиницями: словами, термінами, складними найменуваннями тощо.

Такі ж одиниці виникають і внаслідок сегментації смислового членування тексту, де кожна одиниця, як знак мови, з притаманною їй комунікативною властивістю несе відповідну інформацію.

Отже, фразеологізми виявляють зі словами та іншими лексичними одиницями як спільні, так і відмінні властивості. Спільні властивості є свідченням того, що фразеологізми належать до лексичної системи мови.

Відмінні властивості фразеологізмів дають змогу диференціювати їх від інших лексичних одиниць, відокремити їх в окрему групу, а фразеологію – виділити в окрему лінгвістичну дисципліну зі своєю історією, методами дослідження, системними угрупованнями, різновидами класифікації тощо.

Виділити фразеологізми як окрему систему в мові не дозволяє відсутність у них власного функціонального поля та інших ознак системи (14,9-11).

Фразеологізмам притаманні певні системні властивості. Вони утворюють синонімічні ряди, антонімічні пари, входять у деякі системні групи лексики, як, наприклад, поняттєві, семантичні чи асоціативні поля тощо. Якщо у таких системних утвореннях залишити одні фразеологізми, то вони (ці системні утворення) міститимуть велику кількість лакун.

Не утворюють фразеологізми й самостійного рівня мови, а входять складовою частиною до лексичного рівня мови і займають у ньому належне їм місце.

Таким чином, фразеологізми є частиною лексичного складу мови такого ж порядку як терміни чи складні найменування. Відповідно до властивостей фразеологізмів визначається характер фразеології як окремої лінгвістичної дисципліни. Вона стоїть у ряді: семасіологія, етимологія, ономастика, фразеологія.

1. Сосюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М., 1977.

2. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. – Berlin, 1967.

3. Чернышева И.И. Текстобразующие потенции фразеологических единиц// Лингвистика текста: Сборник науч. трудов/ Моск. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1976. – Вып. 103.

4. Фразеологічний словник української мови. – К., 1993.

5. Словник української мови: В 11-т. – Т.І-ХІ – К., 1993.

6. Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А.И.Молоткова. – М., 1978.

7. Гавриш В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник. – К., 1981. – Т.І-ІІ.

8. Куни А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М., 1984.

9. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. – Ростов-на-Дону, 1964.

10. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. – Berlin. – New-York, 1970.

11. Стефаник В. Новели. – Ужгород, 1977.

12. Hermann K. Der Brand von Byzanz. – Berlin, 1974.

13. Böll H. Mein trauriges Gesicht. Erzählungen und Aufsätze. - Verlag: Progress, 1968.

14. Баран Я.А. Про специфіку системних особливостей фразеологізмів// Матеріали Міжвузівської наукової конференції "Семантика мови і тексту" 23-25 жовтня. – Івано-Франківськ, 1990.

15. Баран Я.А. Про основну властивість мовного рівня//Матеріали V Міжнародної наукової конференції.

This article points out the position of phraseologisms in the system of language and the place of phraseology among other branches of linguistics.

ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Характерною ознакою політичної сфери комунікації є активне використання в ній фразеологічних одиниць (ФО). Саме ці мовні знаки, яким притаманна не стільки денотативно-сигніфікативна, скільки конотативна номінація, здатні відобразити певні поняття, явища та ситуації політичної референціальної сфери більш образно, емоційно та експресивно. Проте у згаданій сфері комунікації крім загальноновживаної фразеології часто використовуються, з одного боку, власне політичні фразеологічні одиниці (ПФО), які співвідносяться з політичною референціальною сферою і відображають поняття, явища та реалії міжнародного політичного життя та міжнародних відносин, внутрішньополітичного життя тієї чи іншої країни, як наприклад: *Politik der offenen Tür* – політика відкритих дверей, *Politik am Rande des Krieges* – політика на грані війни, *die fünfte Kolonne* – п'ята колона та інші, а з іншого – ФО, які не обмежені тільки політичною семантикою, але які внаслідок широти своєї семантичної структури тяжіють до використання їх саме у політичній сфері комунікації, як наприклад: *den Kurs auf etw. nehmen* – взяти курс на щось, *zum Angriff übergehen* – переходити в наступ, *den Kampf aufnehmen* – розпочинати боротьбу та інші. Якщо ФО першої групи формують ядро політичної фразеології (ПФ), то ФО другої – її поняттєву периферію. Ознакою останніх є часто наявність у їх компонентному складі так званих поліреферентних тематичних індикаторів, тобто лексично домінуючих компонентів, які містять і політичну референцію, наприклад: *Kurs* – курс, *Kampf* – боротьба, *Angriff* – наступ та інших, завдяки чому такі ФО здатні виражати також різноманітні політичні явища та ситуації.

Аналіз складу ПФ свідчить про те, що утворення її одиниць здійснюється на основі тих же фразотвірних основ, які характерні і для загальноновживаної фразеології і які традиційно виділяються на матеріалі різних мов: 1) вільні сполуки слів або окремі слова; 2) фразеологічні одиниці (як власно – так й іншомовні).

1. Процес фразотвору на основі вільних сполук слів або окремих слів є основним у ПФ і здійснюється він за допомогою механізму метафоризації. Такий спосіб формування ПФО супроводжується як і в загальноновживаній фразеології деактуалізацією конкретно-предметних сем

у семантичній структурі всього вихідного вільного словосполучення або одного із його слів та висуванням на передній план більш абстрактної семи, а іноді – індукуванням додаткової семи.

Специфічна особливість метафоризації, яка, як відомо, базується на реальній або уявній подібності між двома предметами, явищами, поняттями, полягає в ПФ у тому, що вона спрямована в ній на формування, в основному, оцінного аспекту семантики її одиниць, зумовлюючи цим високий рівень їх прагматичних потенцій у політичній сфері комунікації. Адже відомо, що з усіх видів метафори найбільші прагматичні потенції має та, яка зв'язана із вираженням оцінки в мові.

Такі прагматичні потенції притаманні численним ПФО, які своєю семантикою виражають певну оцінку явищ, ситуацій політичного характеру і які виникли внаслідок метафоричного переосмислення всього компонентного складу одиниці або тільки окремих її компонентів: *durch Blut und Eisen* – залізом і кров'ю, *eisener Vorhang* – залізна завіса, *die braune Pest* – коричнева чума, *kalter Krieg* – холодна війна та інші.

Метафоричне переосмислення у ПФ може носити часто евфемістичний характер. Евфемізація як спосіб утворення ФО, які при номінації одночасно вуалують або пом'якшують йменування певних політичних референтів – явище достатньо часте у ПФ. Причому, якщо у загальноновживаній фразеології цей механізм фразотвору має здебільшого етичний характер, то у ПФ – часто маніпулятивний, що можна вважати як одну із особливостей процесу фразотвору в цьому розряді одиниць. Прикладом таких політичних евфемізмів, які широко вживалися в різні часи і в різних країнах в маніпулятивних цілях, можуть бути наступні ПФО: *Das Land – das sind wir!* – Країна – це ми!, *das Land der unbegrenzten Möglichkeiten* – країна необмежених можливостей, *goldener Westen* – золотий Захід та інші. Прагматична мета подібних ПФО полягає в тому, щоб затушувати або навіть перекрутити істинний смисл тих чи інших явищ, понять політичного характеру.

Численні ПФО, особливо ті, які формують так звану поняттєву периферію ПФ, утворюються шляхом метафоричного переосмислення надслівних вільних сполук, які походять з різних терміносфер, як наприклад: *den Gegner auf die Schultern legen* – покласти противника на лопатки (спорт), *sich auf die Bajonetten stützen* – опиратися на багнети (військова справа), *in j-s Fahrwasser segeln* – плити у чисмусь фарватері (морська справа), *die Kontakte anlegen* – встановити контакти (техніка), *das Joch abschütteln* – скинути ярмо (сільське господарство) та інші.

Варто зазначити, що перехід подібних термінологічних надслівних сполук у склад власне політичних та політично маркованих фразеологізмів є складним процесом і вимагає при цьому врахування їх вихідної семантичної структури. Остання може бути представлена у вигляді ієрархічної організації і включати в себе як і всі одиниці мови “архісеми”, тобто загальні семи родового значення, “диференціальні семи” видового значення і “потенційні семи”, які відображають побічні характеристики об’єкта (2, 371).

При переході термінологічних словосполучень у розряд власне політичних та політично маркованих ФО спостерігаються наступні процеси:

а) термінологічне словосполучення в результаті його частого вживання в політичному контексті набуває політичного значення. При цьому його термінологічна архісема проникає в семантичну структуру нової одиниці, зумовлюючи та значною мірою визначаючи характер конотації останньої. Одночасно проходить зміна диференціальної семи “конкретність” на сему “абстрактність”. В результаті цих процесів здійснюється, як правило, прямий перехід термінологічного словосполучення в склад ПФ, що спостерігається на прикладі наступних одиниць: *in j-s Fahrwasser segeln* – плувти в чиемусь фарватері, *слідувати у фарватері чиеісь політики*, *ans Ruder kommen* – прийти до керма влади, *mit den Waffen klirren* – брязкати зброєю, загрожувати війною та інших.

Незважаючи на набуті подібними одиницями нові політичні значення, вони зберігають також і свої первинні, тому вживаються паралельно як у політичному, так і в термінологічному значеннях. Це явище є характерним для абсолютної більшості політично переосмислених словосполучень термінологічного походження, тому вони є, як правило, одиницями із живою внутрішньою формою, у яких не проходить повний розрив із семантичною структурою термінологічних прототипів.

Правда, внутрішня форма окремих ПФО може бути не зовсім зрозумілою кожному читачеві/слухачеві через відсутність розуміння ним первинного значення термінологічного прототипу або через відсутність відповідних фонових знань політичного змісту. Первинний екстралінгвістичний контекст термінологічного або політичного характеру таких одиниць може, наприклад, сягати минулого, тому їх внутрішня форма не завжди чітко відчувається на синхронному зрізі носіями мови і для її встановлення є необхідним відновлення етимологічних даних. Прикладом може служити ПФО *der eiserne Vorhang* – залізна завіса, перемінний прототип якої походить з часу введення залізних завіс з протипожежною метою у театрах Європи. Первинне значення цього термінологічного прототипу було спочатку,

звичайно, далеким від політики і тільки в роки першої світової війни в німецькій публіцистиці цей вираз почав набувати значення політичної та військової ізоляції країн. Остаточо “політизація” цього термінологічного за своїм походженням словосполучення та його проникнення в переносному політичному значенні у всі європейські мови, в тім числі і в німецьку, відбулася після виступу У.Черчіля в Фултоні 5 березня 1946 року (6, 648).

б) часто термінологічні словосполучення розвивають спочатку своє переносне загальноновживане значення і тільки на основі останнього проходить в ньому розвиток політичного значення. При цьому спостерігається аналогічний процес семних переходів, проте тільки диференціальна сема “конкретність” заміняється семою “абстрактність” у межах загальноновживаної сфери, де і проходить розширення семантичного обсягу термінологічного словосполучення, його первинна детермінація. Цим створюються передумови для його вживання в політичному контексті та набуття ним з часом на основі переносного загальноновживаного значення і політичної маркованості. Так, наприклад, термінологічне словосполучення *Kontakte anlegen* повинно було пройти шлях від термінологічного значення “встановити контакти між певними тілами, предметами” до більш загального “встановити контакти взагалі” і тільки потім до політичного значення “встановити політичні контакти”. Приблизно аналогічним шляхом в поняттєву периферію ПФ потрапила абсолютна більшість в минулому термінологічних словосполучень, які здійснили практично перехід із однієї терміносфери в іншу – політичну, іншими словами, які пройшли шлях “транстермінологізації” (термін наш – Я.Б.).

в) в окремих випадках перехід термінологічних словосполучень у розряд політично маркованих здійснюється за рахунок актуалізації їх потенціальних сем у результаті попадання цих сполучень у незвичний для себе контекст політичної спрямованості. Тут вони починають поступово вживатися в переносному значенні з метою підвищення експресії, ніби випробовуючи цим свої потенціальні семи, які знаходяться у латентному стані. Багатократне вживання такого термінологічного словосполучення в політичному контексті може призвести в кінцевому рахунку до появи в нього політичної маркованості, а в окремих випадках і до остаточної “політизації” його значення. Такий перехід може здійснити будь-яке термінологічне словосполучення, яке виявляє тенденцію до вживання в політичному контексті. Так, наприклад, вільне термінологічне словосполучення *auf den Knopf drücken* – “натиснути на кнопку”, набуло за рахунок наявності в ньому потенціальних сем також військово-політичне значення – “привести в дію

атомну зброю". Поштовхом до цього було скидання атомних бомб на японські міста Хіросіму і Нагасакі. З часом це словосполучення набуло ще одного політичного значення – "пустити в хід будь-які засоби, в тім числі і політичні" (5, 124-125).

Утворення ПФО нерідко проходить і чисто конструктивним шляхом за допомогою так званої "фразеологічної інтеграції" (термін Ю.А.Гвоздарьова, 3, с.60) окремих переосмислених слів. При цьому часто відсутність якихось формально-логічних зв'язків між компонентами веде до зіткнення їх сем, до їх алогічної сполучуваності, в результаті чого виникає непердбачений фантастичний та нереальний образ: *mit Kugeln füttern* – годувати кулями, *die militärischen Muskeln spielen lassen* – грати військовими мускулами, *die gepanzerte Faust* – броньований кулак, *Politik der Gehirnwäsche* – політика промивання мозку, *Abstimmung mit den Füßen* – голосування ногами, *die Verhandlungen torpedieren* – торпедувати переговори та інші.

Поняттєві сфери, до яких належать компоненти подібних ПФО, настільки семантично віддалені одні від одних, що, здавалось би, жодних зв'язків між собою виявляти не можуть. Саме це і формує їх експресивність, збільшує їх прагматичні потенції у політичній комунікації.

Шляхом фразеологізації вільних сполук слів, а також інтеграції окремих переосмислених слів виникла і чимала кількість авторських зворотів політичного характеру.

У першому випадку авторські звороти, які походять від вільних сполук слів і які вжиті у конкретних контекстах – джерелах, набувають у процесі їх багатократного вживання у комунікації завдяки своїй образності чи актуальності понять, явищ, які вони виражають, більш узагальнене переносне значення і стають крилатими виразами. Такий шлях пройшли численні ПФО крилатого походження: *das Pulver trockenhalten* – тримати порох сухим, *Sie kommen nicht durch!* – Вони не пройдуть!, *Menschen, seid wachsam!* – Люди, будьте пильні!

У другому випадку авторські звороти, утворені шляхом інтеграції окремих переосмислених компонентів, уже у первинному контексті можуть вживатися у переносному значенні, яке може посилюватися у процесі їх функціонування у мовленні (1,14). Таким шляхом утворена теж значна кількість ПФО авторського походження: *durch Blut und Eisen* – залізом і кров'ю, *Kanonen statt Butter* – гармати замість масла, *die fünfte Kolonne* – п'ята колона та інші.

В обох випадках процес формування таких ПФО, які є фактично крилатими виразами політично-ідеологічного характеру, супроводжується часто

забуттям їх авторства, їх літературного або конкретно-історичного джерела, тобто затуханням асоціативних зв'язків з їх екстралінгвістичним фоном. Одночасно у них проходить посилення узагальнено-метафоричного значення або формування навіть нового переносного значення (1,14). Так, наприклад, авторський політичний зворот *Politik des großen Klüppels* – політика великого кийка, вжитий вперше Т.Рузвельтом у 1910 році, служив спочатку тільки для узагальнено-переносної характеристики прямого втручання уряду США у внутрішні справи латиноамериканських країн. Зараз ця ПФО означає взагалі „політику сили, спрямовану проти будь-якої країни“ (7, с.526).

Аналогічне явище спостерігається і в ПФО *Menschen, seid wachsam!* – Люди, будьте пильні!, авторство якої належить Ю.Фучику і яка закликає у даний час не стільки до пильності перед лицем загрози фашизму, скільки до пильності перед можливістю виникнення нової війни, в тому числі й ядерної.

2. Викладені вище шляхи та механізми фразотвору в ПФ на основі вільних сполук слів або окремих переосмислених слів є семантичним типом фразотвору, оскільки вони передбачають певну трансформацію семантичної структури фразотвірної бази при збереженні інваріанта її лексико-граматичної структури. Іншим характером перетворень відзначається утворення ПФО від власно- або іншомовних ФО, сформованих уже в результаті первинного фразотвору. Цей процес йменується вторинним фразотвором, а в залежності від вихідного іншомовного або власномовного фразеологічного матеріалу – відповідно міжсистемною або внутрішньосистемною фразеодеривацією (4,22). Він супроводжується переважно перетвореннями лексико-граматичної структури фразотвірної бази, які можуть викликати відповідно зміни її семантичної структури. Тому цей фразотвірний процес розглядається лінгвістами як структурно-семантичний тип фразотвору (4,11).

Склад ПФ наочно свідчить про те, що багато її одиниць є результатом міжсистемної фразеологічної деривації. Вони утворені на основі іншомовних одиниць, сформованих уже в результаті первинних фразотвірних процесів у мові-джерелі. Склад таких ПФО сформованих у німецькій мові в основному за допомогою калькування, яке розглядається нами не як буквальный, покомпонентний переклад іншомовного звороту, а перш за все, як запозичення та відтворення семантики відповідної іншомовної ФО, її семантичної мотивованості та внутрішньої форми, тобто її семантичної моделі. Саме тому в результаті калькування в ПФ німецької мови виникають практично готові, семантично переосмислені одиниці, в яких, як правило, у процесі самої фразеодеривації не проходять зміни

семантичної структури у порівнянні з базовими іншомовними ФО навіть при наявності окремих трансформацій їх лексико-граматичної структури, зумовлених частковим неспівпадінням граматичних категорій, синтаксичної побудови у зв'язку із різною типологією мов: *the cold war* → *kalter Krieg* – холодна війна, *the iron curtain* → *eisener Vorhang* – залізна завіса, *the brinkmanship policy* → *Politik am Rande des Krieges* – політика на межі війни, *quinta columna* → *die fünfte Kolonne* – п'ята колона та інші.

Цей факт пояснюється тим, що калькування в ПФ зазнають переважно ФО з ясною, прозорою смисловою структурою, які є часто єдиними йменуваннями тих чи інших політичних референтів і які мають термінологічний характер. Це й зумовлює необхідність точного відтворення семантичної моделі вихідних іншомовних ФО.

Варто відзначити, що ПФО, які виникли у результаті міжсистемної фразеодеривації, набувають з часом автономності по відношенню до своїх вихідних прототипів, втрачають з ними зв'язок, асимілюючись у мові – реципієнті. Крім цього вони не припиняють свого розвитку і виходячи з нових номінативних та експресивних завдань піддаються процесу подальшого перетворення їх лексико-граматичної структури, який веде шляхом внутрішньосистемної фразеодеривації до утворення нових ПФО. Формування таких фразеологічних дериватів у ПФ проходить за допомогою тих же механізмів, які характерні і для загальноновживаної фразеології: *das Rad der Geschichte zurückdrehen* – повернути колесо історії назад → *das Rad der Geschichte* – колесо історії (уособлення), *Wenn die Waffen sprechen, schweigen die Gesetze* – Коли говорить зброя, мовчать закони → *Wenn die Waffen sprechen, schweigen die Museen* – Коли говорить зброя, мовчать музи (субституція), *kalter Krieg* – холодна війна → *heißer Krieg* – гаряча війна (контраст), *Menschen guten Willens* – люди доброї волі → *guter Wille* – добра воля (конверсія), *die Wacht halten* – бути на варті → *die Friedenswacht halten* – бути на варті миру (нарощення), *die fünfte Kolonne* – п'ята колона → *die sechste Kolonne* – шоста колона (аналогія) та інші.

Останні два механізми утворення ПФО – нарощення та аналогія – відзначаються особливою продуктивністю. Суть першого полягає в тім, що до стрижневого компонента ФО термінологічного або загальноновживаного походження здійснюється нарощення політичного терміна, що переводить дану одиницю у склад ПФ, наприклад: *die Brücken schlagen* – наводити мости → *die Freundschaftsbrücken schlagen* – наводити мости дружби, *die Flamme löschen* – гасити полум'я → *die Kriegsflamme löschen* – гасити полум'я війни та інші.

При утворенні за аналогією виникають одноструктурні звороти, які запозичують синтаксичну структуру, а іноді й інші компоненти вихідної ФО. При цьому утворення за аналогією перетворює ту чи іншу вихідну ПФО у своєрідну структурно-семантичну модель, на основі якої утворюється значна кількість інших одиниць, наприклад: *Menschen guten Willens* – люди доброї волі → *ein Abkommen guten Willens* – угода доброї волі, *ein Akt guten Willens* – акт доброї волі, *ein Schritt guten Willens* – крок доброї волі, *die Atmosphäre guten Willens* – атмосфера доброї волі та інші.

Аналогічне явище спостерігається також в інших випадках. Так, наприклад, особливо продуктивною у ПФ є модель типу $N_1 + (Adj.) + N_2$ із стрижневим компонентом *Politik*, навколо якого групуються серійно-перемінні компоненти, виражені іменниками з означенням та без нього: *Politik der offenen Tür* – політика відкритих дверей, *Politik des guten Nachbarn* – політика доброго сусіда, *Politik der ausgewählten Koexistenz* – політика вибіркового співіснування, *Politik der Spaltung* – політика розколу, *Politik der Torpedierung* – політика торпедування та інші.

У нашій картотеці нараховується близько 80 подібних ПФО з даним стрижневим компонентом. Вони утворені за аналогією, до того ж можна тільки здогадатися, що в їх основі лежали у свій час структурні моделі таких ПФО, як *Politik des Zuckerbrotes und der Peitsche* – політика батога та пряника, *Politik des großen Knüppels* – політика великого кийка, які історично виникли раніше інших.

Отже, утворення за аналогією на основі тієї чи іншої моделі є надзвичайно поширеним явищем у ПФ. Така специфіка утворення її одиниць зумовлена, по-перше, здатністю ФО до модельованого характеру утворення, що все сміливіше визнається вченими останнім часом. По-друге, такий характер утворення ПФО пояснюється також підвищеною потребою політичної комунікації в експресивному вираженні все нових явищ і понять політичного життя, що спонукає політичних коментаторів, журналістів до утворення нових одиниць на основі моделей існуючих уже у складі ПФ одиниць.

Отже, для ПФ характерні ті ж способи і механізми фразотвору, що і для загальноновживаної фразеології, проте окремі з них характеризуються на відміну від останньої окремими специфічними особливостями та різною продуктивністю.

1 Гавриш В.И. Крылатые выражения и их роль в обогащении фразеологического состава современного немецкого языка. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1971. – 20 с.

2 Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1972. – С. 367-395.

3. Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразеобразования. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. гос. ун-та, 1977. – 184 с.

4. Денисова О.И. Регулярность фразеобразовательных процессов в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1983. – 29 с.

5. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. – М.: Высш. школа, 1970. – 200 с.

6. Geflügelte Worte: Zitate, Sentenzen und Begriffe in ihrem geschichtlichen Zusammenhang / Hrsg. von K. Böttcher, K.H. Berger, K. Krolop, Ch. Zimmermann. – Leipzig: Bibliogr. Institut, 1981. – 778 S.

7. Wörterbuch der Außenpolitik / Hrsg. von W. Kerf und H. Seydewitz. – Berlin: Dietz Verlag, 1965. – 751 S.

The article deals with the formation of German political phraseological units. Its aim is to show some specific peculiarities in the formation of this category of units. The linguistic analysis shows that the political phraseology repeats in its formation the ways and mechanism of the phraseology in general use, but some of them acquire specific peculiarities and different productivity

Марія Ткачівська, Василь Лазарович

СТАЛІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ТИПУ “ПРИКМЕТНИК+ІМЕННИК” У РОЛІ НАЦІОНАЛЬНО- МАРКОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Разом з процесами демократизації українського суспільства, розширенням міжнародних контактів нашої країни зростає інтерес до вивчення чужих мов, а через мови і до позамовного досвіду їх носіїв, що здебільшого дуже образно зафіксований у фразеологічних одиницях. І справді, в усіх європейських мовах побутують фразеологізми, що виявляють яскраво виражену національну належність. Наприклад: укр.: язиката Хвеська; язик до Києва доведе; рос.: ехать в Тулу со своим самоваром; Коломенская верста; англ.: to bring coal to Newcastle, Nosy Parker; нім.: Wasser in die Elbe tragen; Jedes Gretchen findet seinen Hans. Крім того, в національних мовах побутують фразеологізми, які відображають життєвий досвід, історичні факти, реалії, що належать іншим народам світу. Наприклад: укр.: Гордіїв вузол, Авгієві стайні; нім. Eulen nach Athen tragen; der letzte der Mohikaner.

Фразеологія, на думку Е.М.Солодухо, виконує перш за все функцію засобу передачі найбільш інтимних національних особливостей мови (7,25). Якщо дослідження лексики має давню традицію, то фразеологізм у цьому аспекті до сих пір залишається недостатньо вивченим. Сама постановка

Марія Ткачівська, Василь Лазарович. Сталі словосполучення типу “прикметник+іменник”

проблеми дослідження фразеології у лінгвокраїнознавчому аспекті стала можливою лише у зв'язку із становленням теорії лінгвокраїнознавства, введенням поняття “культурний компонент значення”, яке вперше визначене в роботах Є.М.Верещагіна, В.Г.Костомарова (1), Н.Г.Комлева (3), Г.Д.Томахіна (8) та інших дослідників.

Е.М.Солодухо називає це поняття інформаційним компонентом, який вміщує яскраву образну ідею, оживляє етимологічні асоціації та ремінісценції (7,208).

Як засвідчують праці науковців, у ролі культурного чи інформаційного компонента значення можуть виступати джерело походження, архаїзми, політичні реалії, власні та географічні назви, мовні факти, що не піддаються перекладу.

Незважаючи на появу окремих робіт, багато питань, пов'язаних з особливостями національно-маркованих фразеологізмів все ще чекають свого опрацювання. Крім того, як зазначає Логан П.Сміт, за кількістю національних маркованих фразеологізмів німецька мова значно переважає інші європейські мови (6,146).

Дана стаття є спробою соціолінгвістичного дослідження певного прошарку фразеологічного фонду сучасної німецької мови, а саме сталих словосполучень типу “прикметник + іменник”.

Основним методом дослідження є історико-етимологічний метод, який доповнюється конкретними методами лінгвістичного аналізу: методом компонентного аналізу, семного аналізу та опитування інформантів.

Матеріалом дослідження послужили фразеологічні одиниці німецької мови, які вибрані з цілого ряду фразеологічних, етимологічних і тлумачних словників (напр. 5; 9). Основна увага приділяється сталим словосполученням, які мають у своєму складі антропонімічні та топонімічні національно-марковані компоненти.

Історико-етимологічний та компонентний аналізи показують, що за своїм походженням сталі словосполучення типу “прикметник + іменник” поділяються на такі основні групи:

1. Інтернаціоналізми, які побутують в усіх європейських мовах. Вони поширилися в результаті культурного впливу грецької та латинської античності та в зв'язку з тією обставиною, що вся Європа належить до сфери християнської духовності. Як зазначає В.Мідер, фразеологічні запозичення греко-латинського та біблійного походження становлять кістяк фразеологічного фонду європейських мов, в тому числі і німецької (13,65):

а) фразеологічні одиниці, які мають своїм джерелом міфи Древньої Греції та Риму, напр.: *das Trojanische Pferd, das attische Salz, zu den Griechischen Kalenden, äsopische Sprache*;

б) фразеологічні одиниці біблійного походження: наприклад: *ungläubiger Thomas, Ägyptische Finsternis, der alte Adam*;

в) запозичення з інших мов: *Potemkinsche Dörfer, Chinesische Mauern, Böhmsche Dörfer*.

2. Німецькі фразеологічні утворення, які відсутні в інших мовах, але містять у своєму складі іншомовні реалії напр.: *der spanische Ritter, alter Schwede*.

3. Фразеологізми, що мають у своєму складі реалії німецького походження:

а) фразеологізми з термінологічним значенням та для позначення предметів побуту, напр.: *die Flotte Lotte* (м'ясорубка); *der alte Gottfried* – домашній халат; *eine große Pauline* – великий чайник; *langer Heinrich* – відмичка; *der blaue Peter* – сигнальний прапор на кораблі;

б) для позначення назв рослин: *fleißiges Lieschen* – бегонія; *großer Heinrich* – дев'ясил високий; *guter Heinrich* – лобода; *Schweinfurter Grün* – швайнфуртська зелень;

в) у прізвиськах людей та назвах країн: *der alte Fritz* – прізвисько пруського короля Фрідріха Другого; *die schöne Marianne* – поетична назва Франції;

г) для позначення рис характеру: *eine dumme Liese* – дуренька жінка; *den milden Heinrich spielen* – падати духом; *doller Otto* – сміливий хлопець; *eine liederliche Liese* – неакуратна жінка; *ein vergeßliches Lieschen* – забудькувата людина;

д) для позначення морів: *der blanke Hans* – Північне море;

е) для позначення соціального стану людини: *feiner Emil* – офіцер; *der deutsche Michel* – німецький обмежений буржуа; *der dumme August* – клоун в цирку; *der billige Jakob* – бездарний торговець; *der blanke August* – поліцейський;

є) для позначення продуктів харчування: *stolzer Heinrich* – рисова каша; *blauer Heinrich* – перлова каша; *trockener Oskar* – хліб; *großer Hans* – пудинг; *der sanfte Heinrich* – солодкий лікер; *strammer Max* – закуска до пива;

ж) для позначення військової техніки: *wilde Marie* – гармата, важка зброя великого калібру; *der schweigende Hermann* – запальник ручної гранати; *die dicke Berta* – 42-сантиметрова гармата;

з) позначення грошових одиниць: *dicke Marie* – велика сума грошей; *einen schönen Groschen verdienen* – заробляти кругленьку суму; *keinen roten Heller haben* – не мати ні копійки;

і) для позначення географічних понять: *Thüringer Wald* – назва гір в Німеччині; *die Sächsische Schweiz* – місцевість біля Дрездена; *die Märkische Schweiz* – Бранденбурзька земля; *Sächsisches Manchester* – друга назва міста Хемніца.

Семантичний аналіз прикметників свідчить про те, що їх неможливо замінити іншими близькими за значенням, похідними від них чи етимологічно спорідненими. Сам прикметник не може точно визначити чи охарактеризувати те чи інше явище, зафіксоване фразеологізмом, а тільки у сполученні з певним іменником він є носієм змісту. Все ж ряд прикметників допомагають розкриттю мотивації сталих словосполучень. Згідно з класифікацією Ле Сун Мука та Енгеля (11;12), це – метричні прикметники (прикметники вимірів): *langer Heinrich, großer Heinrich, großer Hans*; якісні прикметники: *feiner Emil; die schöne Marianne*; прикметники стану: *trockener Oskar*; прикметники відповідності: *fleißiges Lieschen*; прикметники кольору: *der blanke Hans*; прикметники схильності (вроджені або набуті): *ein vergeßliches Lieschen; eine liederliche Liese; ein dummes Lieschen*; прикметники походження: *Sächsisches Manchester; die Märkische Schweiz*.

Незважаючи на те, що більшість прикметників, сполучуючись з іменником, не мають обмежень синтаксичної функції і можуть вживатися як атрибутивно, так і предикативно(14) (*der lange Heinrich* – *Heinrich ist lang; großer Hans* – *Hans ist groß*), у сталих словосполученнях така зміна неможлива, оскільки втрачається і стає цілком незрозумілим зміст. Це, в першу чергу, прикметники походження, напр.: *Sächsische Schweiz, Böhmsche Dörfer*. Вони є синтаксично відносними і предикативно не вживаються, як напр.: *die Schweiz ist Sächsisch; Dörfer sind Böhmsch*.

Що стосується вживання власних імен, то лише невелика їх кількість підтверджує існування певних життєвих та історичних фактів. Напр.: *der dumme August* – відомий берлінський клоун; *der Eiseme Kanzler* – прізвисько Отто фон Бісмарка; *das Nürnberger Ei* – старий німецький годинник у формі яйця, виготовлений в Нюрнберзі; *der alte Fritz* – прізвисько пруського короля Фрідріха Другого.

Поєднання означень з власними іменами в більшості випадків невмотивовані, завдячують своєму існуванню певним життєвим колізіям і невідомі носіям української мови. До них належать як метричні прикметники: *eine große Pauline*, так і видові: *guter Heinrich*, прикметники кольору: *blauer Heinrich*, прикметники стану: *stolzer Heinrich*, прикметники характеристики поведінки: *der schweigende Hermann* та ін.

Серед вище наведених типів фразеологічних одиниць найбільш суперечливим є питання належності інтернаціоналізмів до німецької національно-маркованої фразеології.

Деякі мовознавці, наприклад Е.Хауген (10,365), схильні вважати такі утворення фактами національного фразеологічного фонду. Адже вони були у мовах, з яких походять, лише вільними словосполученнями. Фразеологічними одиницями інтернаціоналізми стали тільки в мовах – реципієнтах. Тут вони набули своєрідного лексико-синтаксичного оформлення і фразеологічного значення. Фразеологізми: *den alten Adam ausziehen* – стати новою людиною, *der alte Adam* – старі звички, *das ist der wahre Jakob* – це саме той, хто нам потрібен – не побутують в Біблії навіть у вигляді вільних сполучень. Вони заново утворені в німецькій мові.

Однак у зв'язку з тим, що вище названі фразеологізми не відображають суті німецьких традицій, особливостей життя корінного населення і що антропоніми тут принесені з чужого ґрунту, ми не вважаємо їх національно-маркованими одиницями у прямому значенні слова.

Таким чином, проведений аналіз фактичного матеріалу дає можливість прийти до висновку, що сталі словосполучення типу “прикметник + іменник” утворюють досить велику групу в національно-маркованій фразеології сучасної німецької мови. Для них характерна різноплановість за джерелом походження, означенням об'єктів реальної дійсності, ступенем вмотивованості. Однак, всім їм притаманний високий ступінь образності, експресивності та емоційного впливу на читача. Вище вказані властивості національно-маркованих фразеологізмів виникають лише в результаті тісного взаємопереплетення лексико-стилістичних особливостей іменників та підсилювальної дії прикметникових означень.

1. *Верещазгин Е.М., Костомаров В.Г.* Семантизация культурного компонента языковых единиц в учебных лингво-страноведческих словарях//Проблемы учебной лексикографии и обучение лексике. – М., 1978 – № 5 – С. 98 – 106.

2. *Демидюк М.Р.* Німецькі прислів'я та приказки. – Київ: Радянська школа, 1973 – С. 102.

3. *Комлев Н.Г.* О культурном компоненте лексического значения//ДМУ Серия X. – Филология 1966 – № 5. – С. 43-50.

4. *Мальцева Д.Г.* Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку – М.: Высш. шк. 1991 – 173 с.

5. *Немецко-русский фразеологический словарь/Сост. Бипович Л.Э., Гришин Н.Н.* – 2-ое изд. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с.

6. *Смит Логан П.* Фразеология английского языка – М., 1959.

7. *Солодухо Э.М.* Теория фразеологического сближения. – Казань. Издательство Казанского университета, 1989 – 296 с.

8. *Томахин Г.Д.* Прагматический аспект лексического фона слова// Филологические науки. – 1988. – №5. – С. 82-86

9. Фразеологічний словник німецької мови / Склали *Осовецька Я.С., Сільвестрова К.М.* – Київ : Радянська школа, 1964. – 715 с.

10. *Хауген Э.* Процесс заимствования//Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып. 6 – С. 344-382.

11. *Grundzüge einer deutschen Grammatik.* – Berlin: Akademie-Verl., 1981 – 1028 S.

12. *Lee Sun - Muk.* Untersuchungen zur Valenz des Adjektivs in der deutschen Gegenwartssprache.–Frankfurt am Main; Berlin: Lang, 1994. – VI, 433 S.

13. *Mieder W.* Sprichwörter im modernen Sprachgebrauch – Muttersprache. – Wiesbaden, 1975. – S.65-88.

14. *Welke, Klaus M.* Einführung in die Valenz - und Kasustheorie. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988. – 323 S.

The article deals with the problem of fixed word combinations, formed according to the model A+N. They are treated as part of german phraseology by marked ethnic coloring. The research employs historical and ethimological, seme analysis of the research material. The results of the study allow to derive a conclusion about the present differential features in ethnically marked units, produced by such factors as differences in ethimological origin and motivation.

Василь Угринюк

МОЖЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗА КІЛЬКІСНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ВМОТИВОВАНОСТІ (на матеріалі дієслівних фразеологічних одиниць сучасної німецької мови)

Проблема класифікації фразеологічних одиниць (ФО) завжди знаходилася і знаходиться в центрі уваги лінгвістів. Основи їх наукової класифікації розробляли В.В.Виноградов, Б.О.Ларін, О.В.Кунін, Н.М.Амосова, І.І.Чернишова та інші. Однак думка І.І.Чернишової про те, що класифікація ФО потребує суттєвих уточнень (1,35), не втратила своєї актуальності і в наш час.

Пропонована стаття є спробою за допомогою кількісних оцінок вмотивованості дати один із можливих варіантів класифікації фразеологічних утворень німецької мови. Трудність такого завдання, як ми розуміємо, полягає в тому, що в його вирішенні може бути деякий ступінь умовності, який випливає із співвідношення кількісних параметрів вмотивованості з семантичною стороною фразеологічних зворотів, а точніше, з їх внутрішньою формою (ВФ) та значенням.

Ми, так само як і О.В.Кунін, під внутрішньою формою ФО розуміємо “сукупність буквальної значень і її компонентів, які позначають ознаку чи

ознаки найменування в структурі образного фразеологічного значення зв'язаного з ним дериваційними відношеннями” (2,185). За значення ФО ми приймаємо їх дефініції, які подаються в тлумачних словниках. Співвідношення між ВФ та значенням фразеологізму є, на нашу думку його вмотивованістю. Саме цей критерій лежить в основі більшості класифікацій ФО. Так, В.В.Виноградов, як відомо, вирізняє три групи фразеологізмів:

1. Фразеологічні зрощення або ідіоми; 2. Фразеологічні єдності; 3. Фразеологічні сполучення (3,28-33).

Н.М.Амосова звертає увагу на відсутність у побудові класифікації В.В.Виноградова єдиного принципу. Два перших типи – зрощення та єдності – розрізняються за ступенем вмотивованості, тобто за можливістю чи не можливістю вивести значення фразеологізму із значень його компонентів, третій тип – фразеологічні сполучення – за ступенем сполучуваності фіксованого компонента в даному значенні (4,67). Я.А.Баран пише, що в класифікації В.В.Виноградова немає чітких критеріїв для розмежування фразеологічних одиниць, в першу чергу зрощень та єдностей (5,77).

Виникає питання: як з допомогою об'єктивних критеріїв вмотивованості формалізувати процес розмежування таких груп словосполучень?

Виходячи з нашого розуміння вмотивованості ФО, як співвідношення між її ВФ та значенням, слід, перш за все, формалізувати саме ці критерії. Для експліцитної демонстрації ВФ та значення фразеологізмів використаємо мову RX- кодів у їх графічному варіанті, де вони представлені у вигляді семантичних дерев¹.

Це дає можливість зобразити опосередкований семантичний зв'язок як ланцюжок безпосередніх зв'язків. Вершини „дерева“ зіставляються з семами, тобто з семантичними одиницями, які відповідають класам предметів, а „ребра“ з відносинами між елементами.

Необхідні кількісні оцінки вмотивованості ми отримуємо із формального зіставлення „дерев“ ВФ і значення фразеологізмів. При цьому враховується кількість однойменних вершин та їх позиції. Таким чином, ми можемо визначити кількість та питому вагу семантичних елементів спільних для значення та ВФ фразеологізмів. Питома (функціональна, семантична) вага вершини „дерева“ визначається за формулою:

¹ Див. детальніше про дану методику в кн.: Кияк Т.Р. Мотивованість лексических единиц - Львів: Вища шк., 1988. - С.119-136.

$F = 1/2 * p$, де
F – функціональна вага вершини „дерева“, а p – кількість ребер „дерева“, які відділяють дану вершину від „кореня“ (головної вершини „дерева“, яка завжди знаходиться вверху). Далі визначаються дві функції, які умовно можна назвати точністю та повнотою вмотивованості.

Точність вмотивованості – це сума функціональних навантажень вершин „дерева“ ВФ, які збіглися з вершинами „дерева“ значення. Повнота вмотивованості – це сумарна функціональна вага вершин „дерева“ значення, які збігаються з вершинами „дерева“ ВФ. Для загальної кількості оцінки вмотивованості виводиться функція, яка іменується ступенем вмотивованості і є, за нашою методикою, середнім арифметичним точності і повноти.

Для прикладу візьмемо ФО „die Welt aus den Angeln heben – die Welt grundlegend ändern“. „Дерева“ ВФ і значення цього фразеологізму мають такий вигляд:

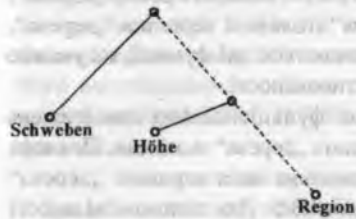
Мал. 1.

Зіставлення цих „дерев“ показує, що збігається лише одна вершина. Точність вмотивованості становить 1/4, повнота – 1/4. Ступінь вмотивованості становить 25%.

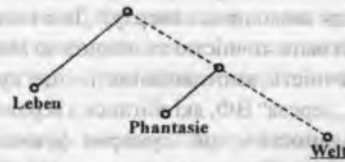
Запропонована у нашій роботі методика була перевірена нами на матеріалі двох німецьких тлумачних фразеологічних словників (6). З них було вибрано 670 стійких словосполучень.

Після побудови всіх ФО „дерев“ ВФ та значення, ми побачили, що досить велика кількість фразеологізмів однакових вершин немає. Продемонструємо це на прикладі фразеологізму „in höheren Regionen schweben – in der Welt der Phantasie leben“:

„Дерево“ внутрішньої форми

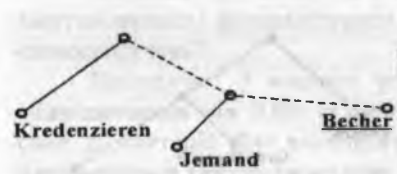
„Дерево“ значення

Мал. 2.

Як бачимо, жодна вершина „дерева“ ВФ не збігається з вершинами „дерева“ значення. Це означає, що жоден компонент фразеологізму не знайшов відображення в значенні. З цією ж метою побудуємо семантичні „дерева“ для наступних фразеологізмів: jmdm. den Becher kredenzen – einen Becher Wein als Willkommtrunk darbieten; einen langen Arm haben – grossen Einfluß haben:

„Дерево“ внутрішньої форми

„Дерево“ значення

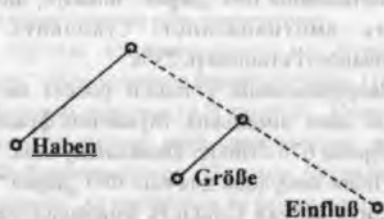

Мал. 3

„Дерево“ внутрішньої форми

„Дерево“ значення

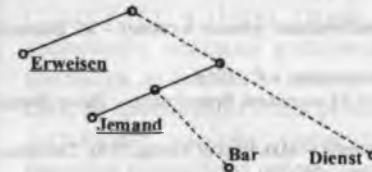

Мал. 4

Згідно з нашою методикою ступінь вмотивованості для першого прикладу (Мал.3) становить 21%, для другого (Мал.4) – 50%. Кожен з наведених прикладів має лише по одній спільній вершині. Однак, вони дають різну кількісну оцінку вмотивованості. Вона залежить від кількості компонентів, які втратили свої самостійні значення та від функціональної ваги вершин, які збігаються. Чим далі вони розташовані від головної вершини, тим менші їх кількісні характеристики.

Представимо графічно ще один фразеологізм „jmdm. einen Bären dienst erweisen – jmdm. einen schlechten Dienst erweisen“:

„Дерево“ внутрішньої форми

„Дерево“ значення

Мал. 5

Як бачимо, тут збігаються три вершини. Отже, згідно з нашою формулою, ступінь вмотивованості цього фразеологізму досягає 91%.

Таким чином, на основі кількісних характеристик вмотивованості, досліджувані нами ФО можна розбити на три типи. Умовно можна вважати, що для першого типу, ступінь вмотивованості повинен дорівнювати нулю (Див. Мал.2). Сюди можна віднести наступні фразеологічні утворення: auf dem Teppich bleiben – sich anständig benehmen; die Würmer aus der Nase ziehen – jmdm. durch geschickte Fragen seine Geheimnisse entlocken usw., оскільки в них не збігається жодна вершина.

Для ФО другого типу ступінь вмотивованості може коливатися між 1% і 50% (Див. Мал.1, 3 і 4). До нього ми відносимо також фразеологізми: auf dem falschen Dampfer sitzen – eine falsche Auffassung haben; auf eigener Scholle sitzen – auf eigenem Stück Land wohnen; sein blaues Wunder erleben – eine böse Überraschung erleben usw.

Кількісні характеристики вмотивованості для третього типу фразеологізмів лежать в діапазоні від 51% до 99% (Див. Мал.5). Сюди належать також ФО: Jmdm. die Freude versalzen – jmdm. die Freude verderben; sich um jedes Dreck kümmern – sich um jede Kleinigkeit kümmern; sein Amen zu etwas geben – sein Segen zu etwas geben; sich über etwas kein Kopfzerbrechen machen – sich über etwas keine Sorgen machen usw.

Аналізуючи наведені вище приклади, варто зауважити, що найскладнішою проблемою є становлення межі між різними типами ФО. Лише ґрунтовне вивчення цифрових даних може допомогти визначити досить об'єктивні межі рангового розташування фразеологізмів за ступенем їх вмотивованості. Кількісні характеристики дадуть можливість підійти до всіх фразеологізмів однаково і зменшити суб'єктивний вплив лінгвіста на розмежуванні різних типів ФО.

1. Чернышова И.И. Фразеология современного немецкого языка. – М. Высшая школа, 1970.
2. Кунин А.В. Внутренняя форма фразеологических единиц /Слово в грамматике и словаре. – М: Наука, 1984. – С 183 –188.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М. Высшая школа, 1986.
4. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л., 1963.
5. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Вища школа, 1980.
6. Wolf Friedrich. Moderne deutsche Idiomatik.– Max Hueber Verlag, 1976; Deutsche Redensarten – und was dahinter steckt.– VMA Verlag, 1987.

The article is an attempt to give one of the possible variants for classification of phraseological units in virtue of quantitative characteristics.

ГРАМАТИЧНІ СТУДІЇ

Віктор Кравченко

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ СЛІВ ТА ІНТОНАЦІЇ В ДЕЯКИХ ТИПАХ ІНВЕРСІЙНИХ РЕЧЕНЬ

Дослідники інверсії як засобу вираження логіко-емотивних конотацій відзначають, що будь-які відхилення від традиційного словопорядку призводять до певних зрушень в інтонаційній структурі речення (2,203;3,101; 4,11-14). Однак ця плідна думка не виходить за межі припущень, оскільки дослідження проводились з опорою на писемні контексти, де імпліцитні прояви інтонації утруднюють виявлення широкого спектру просодійних ознак речення. Тільки контексти, озвучені корінними англійцями, носіями літературної вимови, можуть служити об'єктом вивчення інверсійних речень у комплексі їх контекстуальної та просодійної актуалізації. Проте спроби в цьому напрямку видаються не зовсім вдалим – автори спеціальних праць (Х.Зейлер, М.Шубігер) аналізують озвучений матеріал лише на рівні власного слухового сприйняття, що вносить в їх дослідження елементи суб'єктивізму.

Отже, для вивчення просодійного аспекту інверсійних речень необхідна більш досконала методика дослідження, зокрема проведення аудитивного та інструментального (електроакустичного) аналізів, зіставлення і статистична обробка їх результатів. Лишаючи поза увагою питальні речення, інверсія яких носить суто граматичний характер, а інтонаційна структура добре вивчена, розглянемо деякі типи інвертованого порядку слів, що служать засобом нашарування смислових та емотивних відтінків на загальносмисловий зміст простого розповідного речення. Виходячи з цієї передумови, порівняймо обидва різновиди порядку слів (прямий та інвертований) у наступних реченнях:

А	
1. <i>John ran behind him.</i> (Джон біг <i>поза</i> д нього)	1. <i>Behind him ran John.</i> (Поза <i>д</i> нього біг <i>Джон</i>)
2. <i>My coffee came later.</i> (Мені каву <i>принесли пізніше</i>)	2. <i>Later came my coffee.</i> (Пізніше мені <i>принесли каву</i>)

В	В
1. <i>He was angry.</i> (Він розлютився)	1. <i>Angry he was.</i> (Ну й розлютився ж він)
2. <i>He was angry only once.</i> (Він розлютився лише <u>одного разу</u>)	2. <i>Only once was he angry.</i> (Лише <u>одного разу</u> розлютився він)

Прямий та інвертований словопорядок не диференціює загальносмысловий зміст вищенаведених речень, оскільки в них йдеться про переміщення людини, появу предмета у просторі (речення групи А) та емоційний стан людини (речення групи Б). Проте разом з використанням інвертованого порядку слів смисловий центр речень групи А зміщується з обставини на підмет, а в реченнях групи Б смислове виділення іменної частини присудка (1) та обмеженої обставини (2) ще більш посилюється в препозиції до головних членів речення. При цьому смислова емпфаза членів речень групи Б супроводжується посиленням їх емотивного забарвлення.

Виходячи з факту перерозподілу смислового навантаження в інверсійних реченнях та посилення їх емотивного змісту, доходимо висновку, що інверсія виконує смислову (речення групи А) або емоційно-смислову (речення групи Б) функції.

Привертає увагу інвертований словопорядок з непарними сполучниками *neither, nor*, які поєднують інверсійне речення з неінверсійним: *The old woman could not read. Nor could she write.* (Стара жінка не вміла ні читати, ні писати); *I did not see Brett when she came from San Francisco. Nor did I see Cohn again.* (Я не бачився з Брет, коли вона повернулася з Сан Франциско та й з Коном більш не зустрічався); *His hands were very dirty. Neither was his face clean enough.* (Його руки були брудними, та й обличчя не дуже чистим); *He had not known what to do with the thing. Neither did he know it now.* (Він раніше не знав, що робити з цією річчю та не знав і нині).

З наведених прикладів видно, що при однотипній структурі речень найбільш виділеними за смыслом можуть бути різні члени, а саме: присудок (1), додаток (2), підмет (3), обставина (4). Їх смислове виділення зберігається і при трансформації інвертованого порядку слів на прямий, але в цьому випадку два речення зливаються в одно ціле, де смислові зв'язки між членами здійснюються парними сполучниками *neither...nor*: *The old woman could neither read nor write; I saw neither Brett when she came, nor Cohn again.* Оскільки ці структурні перетворення не призводять до змін в смислового навантаженні членів речення, інвертований словопорядок виконує лише еднальну функцію.

З метою виявлення характеру функціонального взаємозв'язку між порядком слів та інтонацією інверсійних речень були відібрані 350 контекстів і, після озвучення на феромагнітній плівці дикторами-англійцями (чоловічий та жіночий голоси), запропоновані чотирьом досвідченим фонетистам для проведення аудиторного аналізу. У завдання кожного аудиторів входило визначити на перцептивному рівні акцентно-мелодійну структуру речення і дати її графічне зображення у супроводі письмового коментаря відносно таких показників:

1. Кількості синтагм в реченні та просодійних засобів синтагматичного членування.
2. Характеру розподілу фразового наголосу та ступені наголошеності складів.
3. Локалізації ядерних складів та їх тональних ознак (напрямку руху висоти основного тону, висотного рівня та діапазону основного тону).
4. Темпоральних особливостей речення.
5. Ступенів емоційної насиченості речення (емоційно забарвлене, емоційно нейтральне).

Наступний етап фонетичного експерименту полягав у відборі 120 найбільш типових за інтонаційною структурою фраз (у читанні кожного диктора) для запису на приладі "Інтонограф І-67". Отримані інтонограми були експериментально опрацьовані, а саме: осцилограми сегментовані на звуки та розшифровані за частотою основного тону (ЧОТ) кожного звука (в герцах), його інтенсивності (в децибелах) і тривалості (в мілісекундах). Інтонаційна структура досліджуваних фраз визначалася за такими параметрами:

1. Напрямок зміни ЧОТ у перед'ядерній частині і завершенні синтагми та співвідношення їх частотних рівнів.
2. Частотні діапазони перед'ядерних складів і завершення та локалізація тонального максимуму в синтагмі.
3. Типи частотних інтервалів (позитивний, нульовий, негативний) на стиках першого складу з наступним і перед'ядерного з ядерним.
4. Інтенсивність звучання перед'ядерних складів і завершення та локалізація максимальної інтенсивності в синтагмі.
5. Тривалість звучання перед'ядерного та ядерного складів.
6. Середньоскладова тривалість (ССТ) і тривалість звучання ядерного складу відносно ССТ.

Експеримент показав, що позиційно виділеному членові речення притаманне найбільш яскраве інтонаційне вираження, у результаті чого він набуває статусу ядра комунікативного центру (ЯКЦ). Під ядром комунікативного центру ми розуміємо, слідом за В.О.Васильєвим, слово,

що несе найбільше смислове навантаження серед інших елементів комунікативного центру речення і в межах якого реалізується ядерний тон (1,317-318). На перцептивному рівні ЯКЦ характеризується такими просодійними ознаками:

1. Переломом руху висоти основного тону в нисхідному і висхідно-нисхідному напрямку.

2. Підвищенням висотного рівня ядерного складу в порівнянні з останнім перед'ядерним.

3. Розширенням висотного діапазону ядерного складу відносно перед'ядерної частини синтагми.

4. Виділенням ядерного складу посиленням наголосом.

Ефект емоційного забарвлення інверсійних речень (групи Б), як зазначають аудиторі, створюється взаємодією емоційно-вольового тембру з темпоральними перепадами (прискоренням або уповільненням мовленнєвого темпу) та наявності кількох ядерних тонів.

Акустичні показники просодійного виділення ЯКЦ експериментальних фраз усереднені в наведеній нижче таблиці.

Акустичні параметри виділення ЯКЦ	Показники	
	Диктор 1 (чол.голос)	Диктор 2 (жін.голос)
1. Рух ЧОТ в завершенні синтагми (нисхідний, висхідно-нисхідний) в %	96%	94%
2. Коефіцієнт розширення діапазону ЧОТ в завершенні синтагми	1,76	1,85
3. Коефіцієнт підвищення рівня ЧОТ в ядерному складі порівняно з останнім перед'ядерним	1,21	1,18
4. Співвідношення між тривалістю звучання ядерного складу і ССТ синтагми	1,46	1,37
5. Позитивні інтервали на стику ядерного складу з перед'ядерним (в %)	75%	72,5%

Зіставлення даних аудитивного та електроакустичного аналізу приводить до висновку про те, що інтонаційне виділення являє собою комплекс сталих просодійних засобів, а саме:

1. Нисхідний напрямок руху ядерного тону в реченнях групи А і висхідно-нисхідний в реченнях групи Б.

2. Розширення діапазону висоти основного тону ядерного складу відносно останнього перед'ядерного.

3. Позитивний інтервал на стику ядерного складу з перед'ядерним. Решта інтонаційних компонентів, зокрема темпоральний та силовий (централізований наголос), носить варіативний характер. Проте слабкий прояв одного з них компенсується іншими, які в комплексі створюють синтетичний ефект виділення ЯКЦ. Ця обставина не стосується інверсійних речень групи Б, де на відміну від речень групи А в просодійний комплекс виділення ЯКЦ входять: максимальний рівень висоти основного тону синтагми, централізований (максимальний) наголос та уповільнений мовленнєвий темп, що надає їм особливої емоційності.

Співвідношення просодійних ознак на різних ділянках інверсійних синтагм свідчить про односпрямований характер функціонування порядку слів та інтонації – позиційне, а водночас і смислове виділення підмета (речення групи А) та інших членів (речення групи Б) знаходить відповідне вираження на інтонаційному рівні. Разом з тим, в залежності від контексту, функціональний паралелізм інвертованого словопорядку та інтонації може бути порушеним, наприклад:

1. Here's a boy. Why not ask him to drop the letter into a mail-box? (Ось якийсь хлопець. Чому б не попросити його вкинути листа до поштової скриньки?).

2. – I can't find my hat, Fanny. (Не можу знайти капелюха, Фані).
– You're looking for it in the wrong place. Here's your hat. (Ти не там шукаєш. Ось твій капелюх).

3. The boys were laughing and shouting in the dormitories for the reason better known to themselves. Then came silence. (З невідомих причин хлопці реготали і галасували у спальнях. Потім настала тиша).

4. He gave a whistle to cheer up the young hunter. Then came anew the encouraging whistle. (Він свиснув, щоб заохотити юного мисливця. Потім знов пролунав підбадьорливий свист).

На відміну від інверсійних речень (1, 3), де ядром комунікативного центру є підмет, у реченнях ідентичної структури (2, 4) статусу ЯКЦ набувають зовсім інші члени, що свідчить про односпрямований характер функціонування порядку слів та інтонації у першому випадку і різноспрямований у другому.

Згідно з експериментальними даними функціональний паралелізм синтаксичних (порядок слів) та просодійних (інтонація) засобів є притаманний для абсолютної більшості інверсійних речень. При сталому співвідношенні між винесеним в постпозицію чи препозицію членом і його

інтонаційним виділенням смислові відтінки речення, навіть у відриві від контексту, сприймаються однозначно, що важливо з прикладної точки зору. У процесі вивчення англійської мови як фахової дисципліни інтонаційні стереотипи характерні для інверсійних речень груп А і Б відкривають можливості їх адекватного відтворення в звуковій формі – зорове сприйняття графічного образу речення повинне асоціюватися з відповідним інтонаційним малюнком.

Проте в окремих випадках (2 відсотки від загальної кількості експериментальних фраз) інтонаційне виділення членів речення не збігається з їх позиційним виділенням. Як було показано вище, ЯКЦ речень з ввідним *here* і займенниковим прислівником *then* (2, 4) зумовлене контекстуально, а основним засобом його вираження виступає не порядок слів, а інтонація. Отже, в ізольованому вигляді такі речення, незважаючи на строго регламентований порядок слів, відрізняються комунікативною неясністю, подоланням якої є імпліцитні прояви інтонації у писемному контексті та експліцитні в усному мовленні. Цим ще раз підтверджується відома теза, що серед засобів вираження комунікативного навантаження членів речення обов'язковим і найбільш універсальним є інтонація.

Для уникнення механічного накладення інтонаційного стандарту речень 1, 3 на синтаксичну структуру речень 2, 4 слід в кожному конкретному випадку проаналізувати контекст і з'ясувати: характер розподілу смислового навантаження між членами речення у відповідності до його темо-ремної структури; ступінь його емоційної насиченості при наявності емотивного лексичного наповнення і характер функціональної взаємодії між порядком слів та інтонацією. Тільки тоді, окрім розрізнення інверсійних речень за формальними ознаками, можна зрозуміти, завдяки чому при даній синтаксичній будові досягається потрібний ефект.

1. Васильев В.А. Фонетика английского языка (теоретический курс) – М: "Высшая школа" – 1970 (англійською мовою).

2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. – М: "Высшая школа" – 1981 (англійською мовою).

3. Дмитриев А.Н. Конструкции с обратным порядком слов в современном английском языке // Канд. дисертація. – М., 1964.

4. Шевякова В.Е. К вопросу об инверсии, эмплазе и ремовыражении // Иностранные языки в школе – 1986 – №3.

The data obtained through the experimental-phonetic research of simple declarative sentences show that commonly the inverted word-order functions parallel with the intonation: the word shifted from its usual position in a sentence acquires a certain amount of semantic prominence conveyed by a complex of prosodic means. However, functional parallelism of the word-order and intonation may be broken which largely depends on the context.

СТАНОВЛЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ: СЕМАНТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРЯДКУ СЛІВ

При дослідженні комунікативної зумовленості варіантних реалізацій проходження елементів лінгвістичної моделі паратаксиста необхідно з'ясувати ступінь вивчення механізму словорозміщення, який виявляє і пояснює його як мовний засіб.

Вивчення історії функціонування порядку слів у англійській мові є актуальним з огляду на розвиток граматичної системи англійської мови, яка, як відомо, зазнала суттєвих змін в напрямку від синтезу до аналізу. Виходячи із загального напрямку історичного розвитку мови, багато дослідників вважають, що моделі порядку слів зазнавали суттєвих змін як в плані їх структурного оформлення, так і в плані функціонування.

Думки лінгвістів, щодо порядку слів в історичному розвитку ладу англійської мови, зводяться до наступного: а) давньоанглійська, яка була мовою флексивного типу, мала вільний порядок слів, а після втрати більшості флексій перетворилася на сучасну англійську мову зі сталим порядком слів; б) у процесі свого формування і подальшої історії англійська мова перейшла від типу *підмет + додаток + присудок* мов до типу *підмет + присудок + додаток*. Стабілізацію певних правил розподілу слів у реченнях англійської мови дослідники цілком закономірно пояснюють процесами змін у граматичному ладі мови, як у галузі морфології, так і в сфері синтаксису.

Найкраще вивчений давньоанглійський період (1). Порядок слів у реченні, як граматична ознака, вирішального значення не мав і був відносно вільним. Він визначався не стільки граматичними чинниками, скільки змістом висловлювання, тобто головні члени речення розподілялися у відношенні один до одного або до інших членів речення в залежності від комунікативного завдання, або в залежності від стилістичної настанови. В мові давньоанглійського періоду через відсутність чіткої граматичної фіксації порядок слів виступав важливим синтаксичним засобом для вираження смислових зв'язків. Словопорядок з іншими мовними засобами забезпечував поєднання членів речення в ієрархії їх смислового значення і сприяв розвитку думки в певному напрямку.

Однак і при такому вільному порядку слів у реченні можна виділити два головні випадки взаємного розміщення підмета і присудка: 1) прямий

порядок (П+Пр) зустрічається в реченнях, які і починаються з будь-якого другорядного члена. 2) зворотній порядок слів (Обст + Пр + П) завжди спричиняється перестановкою в початкову позицію лексичних одиниць локальної або темпоральної семантики, або дієслів з медіальним значенням (найчастіше неперехідні дієслова руху).

Одночасно з структурою перерозподілу Обст + Пр + П дослідники відзначають, що в давньоанглійському періоді вже існує десемантизоване **there**, яке завжди займає початкову позицію в реченні. Речення цього типу ще не являли собою окрему модель. Це зумовлено тим, що прямий порядок слів ще не є нормою, а тому випадки інверсії не сприймаються як самостійний тип будови речення.

Разом з тим наявність інверсії є характерною особливістю конструкції в синтаксичній структурі давньоанглійської мови. Показовий той факт, що ці конструкції характеризуються не тільки частотністю вживання, але й різноманітністю структурних варіантів. З них виділяються інвертовані моделі двох типів: а) з інверсією компонентів іменного присудка; б) з інверсією членів речення.

Виходячи з вищевикладеного, випадки інверсії підмета та присудка мали чіткі межі свого вживання. Цілковитим виправданим виявлялося розміщення присудка перед підметом, коли обставинні слова, які виражають семантику часу чи місця, виносилися на початок речення і ніби перетягували присудок, який був зв'язаний з цією обставиною. Отже, зворотній порядок елементів сполучення спостерігався в тих випадках, де центром тяжіння в сполученні була група підмета і де чітко спостерігалась маніфестація смислового виділення нової інформації.

З розвитком тенденції до аналітизму в середньоанглійський період прямий порядок слів у реченні стає переважаючим, і сфера інверсії значно скорочується.

В цей час переважно встановлюється прямий порядок слів у групі підмет + присудок + додаток. Усякі відхилення від прямого порядку слів у стверджувальному реченні починає сприйматися як особлива структурна модель. До структурних причин додається і семантична: вставний лексичний елемент **there** остаточно відокремлюється за значенням від прислівника **there**, що доводиться можливістю їх вживання в межах одного речення (2). Таким чином, починаючи з середньоанглійського періоду, з'являються основні моделі простого двоскладного, розповідного речення, які характерні для нього як домінуючі в мовах світу - П + Пр + Д. На думку науковців, найбільш частотною моделлю в простому розповідному реченні була модель

П + Пр + Д (3). Називаючи поряд з прямим порядком розміщення головних членів речення їх інверсію, дослідники відзначають прагнення авторів зберегти таку синтаксичну модель, яка випливає із своєрідності форми переказу в хроніці реєструючих подій, тобто в стилі цього документу. Так, найчастіше розповідь починається із зазначення місця чи часу фіксуєної події, а виділений на початок речення прислівник веде за собою дієслово. Наприклад, у В.Коонена знаходимо, що перестановка підмета та присудка приходить на третину випадків дослідницького матеріалу. До такого ж висновку приходить і Д.Шорс, який вивчав синтаксис Петербурзької Хроніки періоду 1122-1154 років. Досліджуючи порядок слів у простому реченні, В. Фоміних (4) відзначає випадки повної та часткової інверсії. Другим за частотністю в середньоанглійський період було зареєстровано препозитивне вживання обставини місця та часу в препозиції присудка підмету. Вказуючи на частоту використання цієї моделі, автори підкреслюють її граматичну обов'язковість, при цьому домінуючою була інверсія з обставиною часу. Це пояснювалось продовженням давньоанглійської традиції, згідно з якою обставина часу була засобом зв'язку розповіді, тобто головним чинником, який регулював розміщення елементів речення, був комунікативний чинник.

Таким чином, в середньоанглійський період у зв'язку зі зміною морфологічної структури слова зростає значення місця слова в реченні. Підмет, як член речення, характеризується чіткою позицією - перед особовою формою дієслова. Його сполучення з особовими формами дієслова робить його конструктивно-зумовленим. Більш змістовне об'єднання його з дієсловом супроводжує смислові зрушення та смислові зміни - поряд з прямим розташуванням підмета та присудка спостерігається їх трансформація, або виникає ввідне десемантизоване **there**.

Чергування прямого (інвертованого) порядку слів стосувалося структури й складного речення, зокрема, складносурядного (ССР). При сполученні речень зі зворотнім порядком слів могли будуватися особливого роду розповіді, які розвивалися не шляхом розширення лінії, яка мала місце в попередньому реченні, а завдяки простому переліку фактів та подій, які не пов'язані один з одним. При об'єднанні двох або більше частин в складне ціле за допомогою сполучникової та безсполучникової сурядності, в цих частинах, здебільшого, спостерігається прямий порядок слів. Інверсія підмета та присудка трапляється в тих випадках, коли частина, яка приєднується, містить в собі нову інформацію, пов'язану з новим суб'єктом, має значення не для безпосереднього розвитку думки, а нарівні з нею входить

одним із елементів у загальну картину, яка постає складносинтаксичним цілим. Пов'язуюча функція інверсії, таким чином, при сполученні частин складносурядного речення здійснюється відповідно до норм давньо- та середньоанглійського словорозміщення, які були встановлені в сполученні самостійних речень. Це зумовлюється подібністю смислових відносин в іншому випадку, які знаходять собі загальні синтаксичні засоби вираження.

Відповідно до цих норм здійснюється й стилістична функція порядку слів при створенні різних типів ССР. При прямому порядку слів у всіх частинах, які об'єднуються, виникає структурний паралелізм, характерний для плавної, спокійної, трохи монотонної розповіді. При інверсійному словорозміщенні в сурядних елементарних реченнях спостерігається структурний паралелізм іншого типу, характерний для переривчастого, динамічного розгортання розповіді.

Загальна характеристика ССР в період розвитку та становлення їх структурних моделей зводиться до наступного:

1. В давньоанглійський період: а) сурядні елементарні речення характеризуються між собою смисловими відношеннями приєднання, протиставними, причинно-наслідковими або відносинами тимчасової залежності; б) смисловий зв'язок між сурядними реченнями виявляється в структурі цілого складного речення: у використанні анафоричних займенників, прислівників уточнюючого характеру, еліпсисом лексичних одиниць у попередніх сурядних реченнях; в) структурний паралелізм у побудові сурядних речень; г) комунікативно-зумовлений порядок послідовності сурядних частин; д) зворотній порядок слів в послідовних сурядних реченнях.

2. В середньо- та ранньоанглійський періоди: а) в галузі структури відбувається зростання порядку послідовності сурядних речень, як засобу вираження їх зв'язку; б) для більш чіткої фіксації порядку сурядних речень ширше використовуються структурні елементи, які закріплюють певний порядок ходу елементарних речень і які роблять їх перестановку неможливою; в) зростає синтаксичне значення порядку слів з перевагою моделі підмет + присудок + додаток; г) перестановці підмета та присудка підлягають ті сурядні речення, в яких початкова позиція була заповнена обмеженими або заперечними прислівниками, а також прислівниками місця і часу.

Вищезазначена характеристика давньо- та середньоанглійського ССР дозволяє дійти висновку, що фіксований порядок послідовності предикативних частин складного речення є засобом вираження їх смислових відносин, вказує на наявність зв'язків між ними, що підтверджується й

структурними чинниками - наявністю в сурядних частинах, як зазначалось раніше, анафорично спрямованих елементів тексту. Інвертований порядок слів у свою чергу, виступаючи засобом зв'язку сурядних частин, не вказує на характер цього зв'язку, а лише активізує зв'язки, які становлять зміст об'єднаних предикативних конструкцій. Наявність інверсії дослідники зумовлювали тим, що на початку наступного речення звичайно стояла обставина місця, яка була виражена прислівником **there**, або сполученням слів, більш тісно пов'язаних за своїм значенням зі змістом попереднього речення. Звідси конкретизація видів смислових відносин або їх відтінків опосередкована уточнюючими лексичними елементами - прислівниками або частками, які сприяють більш чіткому вираженню часової послідовності.

Підводячи підсумки короткому огляду словорозміщення в реченні англійської мови в період його розвитку та становлення, можна сказати наступне:

1. Розвиток порядку слів у ці періоди йшов від відносно вільного до сталого та характеризувався дистрибуцією головних членів речення - підмета та присудка. Впродовж розвитку та становлення англійської мови відступи від "звичайного" порядку слів несли певне смислове навантаження: брали участь у розгортанні функціональної перспективи речення, створювали експресивність та надавали йому емоційно- стилістичного забарвлення. При цьому слід відзначити, що два рівноправних види порядку слів - прямий та зворотній - вживались за чітко визначених умов та регулювались досить чіткими правилами.

2. Зворотній порядок слів вже на найбільш ранніх етапах розвитку англійської мови використовувався для розмежування різних типів речення, в реченнях із початковим прислівником місця або часу, а також був засобом зв'язку між реченнями.

3. Доведено, що більшість синтаксичних структур, які характерні для сучасної англійської мови існували вже в давньоанглійському періоді. Це суперечить тому, що варіантні реалізації порядку слів встановилися лише в XVII столітті (див. напр. Фоміних В.Н. (4)). На думку істориків англійської мови принцип поліфункціонування механізму послідовності елементів англійського речення залишався незмінним - порядок слів виступав у трьох головних функціях: граматичній, експресивній, комунікативній. Отже, враховуючи стабільність основних моделей порядку слів можна зробити висновок, що історія функціонування словорозміщення не є втрагою старих або здобуттям нових функцій порядку слів, а є перерозподілом провідних функцій словопорядку, в якому головним чинником, що регулював розміщення елементів речення був комунікативний.

1. Аракин В.Д. История английского языка – М.: Просв., 1985. Костюченко Ю.П. История английской речи. – К.: Рад. шк., 1963. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1978. Ilyish В.А. History of the English Language. – Л.: Просв., 1973. Khaimovich B.S. A Short Outline of the History of English. – К.: Вища шк., 1975. Quirk R., Wrenn C.L. An Old English Grammar.-2nd ed. – Lnd., 1958. Baugh A Cable Th. A history of the English Language. – N.V., 1978. Campbell A. Old English Grammar.-Oxford, 1959. Pahlstedt A. Rhymn and Word Order in Anglo-Saxon and Semi-Saxon with Special Reference to their Development in Modern English. – Tubingen, 1917. Strang B. A History of English. –London, 1974. Sweet H. A New English Grammar. Logical and Historical. – Oxford, 1930 та інші.

2. Арутичева А.С. Конструкции “there” и коррелирующие синтаксические модели. АКД – М., 1983 – 18с. Берловская В.Д. Предложение со служебным “there” в современном англ. яз.: АКД – Л., 1967. – 18 с. Каминский М.Г. Предложения с вводным “there” в совр. англ. яз.: АКД – Минск, 1975. – 26с.

3. Greenberg J. Living English Structure. – London, 1963. – p.290-291. McLaughlin J. Old Syntax: A Handbook. – Tubingen, 1963. –112 p.

4. Kohonen V. On the Development of English Word Order in Religious Prose around 1000 and 1200 Kohonen V.A.D.//A Quantitative Study of Word Order in Context. – Abo, 1978. – p. 37-51. Shores D. A Descriptive Syntax of the Petersborough Chronicle / 1122-1154 A.D. – The Hague, 1971.– 137 p. Фоминых В.Н. Порядок слов в простых предложениях в английском языке XIV-XVI веков. АКД. – М., 1982 –25 с.

An attempt is made to review semantic researches of word order in the English simple and compound sentence. Investigations into the linguistic phenomenon state that word order in the sentence is of multifunctional nature. Throughout the making of English it is the communicative function of word order that has been leading.

Святослав Гандзюк

ПРОСТОРОВІ ПРИЙМЕННИКИ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (порівняльний аналіз)

Дана група прийменників у порівнюваних мовах співвідносить між собою слова або групи слів, утворюючи в реченні (словосполученні) адвербіальні локальні відношення, пор.: Die Stadt liegt am Dnipro – Місто лежить на Дніпрі; Auf der Straße ist starker Verkehr – На вулиці великий рух; Er geht in die Stunde – Він іде на урок* .

Щодо морфологічного складу цієї групи прийменників, то в обох мовах є прості, складні, складені прийменники, пор.: а)прості: auf, an, aus, bei, gegen, hinter, in, neben, um, über, unter, von, vor, zu і на, під, в, за, до, у,

* Німецький фактичний матеріал взято із Paffen K.A. Deutsch-Russisches Satzlexikon in 3 Bd.– Leipzig, 1970, а правильність українських відповідників перевірена на інформантах-носіяч української мови.

при, по, із, з, над, від, через, між, серед, перед, біля, коло та ін.); б) складні: прийменники, утворені в німецькій мові з двох прийменників або з прийменника й іншого слова, а в українській з кількох прийменників, пор.: abseits, außerhalb, beiderseits, diesseits, gegenüber, innerhalb, oberhalb, inmitten і (із-за, з-за, з-під, з-понад, понад, попід, поза, попри, поміж, посеред, з-над, з-посеред, з-поміж та ін.); в) складені прийменники, що являють собою прийменникові сполучення, в обох мовах вживаються досить рідко: aus Richtung, in Richtung, in der Nähe і (по той бік, по цей бік, осторонь від).

Характерним лише для німецької мови є злиття деяких прийменників з формами означеного артикля в давальному й знахідному відмінках: чол. (серед. рід) an+dem=am, bei+dem=beim, hinter+dem=hinterm, in+dem=inm, über+dem=überm, von+dem=vom; серед. рід (an+das=ans, auf+das=aufs, durch+das=durchs, hinter+das=hinters, in+das=ins, vor+das=vors; жін. рід (zu+der=zur).

Просторовим прийменникам властиве керування – явище поверхневої синтаксичної структури. Більшість прийменників у обох мовах керують одним певним відмінком, наприклад, родового відмінка у німецькій мові вимагають: abseits, inmitten, oberhalb, unfern, unweit, innerhalb, außerhalb, diesseits, jenseits, seitwärts, unterhalb і в українській (біля, коло, від, до, проти, з-за, з-над, попереду, серед, близько, вздовж, вище, всередині, довкола, довкруг, ліворуч, праворуч, мимо, зверху, збоку, посередині, край, круг, навколо, напроти, недалеко, нижче, обочіч, осторонь, пилблизу, пониже, поруч, поряд, просто). (див.1).

Слід відзначити, що керування однакових за семантикою прийменників у обох мовах не завжди збігається. Так, з вищенаведених прийменників, які вживаються в обох мовах тільки з формою родового відмінка, збігаються лише : abseits (осторонь), inmitten (посеред), oberhalb (вище), unweit, unfern (недалеко), innerhalb (посередині), unterhalb (нижче), seitwärts (збоку), jenseits (по той бік).

Керування давальним відмінком у обох мовах зберігається лише у прийменника entgegen (назустріч), а знахідним у durch (через).

В обох мовах є прийменники, які керують кількома відмінками. У німецькій мові це прийменники: an, auf, in, über, unter, vor, hinter, zwischen. Вони вживаються з давальним (неспрямована локальність) і знахідним (спрямована локальність). Родового і давального відмінків вимагають binnen і längs. З родовим, давальним і знахідним відмінками може вживатися прийменник entlang. З родовим і давальним він стоїть у препозиції, а із знахідним – у постпозиції.

В українській мові із знахідним та орудним відмінками вживаються прийменники (над, під, перед), з родовим, знахідним та місцевим (в, у), з родовим, знахідним та орудним (з, за, між). (див.2).

Відсутність місцевого відмінка в німецькій мові компенсується поєднанням іменних частин мови з прийменниками, що керують давальним і знахідним відмінками.

Якщо два німецькі прийменники стоять поряд, то перший не вимагає відмінка. Відмінок керованого слова визначається другим прийменником: Er begleitete sie bis zu dem Haus (дав. в.) і Das Auto fuhr bis vor das Haus (зн.в.). Таке явище українській мові не властиве.

На відміну від українських прийменників, які завжди стоять перед словом, яким вони керують, деякі німецькі прийменники вживаються і в постпозиції або навіть у циркумпозиції (перед і після керованого слова). Більшість прийменників стоять у препозиції: Er lebt in einem Dorf – Він живе в селі. Die Mutter sieht vom Fenster auf den Hof – мати дивиться з вікна на подвір'я. Один і той же прийменник може стояти перед або після керованого слова, не порушуючи змісту висловлювання: Das Ufer entlang/Entlang dem Ufer wurden neue Wege angelegt – Вздовж берега були прокладені нові доріжки; Gegenüber dem Internat/Dem Internat gegenüber befindet sich ein Krankenhaus – Напроти інтернату знаходиться лікарня. У циркумпозиції стоять прийменники auf...zu: Monika kam auf ihre Freundin zu – Моніка підійшла до своєї подруги. Таку ж позицію займають прийменники von...ab, von...an, von...auf, von...aus: Von Leipzig aus fahren wir mit dem Zug – З Лейпцига ми поїдемо поїздом; Von der Brücke an fuhr das Auto langsam – Від моста автомобіль їхав повільно.

Значення прийменників устанавлюється в певних контекстах, якими служать прості речення німецької мови з обставинами місця і порівнюються з їх українськими перекладами. Прийменники являють собою не прості набори ознак, а містять семи, які можуть керувати їх сполучуваністю. Компонентний аналіз показує, що семи прийменника утворюють упорядковану за ієрархічним принципом множину. Найвищою семою в ієрархії є сема відношення (rel)*. Вона утворює клас прийменників і пов'язана з їх керуванням. Їй прямо підпорядкована сема адвербіальності (adv). Вона дає можливість вичленити з класу прийменників усі ті прийменники, які вживаються в обставинах (+adv). А оскільки ці семи

* Номінація сем запозичена у Schröder J. Deutsche Präpositionen im Sprachgebrauch. Linguistische Studien.–Leipzig, 1987.

властиві всім прийменникам в обставинах, то в подальшому дослідженні вони виявляються зайвими.

Виходячи з того, що одні й ті ж ситуації дійсності в різних мовах можуть передаватися неоднорідно розчленованими, то й у порівнюваних мовах немає відповідності прийменників 1:1, що спричинює значні труднощі в їх виборі при вивченні кожної з них, як іноземної, або при перекладі з однієї на іншу. Відрізняються також кількість і значення прийменників. Одне й те ж синтактико-семантичне відношення часто виражається у різних мовах по-різному: синтетично (без прийменника) в українській (Вони йшли лісом) й аналітично (з прийменником) (Sie gingen durch den Wald) або ще (Вони йшли тротуаром) і (Sie gingen auf dem Bürgersteig). Причому прийменники можуть бути також різними, пор.: Вона поцілувала його в лоб і Sie küßte ihn auf die Stirn. Якраз у цьому й полягає одна з найбільших труднощів у вивченні німецької мови зокрема, та й будь-якої іншої мови, в якій є прийменники, взагалі (див. напр., 5,11). Коли наявна асиметрія між структурою ситуацій і структурою їх мовного вираження, виникають проблеми при зіставленні мов.

Обставини місця типу P + *noten* передають фактично або уявно існуючі в об'єктивній дійсності відношення між локалізованими, тими, що локалізуються, або ж тими, які виходять з локалізації, подіями (предметами) особами і прийменниковою фразою, яка виражає локалізаційний простір. Іменник, як локалізатор, виражає співвідносну величину, а прийменник, як релятор, подає специфічну інформацію про вид відношення. Саме прийменник в обставині місця уможливує розуміння слухачем висловлювання мовця про співпорядкування події (предмета) особи (далі LG) і локалізаційного простору (далі L).

У всіх вищенаведених прикладах мова йде про локалізацію, проте при їх аналізі виявляються відмінності, пор.:

1. Auf dem Marktplatz fahren Taxis.

По Ринковій площі їздять таксі.

2. Zum Marktplatz fahren Taxis.

На Ринкову площу їдуть таксі.

Подібні німецькі й українські речення-відповідники показують, що у сфері локальних прийменників є ознаки, які ієрархічно стоять нижче від головної ознаки локальності (loc). Так, у першому випадку можна констатувати наявність LG без руху за межі L, тобто наявність статичності (сема + stat). У другому випадку йдеться про напрям руху LG до L (сема + dir) "напря́м". Іншою можливістю є віддалення LG від L, тобто наявність семи (+exog -- "віддалення"):

3. Vom Marktplatz fahren Taxis – Від Ринкової площі їдуть таксі.

І ще одна можливість:

4. Über den Marktplatz fahren Taxis – Через Ринкову площу проїжджають таксі. Тут вичленовується сема (+pass – “проходження”).

Семна формула P (+loc,+stat) передає вказівку на будь-яку статичну локалізацію LG в L, вираженому сполукою прийменника з іменником у відповідному відмінку.

Нижченаведені приклади містять додаткові позитивно й негативно марковані семи в ієрархічній послідовності (див. 6,28-34).

P (+loc,+stat,+extern,+distanz): abseits+Gen.–осторонь+род.в. Прийменники обох мов відносяться до L, у якому LG відсутній (сема: +extern) і умовою є дистантність (сема: +distanz).

1) Abseits der großen Straßen und Städte findet man noch unberührte Natur – Осторонь великих шляхів і міст ще зустрічається незаймана природа.

P (+loc,+stat,+plan,+kontakt): an+Dat. – на + місц.в. Формула містить додаткові семи “площина” – (+plan) і “контактність” (+kontakt).

2) Wir sind an Ort und Stelle.– Ми вже на місці.

3) Die Karte hängt an der Wand – Карта висить на стіні.

4) Am Himmel ist schon der Morgenstern zu sehen – На небі вже видно вранішню зорю.

5) Am Baum sind noch einige Äpfel – На дереві є ще кілька яблук.

6) Am Nordhang des Berges wurde ein Sessellift gebaut – На північному схилі гори збудували фунікулер.

P (+loc, +stat, +plan,+kontakt):

7) An der Grenze mußten wir eine halbe Stunde warten – На кордоні ми мусили чекати півгодини.

8) Der Fußgänger muß an der Kreuzung auf Grün warten – На перехресті пішоход мусить чекати на зелене світло.

9) Die Sparkasse finden Sie an der Ecke Goethestraße/Kantstraße – Ощадну касу Ви знайдете на розі вулиць Гетештрассе і Кантштрассе.

10) An der Ostsee erolen sich viele Menschen – На Балтійському морі відпочиває багато людей.

11) Köln liegt am Rhein – Кельн стоїть на Рейні.

An+Dat. – біля (коло, поблизу) + род.в.

12) Der Kunde wartet am Kiosk – Покупец чекає біля кіоска.

13) Platzkarten bekommt man am Schalter 6 – Квитки беруть біля 6 віконця.

14) Der Schrank steht an der Wand – Шафа стоїть коло стіни.

15) Halberstadt liegt am Harz – Гальберштадт лежить поблизу Гарцу. An + Dat. – за + оруд.в.

16) Wir sitzen am Tisch – Ми сидимо за столом.

17) Sie hat den ganzen Tag an der Maschine gegessen – Вона цілий день сиділа за друкарською машинкою.

P (+loc,+stat,+labor,+institut): an + Dat. – на (в) + місц.в.

18) Sie studiert an der Fakultät für Fremdsprachen – Вона навчається на факультеті іноземних мов.

19) Er arbeitet jetzt an der Akademie der Wissenschaften – Він зараз працює в Академії Наук.

20) Meine Freundin studiert an der Universität – Моя подруга навчається в університеті.

21) Sie absolviert ihr Praktikum am Bezirkskrankenhaus – Вона закінчує практику в окружній лікарні.

22) Er ist für diese Spielzeit an der Deutschen Staatsoper engagiert – На цей сезон він заангажований у Німецькій Державній Опері.

У локальних обставинах цієї формули реалізувались додаткові семи “місце зайнятості” – (+labor) і “громадський заклад” – (+institut).

Спостереження показує, що у (2-11 і 18) німецькому прийменнику an відповідає український прийменник на і у (19-22) – прийменники в (у). Отже, німецький прийменник an може передавати локалізовану статичність, не враховуючи її просторову специфічність, тобто наявність чи відсутність сем “контактність” або “громадський заклад”, відповідно (+kontakt) і (+institut). В українській мові відсутність контакту (-kontakt) передається прийменниками біля, коло, поблизу, як у (12-15) або прийменником за, як у (16-17). Семи (+labor) і (+institut) переважно реалізує прийменник в (у) (19-22). Прийменники у (2-18) реалізують додаткову сему (+plan).

Формула P (+loc, +stat, +bas,+kontakt): auf + Dat. – на + місц.в. містить додаткову сему “базова площина” (+bas).

23) Das Rathaus steht auf dem Marktplatz – Рагуша стоїть на Ринковій площі.

24) Der Verkehrspolizist steht auf der Kreuzung – Поліцейський-регулювальник стоїть на перехресті.

25) Das Kind spielt auf dem Tisch – Дитина грається на столі.

26) Auf Kuba wird Zuckerrohr angebaut – На Кубі вирощують цукрову тростину.

27) Er wohnt auf dem Land – Він живе на селі.

P (+loc,+stat,+extern vol): außer (halb)+Dat. (Gen.) за (поза) + оруд.в.

Наявна у формулі сема (+extern vol) вказує, що LG має місце поза визначеним L.

28) Der Patient wurde außer der Reihe abgefertigt – Пацієнта обслужили поза чергою.

29) Mein Freund wohnt außerhalb der Stadt – Мій друг живе поза містом.

Формула P (+loc,+stat,+plan,+hum/anim,-kontakt) містить сему (+hum/anim), що означає осіб і тварин як центр L.

Bei + Dat. – у, в, біля, коло + род.в., під + оруд.в.

30) Er saß bei seinen Freunden – Він сидів у своїх друзів.

31) Er hörte Vorlesungen bei Professor Mayer – Він слухав лекції професора Майєра.

32) Dieser Satz steht bei Goethe – Це речення є в Гете.

33) Er wohnte schon einige Jahre beim Bahnhof – Він уже кілька років жив біля вокзалу.

34) Lützen liegt bei Leipzig – Лютцен знаходиться коло Ляйпціга.

35) Sie wohnen bei Kyjiw – Вони живуть під Києвом.

36) Der Reiter stand bei seinem Pferd – Вершник стояв біля свого коня. по цей бік + род.в.

P (+loc,+stat,+extern lin):

Тут реалізується додаткова сема “знаходження не на названій лінії”.

37) Mannheim liegt diesseits des Rheins – Маннгайм лежить по цей бік Рейну.

38) Diesseits der Grenze warten nur wenige Kraftfahrzeuge – По цей бік кордону чекають лише кілька автомобілів.

Додаткові семи формули P (+loc,+stat,+lin,+longit) показують, що розташування LG проходить лінійно (+lin) і в довжину (+longit)

entlang + Dat/Akk/Gen – вздовж + род.в.

39) Die Straße entlang / Entlang der Straße standen Autos – Вздовж вулиці стояли автомобілі.

40) Den Weg entlang / Entlang des Weges wuchsen alte Linden – Вздовж шляху росли старі липи.

41) У формулі P (+loc,+stat,+front,+distanz) семи (+front,+distanz) передають дистантне розміщення LG на передній стороні L.

Gegenüber + Dat – напроти + род.в.

42) Sie saß ihm gegenüber – Вона сиділа напроти нього.

Формула P (+loc,+stat,+plan,+rev) містить сему (+rev), що означає відношення до зворотньої сторони вертикальної площини.

hinter + Dat – за + оруд.в.

43) Hinter dem Haus steht eine große Tanne – За будинком стоїть велика сосна.

44) Hinter diesem Berg verläuft die Grenze – За цією горою проходить кордон.

Сема (+vol) у формулі P (+loc,+stat,+vol,+kontakt) виражає знаходження LG в L, причому наявна контактність (+kontakt).

In + Dat – у (в) + місц.в.

45) Das Buch liegt im Schrank – Книжка лежить у шафі.

46) Die Kinder sind in der Schule – Діти перебувають у школі.

У формулі P (+loc,+stat,+vol,+centrum) прийменник inmitten (посеред) виражає знаходження LG у центрі L : сема (+centrum)

inmitten + Gen – посеред + род.в.

47) Inmitten des Sees liegt eine Insel – Посеред озера стоїть острів.

48) Inmitten ausgedehnter Parkanlagen finden Sie das Schloß Beldere – Посеред розлогого парку Ви знайдете замок Бельведер.

Формула P (+loc,+stat,+vol limes) містить сему (+ vol limes) - обмеження L.

Innerhalb + Gen/Dat – в + місц.в., в межах + р.в.:

49) Innerhalb seiner vier Wände fühlt er sich am wohlsten – У своїх чотирьох стінах він відчуває себе найкраще.

50) Der Stadttarif gilt nur innerhalb der Stadtgrenzen – Міський тариф цін діє тільки в межах міста.

Прийменник jenseits + Gen у формулі P (+loc,+stat,+extern lin) реалізує додаткову сему (extern lin) знаходження LG не на названій L: jenseits + Gen – по той бік + род.в.

51) Jenseits des Flusses liegt ein Wald – По той бік річки знаходиться ліс.

Формула P (+loc,+stat,+lin,+longit) збігається з формулою для (39,40): längs + Gen – вздовж + род.в.:

52) Die Autos standen längs der Straße – Автомобілі стояли вздовж вулиці.

P (+loc,+stat,+plan,+kontakt) збігається з формулою (33-35)

neben + Dat – біля (коло) + род.в.:

53) Das Messer liegt rechts neben dem Teller – Ніж лежить справа біля тарілки.

У формулі P (+loc,+stat,+plan,+superior limes) прийменник реалізує додаткову сему (+superior limes) знаходження LG вище граничної лінії L:

oberhalb + Gen – над + оруд.в.:

54) Oberhalb des ersten Stockwerkes brach ein Feuer aus – Над другим поверхом спалахнув вогонь.

Формула P (+loc,+stat,+plan,+super) містить додаткову сему (+superior) “знаходження LG над L: über+Dat – над + оруд.в.:

55) Das Bild hängt über dem Schreibtisch – Картина висить над письмовим столом.

Нову сему (+circ) реалізує прийменник um у формулі P (+loc,+stat,+plan,+sub): “знаходження LG навколо L”:

um +Akk – навколо + род.в.

56) Die Familie saß um den Tisch – Сім'я сиділа навколо стола.

Сему (+sub) “знаходження LG під L містить формула (+loc, +stat, +plan, +sub): unter + Dat. – під + оруд.в.:

57) Unter dem Tisch liegt ein Teppich – Під столом лежить килим.

Формула P (+loc, +stat, +plan, +sub lime) містить сему (+sub limes):

unterhalb + Gen – під + оруд.в.:

58) Die Kühe weideten unterhalb des Waldes auf einer Wiese – Корови паслися під лісом на луці.

Формула P(+loc, +stat, +plan, - kontakt) збігається з формулою для (53): unweit + Gen – недалеко + род.в.:

59) Seine Eltern wohnten unweit des Bahnhofes – Його батьки жили недалеко вокзалу.

Сема (+front) у P (+loc, +stat, +plan, +front) вираджає знаходження LG перед L: vor + Dat – перед + оруд.в.:

60) Der Schauspieler steht vor dem Vorhang – Актор стоїть перед завісою.

У формулі P (+loc, +stat, +plan, +intmed) додаткова сема (+intmed) вказує на локалізацію LG між двома або більше L обмеженого простору: zwischen + Dat – між + оруд.в.:

61) Zwischen dem Schrank und dem Bett steht ein Tisch – Між шафою і ліжком стоїть стіл.

Семи “напряг LG до L при наявності або відсутності контакту між ними” реалізуються прийменником an у формулі P (+loc, +dir, +plan, +kontakt): an+Akk – на, за + зн.в., до + род.в.:

62) Sie hängt das Bild an die Wand – Вона вішає картину на стіну.

63) Wir setzen uns an den Tisch – Ми сідаємо за стіл.

64) Er rückt den Tisch ans Fenster – Він присуває стіл до вікна.

Формула P (+loc, +dir, +plan, +kontakt) збігається з формулою для (62): auf + Akk – на + знах.в.:

65) Das Auto fährt auf den Marktplatz – Авто їде на Ринкову площу.

У формулі P (+loc, +dir, +dimension, +limes) нові семи (+dimens, +lim) виражають обмеження віддалі до L: bis + Akk – до + род.в.:

66) Er fährt bis Berlin mit dem Zug – Він їде до Берліна потягом.

Формула P (+loc, +dir, +adversativ, +kontakt) містить нові семи (+advers, +kontakt), що передають напряг руху LG, протилежний напрямові руху L та контактність LG і L: gegen + Akk – за + знах.в.

67) Sie schwammen gegen den Strom – Вони пливли проти течії.

У формулі P (+loc, +dir, +plan, +rev) прийменник за реалізує сему (+rev) “напряг руху LG до тильної сторони L”: hinter + Akk – за + знах.в.:

68) Sie lief hinter das Haus – Вона побігла за будинок.

Сему (+vol, +kontakt) у формулі P (+loc, +dir, +vol, +kontakt) “рух LG в L при обов'язковій їх контактності” реалізує прийменник in: in + Akk – у (в) + знах.в.:

69) Er schlägt den Nagel in die Wand – Він забиває цвях у стіну.

Семи (+On/celest) реалізуються прийменником nach у формулі P (+loc, +dir, +On/celest) і означають L як топонім або сторону світу, куди прямує LG: nach + Dat – до, на + знах.в.:

70) Er fuhr nach Frankfurt – Він поїхав до Франкфурта.

71) Wir flogen nach Süden – Ми летіли на південь.

У формулі P (+loc, +dir, +plan, - kontakt) прийменникова сполука реалізує сему (- kontakt) “відсутність контакту між LG і L при їх наближенні”: neben + Akk – біля, коло + род.в.: Sie stellt die Lampe neben den Schrank – Вона ставить лампу біля шафи.

Зіставлення просторових прийменників у німецькій та українській мовах показує, що система просторових відношень, яка лежить в основі локальних прийменників, не змінюється від мови до мови, а з широким спектром можливих реалізацій залишається сталою, а отже має універсальну природу, що підтверджується виділенням у обставинах місця універсальної семи (+loc).

Ієрархізація семантичних ознак у локальних обставинах переходить через багато ступенів.

Кількість прийменників з притаманним їм локальним значенням в обидвох мовах різна, а також вибір прийменника для вираження одного й того ж синтаксичного відношення у обидвох мовах може бути різним.

Просторові прийменники ставлять лексичні одиниці у відношення локальності.

У зіставлюваних мовах немає 1:1 відповідності прийменників, що вимушено призводить до труднощів у їх виборі при вивченні цих мов чи при перекладі з однієї мови на іншу.

1 Безпояско О.К. та ін. Граматика української мови. Морфологія – К., 1993

2 Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови – К., 1980.

3 Німецько-український словник. – К. Вища школа, 1964.

4 Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. – Leipzig, 1974.

5 Schröder J. Deutsche Präpositionen im Sprachvergleich. – Leipzig, 1987.

6 Schröder J. Lexikon deutscher Präpositionen. – Leipzig, 1986.

7 Paffen K.A. Deutsch-russisches Satzlexikon. Leipzig, 1970.

The author is investigating German and Ukrainian locative prepositions, their morphological structure, coordination, syntax and semantics.

Seme-based analysis has pointed out similarities and differences of their application in adverbial modifiers of place in both languages.

Альбіна Іванова

ЗАЙМЕННИКОВІ ВКАЗІВНИКИ ЯК СЛУЖБОВІ СЛОВА (на матеріалі російської та української мов)

Займенниковими вказівниками вважаємо займенники і займенникові прислівники, що мають спільний давній “корінь вказівності”-т- (-с-, -з-, -ц) та спільне дійктичне значення. Вони згруповані за ознакою “наближеність/віддаленість у часі й просторі” та вказують на предмет у широкому розумінні цього слова (*тот - тот* у російській мові, *той - цей* в українській мові), на час дії (*тогда-теперь, тоді - тепер*), місце й напрям дії (*там - тут* в обидвох мовах). До групи вказівних входять також слова, що не утворюють опозиції “наближеність/віддаленість”: *такой, так; такой, так*.

Ці загальнослов’янські за походженням слова утворені від відмінкових форм вказівних займенників “*тъ, съ*” за допомогою префіксів і суфіксів. Як відомо, дійктичні займенники вказують на попередні чи наступні слова в мовленні (1,152). Таким чином, саме дійктичність (вказівність) зумовлює їх залежність від мовленнєвої консітуації й письмового тексту і створює умови для переходу в службові слова, заповнювачі та квантори. О.М.Пешковський мав на увазі займенники, говорячи про групу слів, у якій “живуть кандидати на ту чи іншу посаду” (2,185). З усієї групи перелічених вказівників найбільш “екстериторіальним” у морфологічному відношенні є слово “*это*” в російській мові й “*це*” в українській. Форма середнього роду, виділена з родової парадигми займенника “*этот*” (“*цей*”), спричиняє труднощі під час кваліфікації їх як частини мови: прикметник, іменник, зв’язка, частка. Пор., наприклад: 1) *Созданы коммерческие структуры. Это были первые необходимые этапы. – Створені комерційні структури. Це були перші необхідні етапи. Пожалуй, единственное, что портит настроение, так это постоянно растущее чувство тревоги. Мабуть, єдине, що псувало настрій, це постійно зростаюче відчуття тривоги.*

Розглянемо, які етапи проходять займенники-іменники, займенники-прикметники і займенники-прислівники на шляху до службових слів та за яких умов відбувається цей перехід.

Умовою втрати повнозначності наших слів є входження їх до складу стійких сполучень – граматичних фразеологізмів. Зокрема, займенниковий прикметник *это (це)* частково втрачає самостійність у частотному словосполученні *в это время (у цей час)*: *К памятнику неторопливо*

*подходил народ. В это время на площади собирался митинг – До пам’ятника неквапом підходили люди. А в цей час (=тим часом) на площі збирався мітинг. Як бачимо, зникає вказівка на ближнє явище, нейтралізується протиставлення *в это время (в то время)*, затемнюється анафорична функція, тому що слово *это-цей* нічого не замінє з лівого контексту. Предметне значення слова *это*, по суті, “розчиняється” у фразеологізмі *в это время*, який стає міжфразовим засобом зв’язку в тексті. Особливо примітне це явище в українському прислівнику “*тим часом*”.*

Субстантивуючись, слово *это* може перетворитися в сполучниковий засіб. Зокрема, в наступному реченні названий займенник став граматичним фразеологізмом: *Очередь в детском доме остается. При этом в России и Украине живут люди, которые ничуть не хуже иностранных и тоже хотят усыновить ребенка - Черга в дитячі будинки залишається. При цьому в Росії та в Україні живуть люди, які аж ніяк не гірші від іноземців і також хочуть усиновити дитину. Займенник “*это*” (“*це*”) не лише протиставляється займенникові “*то*” (“*те*”), а стає його еквівалентом: *Студенческие волнения прекратились. Началась сессия, стало не до этого (пор. = не до того). - Студентські заворушення припинились. Розпочалась сесія, стало не до того (=не до цього).**

Важко з’ясувати й морфологічну природу слова “*так*” у сполученні з “*а*”: *И денежки вот издержал на билет, вместо того чтобы сладостей ребятишкам купить, а так все хорошо (В.Астафьев).* З одного боку, слово “*так*” тут рівнозначне прислівникам “*вообще, в общем, в целом*”, тому може бути визначене як прислівник. З іншого боку, сполучення “*а так*” виконує зв’язуючі функції, а тому може бути визначене як сполучниковий вираз із протиставним значенням.

У наступному реченні “*Иванковский решил: переходит будут здесь и сейчас. И так он прождал почти шесть суток (В.Быков)*” – сполучення “*и так*” рівнозначне виразові “*и без того уже*”, отже, повнозначне. Разом з тим (як і в попередньому прикладі) воно виконує функцію сурядного сполучника “*а то*”.

Відзначимо також гібридність його морфологічних властивостей у стійких сполученнях: *так сказать - так би мовити* (вставне слово), *если так можно выразиться - якщо так можна висловитись* (вставне речення), *так точно - так точно* (нечленоване речення у сфері військового мовленнєвого етикету).

Про синкретизм категоріальних ознак можна вести мову й щодо слова “*такой*” у сполученні з “*какой*” (*какая такая і под.*): *Какой такой (який*

такий) *вексель она с меня требует?* (Ф. Достоевский) – *И какие такие (які такі) любви выдумали!* *Я никого не люблю* (Л. Толстой). З одного боку, у його значенні зберігається “натяк назад” (3,469) (роль означеного артикля в російській мові); з іншого, воно набуває значення підсилювальної частки. (Пор.: *какой еще вексель? какие еще любви!*).

Таким чином, перед нами випадки перехідності, синкретизму серед частин мови, поєднання в одному слові ознак самостійних та службових слів.

Ми розглянули першу умову переходу займенникових вказівників у несамостійні слова – вживання їх у граматичних фразеологізмах: *в это время – у цей час (тим часом), в то же время – у той же час (тим часом), при этом (при цьому), не до этого (не до того), вместе с тем (разом з тим), к тому же (до того ж), а так, и так, какой такой (який такий)*. На цьому ж етапі в них почасти зберігається дійсничне значення, оскільки зберігаються анафоричні й катафоричні функції в тексті: слова *так, такой, тот, этот* вказують на попереднє висловлювання. Однак зникає чи стає менш вираженим антецедент (іменникова група). Наприклад, в реченні *“Мы учимся жить по-новому и в то же время несем в себе груз прошлого”* займенниковий прикметник *“то”* зберігає лише натяк на лівий текст, але не має чітко вираженого антецедента.

Іншою умовою часткової втрати самостійності є факультативність займенникових вказівників у реченні й тексті. Зокрема, слово *“тут”* лексично спустошується в складі стійких формул: *дело тут в том – річ тут у тому; речь здесь о том – мова тут про те; выход тут в том – вихід тут у тому* і т.д. Пор.: *Не всякий кандидат наук способен стать доцентом, а доктор наук – профессором. Дело тут не только в лекторском мастерстве, а в склонности к общению с молодой аудиторией*. При такому вживанні слово *“тут”* факультативне і може бути пропущене без шкоди для змісту. Позиція слова *“там”* теж не закріплена в складі сполучникового виразу: *что бы там ни было – що б там не було; как бы там ни было – як би там не було*. Факультативність властива й слову *“такий”* у розмовному мовленні: *Лаврецкий не сразу понял, что такое он прочел* (И. Тургенев). Слово *“такое”* (“*таке*”) тут поєднує ознаки займенникового прикметника з означальним значенням та підсилювальної частки, котра може бути пропущена (пор.: *что он прочел*).

Л.А. Булаховський звернув увагу на особливу позицію слова *“это”* в реченнях типу *“Стена шевелится и шуршит очень близко, у самого уха. Это тормозятся в щелях тараканы”* (Ф.Гладков)(4,34). Тут слово *“это”* не лише зв’язує два речення (виконує роль сполучника), не лише відіграє

ідентифікуючу функцію (роль зв’язки), а й вказує на попереднє повідомлення (роль займенника). Саме ця – дійснична – функція послаблюється, тому синтаксична позиція слова *“это”* факультативна: *Чистоту и порядок в общежитии поддерживает обслуживающий персонал. Как правило, это женщины пожилого возраста* (пор. без *“это”*: *как правило, женщины пожилого возраста*).

Таким чином, факультативність вживання, потенційна здатність до еліпсису сприяє втраті повнозначності т–слів, тобто вказівних займенників з коренем -т-. Однак, як свідчать наведені приклади, можливість пропуску без шкоди для змісту речення реалізується, як правило, у постійному лексичному оточенні: *дело тут в том, что бы тут ни было, как бы там ни было, что такое?, как там у вас?, как вы там?, ну как там?, чем это вы там занимаетесь?* та ін. Як бачимо, обидві названі умови однаковою мірою спричиняються до поетапного переходу займенникових слів у сполучники і частки.

Спільною для займенників умовою переходу в неповнозначні слова є втрата первинного значення предметності, часу, місця дії. Зокрема, у слова *“теперь”* у відповідному контексті виникає значення *“после этого, в результате”*, якщо зникає протиставлення минулий – теперішній. Це вторинне значення підсилюється зрощеннями *“и теперь, вот теперь, теперь уж”*. Наприклад: *– Зачем ты мне напомнила о нем, теперь уж я не усложнюсь. Або:– Мне сделали прическу. Вот теперь хорошо (ну теперь хорошо). У значенні *“после этого, в результате этого”* слово *“теперь”* не втрачає своєї повнозначності, залишаючись прислівником, однак його анафоричні функції “тмяніють”, оскільки антецедент явно не виражений. У попередньому тексті названа причина явища, наслідок якого супроводжується словом *“теперь”*. Таким чином, воно виконує синтаксичну функцію своєрідного зв’язки частин висловлювання. Ця функція посилюється, коли слово *“теперь”* вживається під час переходу до нової розповіді, до нового предмету думки: *Теперь поговорим серьезно. Теперь о главном*. У цій своїй якості воно наближається за значенням до вставного слова *“итак”*.*

Подібну – контактну – функцію виконує й слово *“так”*, якщо воно втрачає первинне дійсничне значення й служить для зв’язки реплік діалогу. Згадаймо тут як приклад вчительське *“так”* – звернення до класу (5). Воно позбавлене значення, але функціонально значуще, бо вживається для підтримки контакту з учнями, хоча, як відомо, його часте вживання засмічує мовлення. Контактне *“так”* знаходить втілення й у художньому тексті: *– Втягивайтесь, втягивайтесь, – сказал лейтенант. – Потом легче будет. Так, за мной марш!* (В.Быков).

Як бачимо, є спільне у вживанні слів “тогда” і “теперь” під час переходу до нового предмету мовлення. Пор.: *тогда начнем = теперь начнем = так, начнем.*

У зв'язку з послабленням вказівного значення й анафоричної функції зазнає змін і слово “тут”: у нього виникають нові значення, зумовлені текстом: 1) значення “в этом случае”: *Если даже все желающие разом откажутся от непомерно дорогих импортных пейзажей, ничего страшного не произойдет, государство и тут покроет убытки* (Л.Жуховицкий); 2) значення “сразу”: *Листаешь новый журнал в поисках приличной литературы и тут же засыпаешь от скуки*; 3) значення “внезапно”, “вдруг”: *Мелькали знакомые по прежним выставкам лица. И тут ко мне подошел молодежавый человек* (К.Ваншенкин).

Схожі перетворення відбуваються й у слові “тогда”. Втрачаючи первинне часове значення (вказівка на минуле), воно набуває значення “в таком случае”, тобто значення умовного сполучника, хоч повнозначність зберігається: *Если не будут уточнены тревожные сигналы, то тогда он вынужден будет подумать об отставке.*

Повне перетворення на сполучник відбувається в граматичному фразеологізмі “тогда как” у зіставних складнопідрядних реченнях. Однак навіть там сполучник у деяких випадках зберігає часове значення, наприклад: *Сливаясь друг с другом, тучи покрывали все небо сзади, тогда как впереди оно было еще ясно* (М.Горький). Виражаючи в цілому зіставлення двох явищ, сполучник “тогда как” зберігає значення одночасності дії. У реченні “Дед всячески старается унижить его, тогда как все другие взрослые заботливо возвышают” (М.Горький) порівняння виражене абстраговано щодо часового значення (6,613).

Таким чином, втрата первинного дейктичного значення, факультативність в поєднанні з частотністю лексичного оточення сприяють тому, що займенникові прислівники лексично спустошуються й поступово стають або сполучниками (сполучниковими виразами), або вставними словами (вставними сполученнями), або частками. Вони залишаються повнозначними словами до того часу, доки зберігають анафоричні чи катафоричні функції в тексті. Аналіз підтверджує стійку репутацію цих слів як вищою мірою синтаксичних (7), а в системі частин мови – найбільш гнучких.

Порівняльний аналіз функціонування дейктиків у тексті підвів нас до висновку про те, що в українській мові протиставлення “цей – той” нейтралізується частіше, ніж у російській мові. Зокрема, сполучення “в это время” і “в то время” передаються лексею “тим часом”, сполучення “не

до того” і “не до этого” передаються, як правило, одним – “не до того”, вказівне “це” (“это”) витісняється словом “то” в значенні “ближній об'єкт”.

У цілому процеси переходу досліджуваних слів у несамостійну лексику однакові в двох мовах, як і умови та шляхи цього переходу.

1. Див.: Аванесов Р.И., Сидоров В.Н. Очерк грамматики русского литературного языка – М., 1945
2. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении – М.-Л., 1928.
3. Див.: Новое в зарубежной лингвистике – М., 1978. – Вып 8
4. Булаховский Л.А. Местоимения как предмет синтаксического анализа и школьного усвоения//Русский язык в школе, 1958. – №4.
5. Иванова А.Н. Слово “так” в письменной и устной речи//Русский язык в школе, 1986. – №1.
6. Див.: Русская грамматика. – Т.11. – М., 1982.
7. Исаченко А.В. О грамматической природе местоимений// Проблемы современной филологии. – М., 1965.

The article shows that transformation of Russian and Ukrainian indicative words into functional words occurs successively and is influenced by fixed vocabulary environment or optional patterns of usage. While they retain their anaphoric functions in the text they serve as notional words.

Марія Турчин

ХАРАКТЕРИСТИКА ВАРІАНТНИХ/СИНОНІМІЧНИХ КОРЕЛЯЦІЙ НІМЕЦЬКИХ СКОРОЧЕНЬ ТА ЇХ ВИХІДНИХ ФОРМ

Дослідження семантичної структури скорочень - актуальне в сучасній лінгвістиці. Воно вимагає різних підходів до їх вивчення як з погляду структури, так і семантики. Оскільки слову притаманна внутрішня форма, то вона властива і скороченню як його варіанту. Повнозначне слово і скорочення позначають одну і ту ж предметно-логічну основу, відрізняючись означаючими, незалежно від того, за якою моделлю утворене скорочення. Отже, між скороченням та вихідною формою існують варіантні відношення. Відмінність між повнозначними словами і їх скороченими варіантами полягає в тому, що перші утворюються від різних основ/внутрішньомовні, іншомовні засоби; а скорочені варіанти - тільки з вихідної форми.

Варіантність у мові виступає одним із засобів стилістичного збагачення художнього мовлення, а в словотворі вона є засобом номінації понять. Процес номінації є одним з найважливіших факторів, які спричинюють існування різних типів варіантів. Це пояснюється

особливостями німецького словотвору, для якого характерна розгалужена суфіксальна система та фонетичні особливості.

Варіювання мовних засобів привернуло увагу дослідників як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві (6, 9-10; 7, 83-95 ; 9, 126-146; 1, 47; 8, 14; 10, 112-114; 11, 82-83; 12, 141-144).

Варіанти слова в мові, за К. С. Горбачевичем, - це регулярно відтворювані видозміни одного й того ж слова, що зберігають тотожність морфолого-словотвірної структури, лексичного і граматичного значення і розрізняються або з фонетичного боку, ... або формоутворюючими афіксами (2, 17).

За допомогою варіантів можна передати одну і ту ж думку різними способами на основі використання багатоманітних мовних елементів. Категорія варіантності належить до сфери інтелектуально-комунікативної, категорія синонімії до емотивно-експресивної (3, 51). Як зауважує В. А. Чабаненко, через варіантність слово дістає можливість реалізувати всі свої матеріальні ресурси та ідейно-образні потенції. Варіанти слова - це потужний резерв мови, який забезпечує її функціональну поліфонічність (9, 126-127). Межею варіювання як сукупної різновидності лексичної варіантності є семантична диференціація (4, 23).

Незважаючи на те, що дана проблема досліджується в різних аспектах, проте й досі мало вивченими залишаються лінгвостилістичні можливості скорочених мовних варіантів та їх вихідних форм. У даній статті робиться спроба аналізу різного роду варіантних/синонімічних кореляцій німецьких скорочень і їх повних еквівалентів.

Дослідження варіантів скорочень вимагає попереднього їх поділу за формальними та структурно-семантичними ознаками. Зібраний нами фактичний матеріал на основі словників скорочень¹ засвідчує, що німецька мова багата на словотворчі засоби утворення лексичних варіантів. Вихідне слово може бути основою декількох скорочених форм. Це варіанти, що відрізняються частково означальними або основними компонентами. Вони характеризуються неоднаковим звуковим складом та графічною структурою, а також можуть розрізнятися означуваними, не маючи власної звукової форми при збігові означуваних /графічні скорочення/.

На наш погляд, варіант скорочення - це двосторонній мовний знак, що зберігає незмінне лексичне значення в межах парадигми, але відрізняється означуваними, а іноді частково й означуваними /конотативно.

¹ Матеріал черпався із словників скорочень: Koblichke H. Großes Abkürzungs-buch. - 3. Aufl. - Leipzig:VEB, 1983. Werlin J. Duden Wörterbuch der Abkürzungen. - 3. Aufl. neubearb. u. erw. - Mannheim;Wien; Zürich: Dudenverl., 1987.

Аналіз скорочень сучасної німецької мови дозволив нам виділити чотири основні види їх варіантів: фонетичний, дериваційний, еліптичний, графічний. Розглянемо кожен із них зокрема: 1. Фонетичний. Він поширений в основному серед абrevіатур-антропонімів, рідше - скорочень загальноживаної лексики і характеризуються модифікацією голосних, явищем аферезису, гемінатами, подовженням голосних, додаванням голосних або приголосних чи їх опущенням, напр. : Fritz ← Friedrich; Alise ← Elisabeth; Meik, Mik ← Michael; Lutz ← Ludwig; Hela, Helga ← Helene.

Фонетичні варіанти можуть виникати і між самими скороченнями /запозиченнями та інтернаціоналізмами/. Збігаючись семантично, вони відрізняються графічною та звуковою структурою/порядком розміщення заголовних букв скорочень, їх фонологічним протиставленням/. Це генетично різні варіанти літерного або літерно-звукового типів, напр. :

FAI ← (frz) **F**édération **A**éronautique **I**nternationale

IAF ← (engl) **I**nternational **A**eronautical **F**ederation=**I**nternationale

Aeronautische **V**ereinigung; **èèà**

WRI ← (engl) **W**ar **R**esisters' **I**nternational

IRG ← (frz) **I**nternationale des **R**ésistans à la **G**uerre

IDK ← (dt) **I**nternationale der **K**riegsdienstgegner

WFPA ← (engl) **W**orld **F**ederation for the **P**rotection of **A**nimals

FMPA ← (frz) **F**édération **M**ondiale pour la **P**rotection des **A**nimaux

WTB ← (dt) **W**elttierschutz**b**und;

CEPES ← (frz) **C**omité **E**uropéen pour le **P**rogrès **E**conomique et

Social

ECESP ← (engl) **E**uropean **C**ommittee for **E**conomic and **S**ocial **P**rogress=**E**uropäische **V**ereinigung für **w**irtschaftliche und **s**oziale **E**ntwicklung.

Нами виявлено малочисельну групу варіантів скорочень-інтернаціоналізмів, що збігаються означуваними і характеризуються однаковою графічною структурою, але відрізняються частково фонетично. Це пояснюється тим, що ряд скорочень інтернаціоналізмів підпорядковуються структурі запозиченої мови, в даному випадку німецької, перш за все у фонетичному плані. Напр.:

COSATI [koseiti] ← /engl/ **C**ommittee on **S**cientific and **T**echnological **I**nformation;

COSATI [kosa'ti] ← /dt/ **A**usschuß für **w**issenschaftlich-**t**echnische **I**nformationen vom /engl/ **C**ommittee on **S**cientific and **T**echnological **I**nformation;

USA [ju : es ei] ← /engl/ **U**nited **S**tates of **A**merica;

USA [u : es' a :] ← /dt/ **V**ereinigte **S**tstaaten von **A**merica vom (engl) **U**nited **S**tates of **A**merica;

IFI [ai pi : ai] ← /engl/ **International Press Institute**;

IPI [i: pe: i:] ← /dt/ **Internationales Presseinstitut vom /engl/ International Press Institute**;

2. Дери́ваційна варіантність досить типова для явища абревіації. Вона виникає в німецькій мові внаслідок того, що добре розвинута морфологічна структура мови дозволяє використати різні словотворчі морфемі. Аналіз зібраного нами матеріалу переконує в тому, що найбільш поширеним є суфіксальний вид варіантності. Дані скорочені лексичні одиниці збігаються з повними вихідними формами диференційними ознаками понять і лише частково відрізняються означаючими, тому ми класифікуємо їх як варіанти. Вони відмінні від повних вихідних форм тим, що є похідними до них, або при спільній основі чи морфемі оформлені на дери́ваційному або фонетичному рівні. Зауважимо, що межа між варіантами і синонімами рухома, так що варіант може перейти в розряд синонімів, якщо абревіатура набуває самостійного вживання і не потребує розшифрування. Суфіксальний вид дери́ваційної варіантності виникає:

а) на основі віддієслівних дери́ватів з суфіксом "er", який позначає в парадигмі особу за професією, прилад або технічний пристрій, напр. : **Drescher** ← **Dreschmaschine**; **Bohrer** ← **Bohrgerät**; **Fernseher** ← **Fernsehgerät**; **Kleber** ← **Klebstoff**; **Zünder** ← **Zündstoff**; **Heizer** ← **Heizgerät**; **Heizer** ← **Heizgerät**;

б) відіменникових дери́ватів з суфіксом „i“, що позначає групу осіб на основі соціальної спільності, роду занять, напр. : **Ami** ← **Amerikaner**; **Forschi** ← **Forschungsarbeit**; **Profi** ← **Professional**; **Asi** ← **Asozialer**.

До суфіксального виду дери́ваційної варіантності належать також абревіатури - антропоніми з суфіксом „i“, який надає їм експресивного забарвлення та новизни, напр. : **Susi** ← **Susanna**; **Elli** ← **Eleonore**; **Sigi** ← **Siegfried**;

- з суфіксом „e“:

Nicole ← **Nikolaus**; **Ede** ← **Eduard**; **Ule** ← **Ulrich**; **Ruppe** ← **Ruprecht**;

- з суфіксом „a“:

Christa ← **Christine**; **Adela** ← **Adelheid**; **Nora** ← **Norberta**, **Dina** ← **Undine**;

- з суфіксом „o“:

Igo ← **Ignatus**; **Frido** ← **Friedrich**; **Roberto** ← **Rodebert**; **Christo** ← **Christophorus**;

3. Еліптичні варіанти. Основною причиною еліптичного варіювання слів /композит, словосполучень/ є дихотомія мова/мовлення, при якій мовлення прагне до економії мовних засобів за рахунок усичення морфем, компонентів вихідних форм.

Розподілимо існуючі типи еліптичних варіантів за структурами, до яких вони відносяться.

1. Еліпсис кінцевих морфем, компонентів :

а) похідних слів, напр.: **Steno** ← **Stenographie**; **Disko** ← **Diskotheke**;

Abi ← **Abitur**;

б) антропонімів, напр. : **Ado** ← **Adolf**; **Kat** ← **Katharina**; **Dan** ← **Daniel**;

в) еліпсис основного компонента композити: **Kilo** ← **Kilogramm**;

Tacho ← **Tachometer**; **Infra** ← **Infrastruktur**.

2. Еліпсис початкових морфем, компонентів:

а) антропонімів: **Bina** ← **Sabina**; **Lia** ← **Julia**; **Genia** ← **Eugenia**;

в) еліпсис означального конститuenta композити:

Cello ← **Viocello**; **Schirm** ← **Regenschirm**; **Bus** ← **Autobus**;

3. Еліпсис середньої частини/морфем, компонентів/ композити:

Hypbank ← **Hypothekenbank**; **Füllhalter** ← **Füllfederhalter**; **Dok-Film** ← **Dokumentarfilm**;

4. Еліпсис окремих компонентів словосполучень: **Euratom** ← **Europäische Atomgemeinschaft**; **Antifa - Block** ← **antifaschistischer Block**; **Techdok** ← **Gesellschaft für Technische Dokumentation GmbH**.

4. Графічні варіанти виділяються на тлі інших тим, що охоплюють різного роду скорочення. Їх характерною ознакою є те, що від повних форм може бути утворено декілька графічних скорочень, які відрізняються означаючими, але тотожні означуваними. В. Гофріхтер вважає такі скорочення синонімами на основі різноформованості означаючих (10, 112). На нашу думку, вони є тільки графічними варіантами, тому що не мають звукової оболонки і читаються за повними вихідними формами. Напр.:

Oblt. ← **Ob. Lt.** ← **O. Ltn.** ← **Oberleutnant**;

AnlG ← **Anl. - Ges.** ← **Anlagegesetz**;

Bez. ← **Bz.** ← **Bezeichnung**;

Doz. ← **Dzt.** ← **Dz.** ← **Dozent**;

D. Ph. ← **D. P.** ← **D. Phil.** ← **Doctor Philosophiae / lat/ = Doktor der Philosophie**;

B. - Ang. ← **B. - Angest.** ← **Bankangestellte (r)**;

Aufs. - B. ← **Aufs. - Beam.** ← **Aufsichtsbeamter**.

Розглянуті нами види варіантів охоплюють в основному всі існуючі скорочення німецької мови. Деякі з них, за винятком графічних, є синонімами до розгорнутих найменувань. Такі скорочення можуть бути стилістично нейтральними або експресивно забарвленими.

Необхідно зауважити, що далеко не всі дослідники визнають скорочення синонімами до повних вихідних форм. Так, наприклад, К. А. Левковська вважає їх тільки варіантами, стверджуючи, що поняття „синонім“ не має нічого спільного з поняттям „варіант слова“ (12, 171). Ряд вчених висловлює думку, що скорочені слова можуть виступати синонімами

до вихідних слів (11, 218; 10, 112; 5, 78). Ми підтримуємо їхню думку і вважаємо, що значна частина скорочених варіантів є синонімами до вихідних форм, ставши самостійними лексемами, що не потребують розшифрування для здійснення своєї семантичної функції. Залежно від сфери вживання такі структурні варіанти скорочень виступатимуть синонімами-дублетами або стилістичними синонімами, оскільки більшість з них набуває конотативного значення.

Таким чином, якщо скорочені варіанти є синонімами до вихідних форм, то їм притаманна :

- стилістична нейтральність :

Fotographie ⇒ **Foto**; **Funksender** ⇒ **Sender**; **Zinkographie** ⇒ **Zinko**; **Eisengitter** ⇒ **Gitter**; **Gelenkominibus** ⇒ **Gelenkbus**; **Augenlid** ⇒ **Lid**.

До стилістично нейтральних синонімів ми відносимо також генетично різні скорочення-інтернаціоналізми, що вживаються у мовленні без вихідних форм, оскільки є зрозумілими, напр. :

UNO (engl) ⇐ **United Nations Organization**
ONU (frz) ⇐ **Organisation des Natlons Unies**
OVN (dt) ⇐ **Organisation der Vereinten Nationen**

EFTA (engl) ⇐ **European Free Trade Association**
AELE (frz) ⇐ **Association Européenne de Libre Echange**
EFZ (dt) ⇐ **Europäische Freihandelszone**

FIOM (frz) ⇐ **Fédération Internationale des Ouvriers sur Metaux**
IMF (engl) ⇐ **International Metalworkers' Federation**
FITIM (span) ⇐ **Federación Internacional de Trabajadores de las Industrias Metalurgicas**
IMB (dt) ⇐ **Internationaler Metallarbeiterbund.**

Сюди відносимо також скорочення, які мають декілька скорочених форм від вихідних слів і характеризуються неоднаковою графічною та звуковою структурою, але збігаються означуваними. Це в основному скорочення газетно-публіцистичного стилю мовлення. Напр. :

AifuG ⇐ **AlfüG** ⇐ **Gesetz über die Bemessung und Höhe der Arbeitslosenfürsorgeunterstützung** ;

Fla-R ⇐ **Flarak** ⇐ **Flieger-od. Flugzeugabwehrkanone**;

Dfk ⇐ **Duko** ⇐ **Durchführungskondensator**;

BuBa ⇐ **BuBahn** ⇐ **Bundesbahn.**

Скорочені варіанти можуть виступати синонімами до повних вихідних форм і мати різну конотацію :

-евфемістичності :**Stina, Stine** ⇐ **Christine /einfältige weibliche Person/**;
Suse ⇐ **Transuse /energilooser Mensch/**;

Rhino ⇐ **Rhinozeros /dummer Mensch/**;

-розмовності: **Knobi** ⇐ **Knoblauch**; **Hubi** ⇐ **Hubschrauber**;

Krabus ⇐ **Kraftominibus**;

-просторіччя: **Schoko** ⇐ **Schokolade**; **Zig** ⇐ **Zigarette**;

Poti ⇐ **Potentlometer**

-іронічності: **Schupo** ⇐ **Schutzpoizei**; **Japs** ⇐ **Japaner**;

Turtei ⇐ **Turteltaube /intime Freundin/**;

-пейоративності: **Nazi** ⇐ **Nazionalsozialist**; **Homo** ⇐ **Homosexueller**;

Kapo ⇐ **Korporal**; **Stasi** ⇐ **Staatsicherheitsdienst**;

-фамільярності: **Metz** ⇐ **Mathias**; **Gitti** ⇐ **Brigitte**; **Götz** ⇐ **Gottfried**;

-професіоналізму: **Dozi** ⇐ **Dozent**; **Semi** ⇐ **Seminar**; **Erdi** ⇐ **Erdkunde**;

-книжності: **Oprema** ⇐ **Optik-Rechenmaschine**; **Adrema** ⇐ **Adressiermaschine**;

Nordpress ⇐ **Norddeutsche Pressagentur**;

- жаргонізму. Такі скорочення яскраво виділяються на тлі інших слів своїм помітним експресивним забарвленням. Вони охоплюють:

а) суспільно-політичну лексику: **Prolo** ⇐ **Prolongation**; **Provo** ⇐ **Provokateur**; **Brutalo** ⇐ **Brutalität**;

б) аббревіатури повсякденного вжитку зі зниженим стилем мовлення, аж до лайливих слів: **Nervi** ⇐ **einer, der dem anderen auf die Nerven geht**; **Blödi** ⇐ **Blödiän /dummer Mensch/**; **Idi** ⇐ **Idiot**;

в) аббревіатури, що вживаються у мові студентів, учнів і відзначаються конотаційною новизною: **Direx** ⇐ **Direktor**; **Liu** ⇐ **Leistung im Unterrichtsgespräch**; **Klako** ⇐ **Klassenkonferenzen**;

На основі проведеного дослідження доходимо висновку, що серед варіантів скорочень широко представлені аббревіатури, які вживаються у всіх сферах мовної діяльності. Їм властива вибіркова, цілеспрямована, оцінна експресія. Значна їх частина має різну конотацію. Варіанти скорочень існують у німецькій мові завдяки процесові невинної стильової та стилістичної диференціації мовних елементів та постійно існуючій потребі у засобах експресивності. Ряд скорочень виступає синонімами до вихідних форм. Розмежування варіантів від синонімів можливе на основі формальних структурних критеріїв, а також і частково семантичних. Скороченням сучасної німецької мови притаманні чотири види варіантності: фонетична, дериваційна, еліптична, графічна. Фонетична варіантність характерна в основному антропонімам, запозиченням та інтернаціоналізмам, рідше загальноживаній лексиці, і супроводжується явищами аферезису, гемінатами, модифікацією голосних, фонологічним протиставленням. Дериваційна варіантність завдячує своєму існуванню різним словотворчим морфемам, насамперед суфіксам. Основними ознаками еліптичної варіантності є

безафіксне утворення, а графічної - її різнооформлюваність. На відміну від графічно-фонетичних скорочень, графічні скорочення виступають лише варіантами до вихідних форм. Постійним джерелом варіантів скорочень у німецькій мові є антропоніми, запозичення, інтернаціоналізми та інші лексичні одиниці, які створюють розмаїття варіантів скорочених мовних одиниць. Семантична диференціація - межа варіювання.

1. *Бережан С.Г., Мындыкану Е.В.* К вопросу о диалекте варьирования фразеологизмов // Исследования по семантике : Межвузовский науч. сб. Башкирского гос. ун-та. - Уфа, 1988.

2. *Горбачевич К.С.* Вариантность слова и языковая норма. - Л.: Наука, 1978.

3. *Зенков Г.С.* Вопросы теории словообразования. - Фрунзе, 1969

4. *Конецкая В.Г.* Типы лексической вариативности в германских языках // Всесоюзная конференция „Проблемы вариативности в германских языках“. Тез. докладов. - М., 1988.

5. *Мельничук О.С.* Эллиптическое терминообразование - один из словообразовательных способов подязыка радиозлектроники // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. - Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1976

6. *Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П.* У світі власних імен людей // Власні імена людей. - К.: Наук. думка, 1986.

7. *Сологуб Н.М.* Варіантні флексії місцевого відмінка однини іменників II відмінки // Морфологічна будова сучасної української мови. - К.: Наук. думка, 1975.

8. *Стернин И.А.* Проблемы анализа значения слова. - Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1979.

9. *Чабаненко В.А.* Вариантность слова і мовна експресія // Основи мовної експресії. - К.: Вища шк., 1984

10. *Hofrichter W.* Zu Problemen der Abkürzung in der deutschen Gegenwartssprache // Linguistische Studien: ZISW A, 44-Berlin, 1977.

11. *Iskos A., Lenkova A.* Deutsche Lexikologie für pädagogische Hochschulen und Fremdsprachenfakultäten - 3 Aufl. verm. u. verb. - Л.: Просвещение, 1970

12. *Lewkowskaja K.A.* Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. - М.: Высшая школа, 1968.

The article deals with the variant/synonymic correlation of the contracted forms.

Abbreviations belong to the effective word-building means of forming lexical variants in modern German.

The basic word can form contracted variants which partly differ in attributive or basic components.

The analysis of the contracted forms in modern German allowed us to identify the four main variants of the contracted forms: phonetic, derivative, elliptical, graphic. A variant becomes a synonym if the abbreviation acquires the status of an independent lexical unit.

But the graphic contracted forms are only the variants of the basic forms.

The differentiation between variants and synonyms is possible both on the basis of formal structural criteria and partially on the semantic ones. The semantic differentiation is a border of changing the lexical variation.

ПИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ РЕЦЕПЦІЇ

Наталія Телегіна

ТРАНСФОРМАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ НОВЕЛИ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Двадцять роки ХХ століття вважаються “золотим” періодом у розвитку американської новелістики. Це період значних змін у проблематиці і поетиці жанру. В ці роки сформувалася американська новела ХХ століття, визначилися напрямки її подальшого розвитку. В.І. Оленєва у книзі “Сучасна американська новела” вказує на те, що ці зміни були пов’язані зі змінами в соціальній, духовній та психологічній сферах життя країни. Ці зміни спостерігаються і в плані змісту, і в плані форми новели (1, 112).

Відомий американський критик А.Райт у своєму дослідженні “Американська новела 20-х років” пов’язує ці зміни із творчістю п’яти письменників (Шервуда Андерсона, Ернеста Хемінгуея, Скота Фіцджеральда, Уільяма Фолкнера і Ен Портера), які за його словами, удосконалили форму сучасного американського оповідання і стояли першими у списку представників періоду, що вважається “найбільш блискучим періодом у розвитку американської новели” (7,2).

Специфіка розвитку американської новели полягає в тому, що вона була й залишається і жанром літератури, і жанром журналістики, а багато новелістів є водночас журналістами. Попит американських журналів на оповідання завжди був високим, а в кінці ХІХ- на початку ХХ століття з поширенням комерційних видань, які продавалися за собівартістю, виріс як ніколи. В дев’яності роки процес злиття американського оповідання з журналістикою досяг найвищого рівня. З’явилися численні інструкції щодо питань змісту і техніки побудови оповідань. Редакції виробили свої шаблони, у відповідності з якими вони здійснювали відбір оповідань до журналів, що призводило до нівелювання творчості письменників. У стандартизації такого рухливого літературного жанру як новелістика, відбився процес стандартизації усього життя США в період індустріалізації. На початку століття цей процес спричинив недооцінку психологічного оповідання, яке започаткували В.Ірвінг і Натаніель Готорн, і привів до абсолютизації та ідеалізації фабульної новели. Але численні інструкції з написання оповідань не внесли нічого нового в теорію фабульної новели. Вони механічно переносили принципи побудови драматичних творів Арістотеля на

оповідання, передбачали обов'язковий "хепі енд" і гостросюжетність. Щодо вимог до тематики оповідань, то вона виключала критичні тенденції. Однак штучне поширення стандартного оповідання з несподіваною розв'язкою не зупинило розвиток психологічної традиції. Її продовжили Генрі Джеймс, Теодор Драйзер, Шервуд Андерсон.

Засилля конструктивної фабульної новели було таким повним, що будь-яке оповідання, яке не відповідало канону, оповіданням не вважалося. Його називали "змалюванням настрою", "реалістичним скетчем" або "психологічною сповіддю". Проте поступово американський читач почав відчувати, що конструктивне оповідання в жертву структурі приносить психологізм і що неможливість заглибитися в людську психологію в тісних рамках загальноприйнятої моделі значною мірою збіднює твір. Нестандартні оповідання, позбавлені експозиції, нерідко і кульмінації / в загальноприйнятому розумінні цього слова /, а також популярної на той час несподіваної розв'язки в душі О.Генрі, все більше поширювалися в США.

Значною подією літературного життя Америки стала публікація в 1919 році книги "Уайнсбург, Огайо" Шервуда Андерсона, у якій автор здійснив свій задум створити роман у формі оповідань, з'єднаних загальною ідеєю і дійовими особами. Андерсон виступив проти засилля фабульної новели в американській літературі. Він заперечував необхідність сюжетної лінії у загальноприйнятому розумінні. Він вважав, що головне - не створити цікаву інтригу, а передати глибину почуттів і вражень. Він збагатив жанр новели художніми прийомами, розширив його можливості. Свої новели Андерсон будував з великої кількості позафабульних елементів: повідомлень про минуле героя, ліричних відступів, коротких портретних характеристик, тощо. Оповідь набувала, таким чином, імпровізаційного характеру і нерідко мала незавершений вигляд.

Об'єднані в "Уайнсбург, Огайо" новели, завдяки єдиній центральній ситуації, яка обростала рядом окремих ситуацій, розгорнулися в епічне полотно, що показувало побут та звичаї американської провінції, яка опинилася між індустріальним майбутнім та патріархальним минулим. Доповнюючи одне одного, уточнюючи і поглиблюючи розуміння читачем суті центральної ситуації книги, оповідання створювали картину суспільного життя, ставили важливі суспільні проблеми, зберігаючи глибоко ліричний характер оповіді. Андерсон робив нові акценти, порушував звичні закони композиції, створював гротескних героїв і гротескні ситуації, показував ненормальність того, що звичайно вважалося нормальним, і позитивні сторони того, що виходило за рамки загальноприйнятих понять про норму,

і таким чином ставив питання : що таке норма і чи правильно відкидати явища і людей, що не відповідають цій ніормі.

Оповідання "Уайнсбурга" об'єднані перш за все мотивом життя, що не склалося. Цей мотив поглиблюється і переходить у мотив недосконалості цивілізації. В містечку Уайнсбург, як показує Андерсон, кожен нещасливий на свій лад. У своїх оповіданнях Андерсон не завжди зберігає типову для оповідання зосередженість на одній події. Він віддає перевагу множинності подій, відображуючи цим багатогранність життя. Оповідання скріплені в єдине ціле не лише центральною ситуацією, але й єдиним настроєм і особистістю головного героя.

Циклізацію новел здійснював пізніше і Хемінгуей у другій редакції збірки "В наш час". Загальний стан духовного сум'яття, розгубленість, невдоволення життям об'єднує новели в єдину картину. Фрагменти цієї картини скріплено наскрізним образом Ніка Адамса. На перший погляд центральна подія в книзі відсутня. Перед читачем – значний уривок із життя героя: картини дитинства, юності, війни, що виникають в його пам'яті. Поступово вимальовується причина розгубленості і втоми Ніка Адамса, його потягу до самотності. Стає зрозумілим, що війна перевернула його уявлення про життя і що ця війна для нього не скінчилася, тому що, як сказав один з героїв Ф.С.Фіцджеральда: "Після війни з людини, яка в ній брала участь, виходить усе-усе, крім самої війни, а вона продовжується і продовжується завжди" (6,578). Через підтекст поступово вимальовується центральна подія книги і центральна подія епохи – війна, хоча формально вона і не стоїть у центрі оповіді.

У новелах Хемінгуея дія згорнута до мінімуму, кількість героїв обмежена, показано не стільки події, скільки психологічний стан героїв. Психологічний стан героїв, як правило, не змінюється, а лише нагнітається. Ступінь узагальнення дуже високий / "Кітка під дощем", "Гори, як білі слони" тощо/.

Новаторський характер психологічної новели 20-х років XX століття зумовлений підвищеною увагою письменників, які представляють її, до внутрішнього світу особистості, їх розумінням цінності людської особистості та її внутрішнього світу. Новаторські пошуки Шервуда Андерсона, Ернеста Хемінгуея, Дороти Паркер, Кетрін Ен Портер призвели до створення новели, в якій авторська тенденція була повністю переключена в підтекст, де широко використовувалися ключові слова, фрази, деталі, а сюжетна лінія була вкрай ослаблена, що відкривало нові можливості для психологічного аналізу. Ці явища спостерігаються і в пізній новелістиці

Ф. Скота Фіцджеральда. Якщо в ряді новел Фіцджеральда 20-х років авторська тенденція то переходила в підтекст, то відкрито заявляла про себе / “Дві провини”, наприклад /, то в 30-ті роки в психологічних новелах Фіцджеральда з послабленим сюжетом вона не проявляється відкрито, а визначається самою логікою оповіді через тонкий відбір художніх засобів, що створюють потрібний ефект / “Паризькі новини п'ятнадцятирічної давності”, “Три акти музики”, “Важкий хворий” і т.п. /.

Так, невеличке оповідання “Паризькі новини п'ятнадцятирічної давності” охоплює тільки півдня з життя героя, але воно насичене дією. Герой в постійному русі. В оповіданні часто згадується час, як час взагалі, так і конкретні числові одиниці часу. Авторських описів дуже мало, оповідання побудоване на діалозі. Діалог енергійний. Репліки короткі, уривчасті, багато еліптичних речень. Все це створює інтенсивний, хаотичний ритм прози, що передає ритм життя Генрі Дела, який увесь час кудись поспішає, намагаючись не залишити незаповненими навіть невеликі перерви між його світськими розвагами. Але в багатому подіями і людьми житті Генрі Дела немає глибини, все поверхово. Почуття, як і люди, приходять і йдуть на протязі кількох годин. Прекрасно передано карнавальний, навіть дещо балаганний характер життя експатріантів. Крайня об'єктивність автора лише формальна. Увесь ідейно-емоційний склад оповідання сприяє розумінню того, що автор засуджує легке ставлення Генрі Дела до життя і до людей. Він, як випадковий знайомий приходить в оповідання невідомо звідки і зникає не знати куди, і цим теж підкреслюється “випадковість” усього, що відбувається у його житті, безглуздість і невиправданість такого існування.

Творчі пошуки привели Фіцджеральда також до створення змішаного типу новели, яку можна назвати сюжетно-психологічною, оскільки вона об'єднує риси фабульної і безфабульної новели. У творчій спадщині Фіцджеральда знаходимо новий тип новели, в якому сюжет відіграє не менш значну роль, що й в фабульній новелі. Сюжет тут гострий або інтригуючий, але в той же час письменник намагається розібратись у внутрішньому світі героїв, причинах їх вчинків, у складності їх відносин з іншими людьми, показує процес формування особистості, тобто в новелі вирішує завдання роману. Типовими зразками такої новели є “Алмаз завбільшки з готель Ріц”, “Льодовий палац”, “Старий друг”, “Дерілімпл схибив”, “Волосся Вероніки”. Такі оповідання складаються з кількох частин, часто охоплюють значний період з життя героя. Вони динамічні, в них багато дії, але увага автора зосереджена перш за все на герої, його переживаннях, настрої, психічному стані. В цих оповіданнях часто використовується символіка. З'єднуючи риси сюжетної і психологічної новели, Фіцджеральд у ряді оповідань вводить дві кульмінації: кульмінацію подій – найбільш гострий момент у розвитку

сюжету і емоційну кульмінацію-найбільш напружений момент в ході роздумів та переживань героя. Інколи вони співпадають (наприклад, “Льодовий палац”), інколи ні. Так, в “Осадку щастя” кульмінацію подій знаходимо в кінці II глави, коли чоловіка Роксани, головної героїні оповідання, розбиває параліч. Емоційна кульмінація має місце набагато пізніше, під час візиту героїні до Кіті, жінки друга її чоловіка. Недоглянута дитина, марнолюбство і пиха Кіті, її скарги на те, що вони з чоловіком мало розважаються, примушують Роксану особливо гостро відчувати несправедливість того, що з нею сталося. Усвідомлення того, що хвороба чоловіка позбавила її можливості мати дітей, підсилює її відразу до цієї жінки. Вперше за багато місяців Роксана втрачає контроль над собою: “Вона відчула, що в неї тремтять руки. Їй хотілося схопити цю жінку і трясти її, трясти. Їй хотілося закрити її десь і примусити скребти підлогу” (5,226). В ряді новел емоційну кульмінацію Фіцджеральд переносить в кінець оповідання, в останній внутрішній монолог героя, в його останню репліку. Тут читач дізнається, який настрій у героя в результаті подій, що він пережив, як змінилися погляди героя. В підтексті часто звучить гіркота втрати ілюзій. Ці заключні рядки переважно складаються з коротких речень. У них Фіцджеральд дуже вдало використовує ритм англійської мови, повтори. Тому вони нагадують поезію в прозі. Прикладом можуть бути останні рядки оповідання “Зимові мрії”.

Сюжети оповідань Скота Фіцджеральда і Уільяма Фолкнера в більшості своїй драматичні. Обидва письменники часто роблять темою оповідання не епізод, а ціле життя людини, або значний відтинок його, наповнюючи новелу романним змістом (“Посередник”, “Остання сторінка”, “Кришталева чаша” Фіцджеральда; “Перемога”, “Троянди для Емілі”, “Брош” Фолкнера).

Жанр оповідання Фолкнер вважав другим за складністю та досконалістю після вірша. “В короткому оповіданні, яке робить поступку лише віршу, - писав він, - майже кожне слово має бути абсолютно точним. Роман може бути недбалим, оповідання – ні” (3,199). Оскільки завдання літератури Фолкнер вбачав у тому, щоб врятувати душу людини” (3,199), його увага була зосереджена передусім на характері героя. Майстерність у змалюванні характеру як шляхом прямої характеристики, так і через сприйняття інших персонажів, а нерідко за допомогою однієї влучної фрази, зміст якої розкривається в різноманітних конкретних ситуаціях – одна з найбільш характерних рис новелістики Фолкнера.

Так, в новелі “Палій” співвідношення сил у великому світі, незрозумілому дитині, набуває ясності, коли хлопчик дивиться на “великий, як палац” дім і раптом розуміє, що: “Вони батька не бояться” (4, 9). І хоча далі

ця думка деталізується і поглиблюється, основна її вражаюча сила зосереджена в цьому коротенькому реченні. В цьому ж оповіданні знаходимо деталь портрету, яка дуже точно передає характер батька хлопця – “нога батька, яка не згиналася” (6,10) і тому батько йшов “прямо, не відхилиючись в сторону” (4, 10).

У. Фолкнер був схильний до об'єднання оповідань в цикли. Циклізація приваблювала його широкими можливостями узагальнення. Структура циклів оповідань Фолкнера наближалася до структури роману. Так, в книзі “Непереможені”, як справедливо зазначив О.Ю. Танган, Фолкнер розмістив оповідання в такій послідовності: “... пролог, кульмінація, епілог. Перше оповідання “Пастка” вводить читача в історичний та психологічний контекст того, що відбувається ... Кульмінацією є оповідання “Riposte in Tertio” ... Останнє спеціально написане оповідання “Запах вербени” виконувало роль епілогу” (2,75). “Романом в новелах” можна вважати і “Збірку оповідань”, яку Фолкнер поділив на глави (“Країна”, “Містечко”, “Пустеля” і т.п.). Для цієї збірки характерна естетична цілісність, єдність проблематики, взаємозв'язок і взаємопроникнення подій і доль.

Американським новелістам 20-х притаманна любов до людини, чуйність, прихована авторська іронія як форма невдоволення недосконалістю світу і людських відносин. Їх цікавлять перш за все почуття і переживання людей, але вони уникають сентиментальності. Для новелістики цього періоду характерним є лаконізм стилю, глибокий психологізм, широке використання підтексту.

Ці традиції в американській літературі продовжили Дж. Чівер, Дж. Апдайк, Дж.Д. Селінджер, І. Шоу. В творчості цих письменників на першому місці інтерес до моральної проблематики, до опису кризових з точки зору моралі ситуацій; в центрі їх творів, як правило, психологічний конфлікт; основним для них є внутрішній сюжет, який відображає духовне життя героїв.

1. Оленева В.И. Современная американская новелла – К.: Наук. думка, 1973

2. Танган О.Ю. Новеллистика в творчестве У. Фолкнера // Филол науки – 1987. – № 3. – С. 72-76

3. Фолкнер У. О литературе/ Вопр лит. – 1977 – С. 197-228

4. Фолкнер У. Собрание рассказов. – М.: Наука, 1978.

5. Fitzgerald F.S. The Diamond as Big as The Ritz and Other Stories – Harmondsworth (Middlesex): Penguin Books, 1963.

6. Fitzgerald F.S. The Price was High. – New York ; London: Harcourt Brace & Co., 1979.

7. Wright A. Mc. G. The American Short Story in The Twenties. – Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1961.

The article reviews the peculiarities of the development of the American short story in the 20s. General directions of changes in the subject matter and style are discovered with the help of the investigation of the works of the most prominent short story writers of this period. The reasons for the changes that took place are also retraced.

ОБРАЗ ГАЛИЧИНИ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ЙОЗЕФА РОТА

У ґрунтовній монографії “Joseph Roth. Eine Biographie” американський літературознавець Давид Бронзен наводить слова Людвіга Маркузе, відомого німецького філософа, який писав про Йозефа Рота: “Рот є винятком у німецькій літературі... Заледве чи знайдеться письменник, який би так вдало утримував баланс між чутливістю та рефлексією, творючи речення, що водночас точно відображають, мимохіть дають пізнання і зачаровують своєю мелодією, містять у собі і сяйво здорового глузду, і сутінки таємниці” (3, 313).

Ці слова, на наш погляд, досить вдало підкреслюють основні особливості поетики відомого австрійського письменника Йозефа Рота, який народився 2 вересня 1894 р. у місті Броди в Галичині. У той час поблизу Бродів проходив кордон між Австро-Угорщиною і Російською імперією. Галичина - тривалий час польська територія - у період з 1772 до 1918 року перебувала у складі габсбурзької монархії. Тут, як і в прикордонних областях Волині, значну частину населення (крім українців, поляків, росіян) склали єврейські родини, в одній з яких з'явився на світ письменник.

Найвідоміший роман Рота “Марш Радецького” ще за життя автора було перекладено 12 мовами. Велику популярність здобули також його романи “Готель “Савой”, “Іов”, “Склеп капуцинів”, оповідання “Квітень. Історія одного кохання”, “Легенда про святого пияка” та інші твори. Його блискучі журналістські репортажі (основним видом діяльності Рота у 20-ті роки була журналістика) завоювали славу, коли авторові було трохи більше двадцяти. Своєрідність і глибина його прози дозволяє називати ім'я письменника поруч з найвідомішими австрійськими прозаїками першої половини ХХ ст.: Гуго фон Гофмансталем, Робертом Музілем, Германом Брохом, Францом Верфелем, Штефаном Цвейгом.

Творча спадщина письменника стала предметом досліджень літературознавців з різних країн світу: американського професора-германіста Давида Бронзена, італійського критика Клаудіо Магріса, бельгійського літературознавця Роланда Боса, польської дослідниці Марії Кланської, російського науковця Юрія Архипова, німецьких та австрійських літературознавців Фріца Гакерта, Германа Кестена, Гельмута Нюрнберга, Гартмута Шайбле, Вольфганга Мюллера-Функа та багатьох інших. В українському літературознавстві творчість Йозефа Рота аналізує у своїх працях Дмитро Затонський.

Метою нашого дослідження є аналіз художнього образу Галичини в прозовій спадщині письменника. Адже в багатьох романах та оповіданнях Рота події відбуваються саме в цьому регіоні і ротівська топографія є справжньою знахідкою у сенсі побудови художніх просторових структур.

“Там, де мені погано живеться, - і є моя батьківщина”, - любив повторювати Йозеф Рот, перефразовуючи відоме латинське прислів'я. Відчуття невлаштованості, бездомності, втрати коренів супроводжувало Рота протягом усього життя. Гнаний різного роду обставинами, письменник був змушений часто змінювати місце свого проживання, переїжджаючи з одного міста в інше, з одного готелю до іншого. Лиш протягом неповного року в Берліні він мав власне житло. Часто Рот містифікував автобіографічні дані, намагаючись приховати свою причетність до східних євреїв - зневаженого західними європейцями, переслідуваного люду.

Але якраз ця земля, така незбагненна для чужоземців “Галіція”, перетворилась у фантазії письменника в образ напівефемерної, магічної землі, що ніби знаходиться в іншому вимірі - щось на зразок поселення Макондо Гарсія Маркеса чи Йокнапатофи Фолнера. Чим далі Рот віддалявся від своєї батьківщини в просторі та в часі, тим частіше з'являлись її, змінені оптикою пристрасті, ландшафти, її дивні жителі в романах та оповіданнях письменника. У більшості художніх творів автора присутні сумні, інколи навіть зловісні краєвиди, маленькі провінційні містечка на сході габсбурзької монархії, в яких усе наявне сприймається як символи: “Прикордонна смуга між Австрією та Росією на північному сході була в той час одним з дивних країв. У містечку з десятьма тисячами жителів, де стояв єгерський батальйон Карла-Йозефа, був досить широкий майдан, у центрі якого схрещувались дві великі вулиці. Одна йшла з заходу на схід, інша - з півночі на південь. Одна вела з вокзалу на кладовище, інша - від розвалин замку до парового млина” (2, 151).

Схід колишньої Австро-Угорської монархії перестає бути лиш географічним поняттям. Поступово він набирає значення внутрішньо-екзистенційного простору, що сягає далечин безпеки і свободи, пристрасті, страху й забуття. Зображення Галичини тісно пов'язується автором з внутрішнім світом героя, з буттєвою ситуацією, яку він переживав в той чи інший час. Тобто, можна сказати, що зовнішній фізичний простір *суб'єктивізується*, інтегрується у внутрішній метафізичний світ переживань героя. Зрештою, цей прийом не є новим у літературі. Адже очевидно, що суб'єктивне життя, за словами Володимира Набокова, “є таке могутнє, що перетворює так зване об'єктивне існування на порожню й

розчавлену шкаралупу” (1, 153). Та у творах Рота цей прийом набуває своєрідного, неповторного звучання.

Так, молодому безтурботному віденцеві, героєві “Склепу капуцинів”, який з цікавості їде в Галичину, цей край видається милим і безтурботним, і навіть болота сприймаються ним як “наповнені свіжістю і милосердні”. Головному персонажеві роману “Фальшива вага”, інспектору ваг Ансельму Айбеншютцу, який неохоче покидає військову службу і отримує розпорядження працювати в Злотогороді, природа цього краю здається то загрозливою і зловісною, то прихильною і товариською, залежно від настрою героя, від того, які події відбуваються з ним. У перші дні перебування тут відчуття самотності та відчуження героя відповідає і тутешня природа - сніг, завірюха, холод. Несподіване потепління і таяння льоду на річці Струмінці означає для нього не лише початок весни, а й пробіск надії на подолання відчуження, на позитивні зміни в його житті. Незважаючи на історичні назви населених пунктів, місце дії втрачає конкретні обриси, огортаючись у серпанок абстрактного, ірреального простору, в межах якого відбуваються неймовірні речі, що проєктуються на особисті переживання головних героїв.

Для Габрієля Дана - центрального персонажу роману “Готель “Савой” - східноєвропейське місто, прототипом якого вважають Лодзь, є своєрідною межею між двома важливими періодами в його житті, тимчасовим непевним притулком, який він прагне якнайшвидше покинути, і все ж затримується тут, обплутаний чи то сітями цього таємничого міста, чи власною безпомічністю. Взагалі, трактування сходу монархії, зокрема Галичини як межі, кордону в найбільш узагальненому значенні слова, не позбавлено сенсу. Це межа між західною і східною цивілізаціями, між католицизмом і православ'ям, між матеріальним достатком і бідністю, зрештою, між спокоєм і пристрастю. Це “погранична ситуація”, коли необхідно рішуче діяти, здійснюючи життєво важливий вибір, коли напруга буття сягає апогею.

Як відзначає польська дослідниця М.Кланська, ставлення Рота до своєї батьківщини було амбівалентним. З одного боку, небажання молодого амбіційного літератора у віденських та берлінських колах аристократів видати своє соціальне походження, а з іншого - гордість від усвідомлення винятковості, неповторності рідного краю, його духовного багатства, дитячої безпосередності його жителів. Звідси виникає інша грань сприйняття письменником Галичини - своєрідна дихотомія *батьківщина-чужина*, суперечливий і складний образ, що в кожному окремому творі набирає іншої форми.

Так, в уривках незакінчених творів “Сьогодні вранці прийшов лист” та “Суниця” Галичина виступає як улюблена батьківщина, що після розпаду

Австро-Угорської монархії втрачає для письменника реальні обриси: “Цього міста більше не існує. Воно зруйноване бомбами і пожежами, розтоптане чобітьми і тепер золота кукурудза цвіте там, де були маленькі брудні вулиці і будинки, та вільний вітер гуляє понад майданами і закутками мого дитинства. Тепер я ніде не народжений і ніде не є вдома. Це дивно і страшно, я сам собі здаюся сном, що не має ні коренів, ні мети, ні початку, ні кінця, який іде, сам не знаючи звідки і куди” (4, 159).

З любов'ю і захопленням переповідаються в названих творах дивні долі земляків головного героя, описуються химерні події з їхнього життя і перед читачем відкривається небачений, своєрідний світ, в якому переплітаються матеріальна вбогість і душевне багатство, обмеженість і нестримна фантазія, відчай і потужна вітальна енергія. У цьому світі вбогий грабар Пантелеймон, що знайшов на цвинтарі повішеника, продає мотузку, на якій той повісився, оскільки вона приносить щастя. Сліпий Йозеф Турек радить продавати мотузку частинами, а коли вона закінчиться, взяти іншу. Чесний Пантелеймон ніяк не второпає ходу думок сліпого: “Але ж мотузка, на якій ніхто не повісився, не приносить щастя!” - каже він. “Всі мотузки приносять щастя” (4, 163) - відповідає Йозеф Турек. У цьому місті всі винні один одному гроші, і ніхто нікому не докоряє за це; час від часу тут здійснюються погроми, які забуваються відразу ж після захоронення мертвих. А симптомом весни є вивільнення з-під дошок єдиного в містечку пам'ятника нікому тут не відомому великому вченому, що спить взимку, “як деякі звірі”.

Цікавим є переломлення у творчості Рота етнічної пістрявості, мультинаціонального характеру населення Галичини, де в кінці XIX століття жило 45% поляків, 43% українців, 12% євреїв. Та ця проблема вимагає детального аналізу і є предметом наших подальших досліджень.

Отже, зображення Галичини у творах Йозефа Рота є багатоплановим і суперечливим. З одного боку - це втрачена батьківщина, загублений рай, описаний з меланхолією і болем, місцевість, де українські селяни, працюючи на святій землі, співають сумних пісень, які так любив письменник. З іншого боку - це чужина, занепад, місце, де молодий Рот отримав жорстокий досвід першої світової війни, місце, де він був бідним. Такою ж неоднозначною є Галичина для героїв Рота. Конкретний географічний простір, представлений у творах не тільки як примарна топографія (так називає її Мюллер-Функ), а, передовсім, як *пластична*, нестатична топографія, яка змінює свої форми у залежності від того, що випадає на долю персонажів.

1. *Набоков В.* Франц Кафка//Всесвіт. – 1993. – №3-4. – С. 153

2. *Рот Й.* Марш Радецкого – М.: Худож. лит., 1978.

3. *Klanska M.* Die galizische Heimat im Werk von Joseph Roth// Michael Kessler/Fritz Hackert (Hrsg.) Joseph Roth. Interpretation - Kritik - Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions, 1989. Akademie der Diözese Lottenburg-Stuttgart, 1990.

4. *Müller-Funk W.* Joseph Roth. – München: Beck, 1989.

5. *Roth J.* Heute früh kam ein Brief//Erzahlungen. – Köln, Kiepenheuer Witsch, 1992.

The peculiarities of Galichina image in the prose of the Austrian writer J. Roth are analysed. Roth's birthplace has a dihotomic nature in the writer's works. The main characteristic feature of depicting this topos in the creative work of the writer is the process of subjectivation and integration of the external space into the internal world of his heroes feelings creating into the whole. Here we have an example of the non-static and plastic topography which enries the space structures of Roth's writings with artistic novelty and additional elements of the rhetorical content.

Наталія Яцків

НОВЕЛА В.СТЕФАНИКА “ЗЛОДІЙ” ТА ЇЇ ФРАНЦУЗЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Значення творчості В.Стефаника виходить за рамки української літератури. Бажання внести в літературу щось нове, свіже й оригінальне, намагання відійти від застарілої описово-розповідної манери своїх попередників породило неповторне літературне явище - новелістику В.Стефаника, що стала школою майстерності в умінні передати найтонші порухи людської душі. Творчій спадщині Стефаника притаманна простота стилістичної витонченості, незвичайна лапідарність й водночас прихований, але глибокий ліризм й драматизм, художня економність і точність слова, неповторний ритм.

Новелістичний доробок В.Стефаника викликав і викликає широкий відгомін не лише в Україні, а й далеко за її межами. Переклади багатьма мовами, висока оцінка у зарубіжній критиці свідчать про те, що в особі В.Стефаника українська література має одного з найвидатніших світових новелістів. Кожна новела В.Стефаника - вишуканий шедевр у відтворенні психологічної людської драми, яка неоднозначно сприймається читачем, примушуючи його ще раз і ще раз повертатися до аналізу прочитаного. До однієї з таких новел належить твір “Злодій”, який в науково-критичній літературі не знайшов відповідного тлумачення. Дослідники творчості В.Стефаника відзначають, що новела “Злодій” вражає “тонким відтворенням душевного стану спійманого злодія і тих, хто з ним

розправляється” (1). В.Лесин, характеризуючи новаторство Стефаніка - психолога, порівнює її з оповіданням І.Франка “Хлопська комісія”. Хоч в основі оповідання Франка і новели Стефаніка лежать подібні ситуації - розправа селян над спійманим у коморі злодієм, проте український дослідник вважає, що “характером висвітлення подій, побудовою і принципами ліплення образів ці твори різняться” (2). В.Стефаніка більше цікавлять зміни переживань персонажів, головну увагу він акцентує не на трагізмі фізичного кінця, а намагається розкрити своєрідну філософію провини і кари за неї. Так, у літературно-науковому додатку польського журналу “Пшегльонд Крайови” анонімний автор зазначав, що це “високомистецьке, просто з нічим незрівнянне розкриття душі селянина” (3).

Відомий український режисер, директор галицького пересувного театру “Заграва” Володимир Блавацький (1890-1953 рр.), ім'я якого за часів радянської влади було викреслене з історії українського театру, поставив у 1933 р. виставу “Земля” за мотивами новел В.Стефаніка: “Моє слово”, “Вона - Земля”, “Сини”, “Марія”, “Злодій”, “Побожна”, “Моритурі”. Сам новеліст, переглянувши виставу, у статті “Під враженням вистави “Землі”, писав: “Злодій” - річ, яка мене на старість дуже зворушила, і найбільше мені подобалася” (4).

(підкреслення наше - Н.Я.).

Ще за життя письменника його новела була перекладена польською, німецькою, російською, чеською, словацькою, англійською, єврейською та іншими мовами, прокладаючи собі шлях до зарубіжного читача. Український письменник, перекладач і літературознавець М.Рудницький (1889 - 1975) навчаючись у Паризькій Сорбонні, вибрав її з-поміж інших перлин Стефанікового доробку для перекладу на французьку мову. Важливе значення цього перекладу, як слушно зазначає В.Матвіїшин, в тому, що він появився на сторінках французького журналу “Тисяча нових новел” (1912 р.), який регулярно публікував десять найкращих новел світової літератури. Кожному творі передувала коротка, але змістовна характеристика творчого шляху автора. Зустрічаємо тут переклади з творів Л.Толстого, А.Чехова, Г.Сенкевича, Шолома Алейхема та багатьох інших видатних майстрів світового красного письменства. З численних українських авторів знаходимо тут, на жаль, лише новели В.Стефаніка.

Новела “Злодій” написана влітку 1900 року в Чортівці Тернопільської області, де автор перебував на запрошення сім'ї Плешканів.

Це був особливо плідний період творчості, коли протягом трьох місяців були написані новели “Озимина”, “Басараби”, “Такий панок”, “Сон”, що увійшли у збірку “Дорога” (1901 р.). В.Стефанік змальовує не всю історію життя головних героїв, а лише, подібно до романтиків, найхарактерніший епізод,

що в ньому конденсується найбільша напруга й драматизм. “Злодій” - це драматургічно-психологічна сценка, в якій характер персонажів виявляється через їх слова і вчинки. Нехтуючи традиційними елементами побудови сюжету новели як такої, письменник розпочинає її з кульмінаційного зіткнення персонажів. Основні протиборствуючі сторони, конфлікт між якими рухає дію, соціально однорідні - це злодій і бідняк Гьоргій. Отже, завданням новели “Злодій” не було обговорення соціальної проблеми злодійства по селах, ані представлення жорстокості селян. Хоч події розгортаються послідовно, але, по суті, автор обмежився тільки показом кульмінації їх та підготовки до вирішального зіткнення, під час якого і виявляється його естетичне й етичне кредо, а саме: зачіпаючи в душі людини найтонші струни, спонукаючи до морального самовиховання, збудувати в душі сором і гнів, мужність і силу. Дія відбувається на очах читача, який про все дізнається від головних персонажів. Зовнішній, епічний сюжет гранично редукований і грає допоміжну роль у жанровій структурі. Пейзажі, авторський коментар, оцінки зводяться до коротких ремарок. Новеліст мало говорить від себе - говорять і роздумують його герої. На першому плані діалоги й монологи, які відзначаються виключною майстерністю. Пульсуюча розповідь досягається не тільки чергуванням прямої розповіді з прямою мовою, але й тим, що навіть у прямій мові існують паузи і короткі проміжки часу, кожен з яких відзначається початком нової репліки.

Відомий російський інтерпретатор новел В.Стефаніка В.Россельс відзначав, що “чим глибше проникаєш у структуру Стефанікової прози, тим складніші завдання постають при намаганні її передати” (5). Особливі труднощі становить насиченість його новел своєрідними покутськими діалектизмами, фразеологізмами, а також неповторна стефаніківська манера письма. Намагаючись адекватно відтворити стиль першотвору, М.Рудницький знаходить відповідники у французькій мові. Для відтворення покутських реалій, що є засобом передачі місцевого та історичного колориту перекладач використовує відновідні міжлінгвістичні синоніми (комора - le garde - manger, бігме - diancre), транскрипцію (газда-gazda). Проте, інколи він допускає лексичну неточність. Наприклад, національна реалія “образ” - як твір сакрального мистецтва, передається словом -les images, що означає картини, тому це зовсім нічого не говорить французькому читачеві. До найтонших відтінків простежує В.Стефанік зміни душевного стану Максима, який став свідком трагедії. І ось як М.Рудницький намагається передати експресивну градацію засобами французької мови:

я мнєкий на сумліне - j'ai quelque chose sur le coeur;

я цалком мнєкий - je suis faible;

я жилісливий такий - j'ai trop de chagrin;

я такий, як предиво - je suis comme un paquet de filasse.

У творі, написаному за принципами драматургійної сценки з переважаючою роллю діалога, письменник свідомо уникає специфічно образотворчих засобів та згущення тропів, чим досягає більше природності та простоти. Епітетів в новелі небагато й вони переважно прості й постійні. Інколи інверсовані:

молода жінка перелякана і заспана - une jeune femme épouvantée;
де пропущено в перекладі слово «заспана», чим порушує ситуацію змальовану Стефаніком.

злодій сидів блідий і апатичний - le voleur restait assis morne, blanc comme un linge.

У даному випадку перекладач йде шляхом більшої конкретизації понять оригіналу, передає стилістично нейтральне «блідий» - експресивно забарвленим порівнянням «blanc comme un linge». В.Коптілов вказує, що «ці зміни часто бувають викликані спробами перекладача осмислити оригінал» (6). Як бачимо, інколи перекладач розширює або скорочує авторський текст, проте це не шкодить змісту.

Тропи у новелі прості, близькі розумінню селян й узяті з того середовища, в якому вони живуть. Порівняння «хлоп як звір» єдине, що характеризує образ злодія, перекладач передане перифразою: "il est bien bâti, l'animal", що зумовлено відмінністю граматичної структури обох мов.

У синтактичному плані цей переклад близький до першотвору. Речення стислі, прозорі за своєю будовою. Іноді уривчасті з пропущеними членами, що не завжди легко передати засобами іншої мови. Заслуга М.Рудницького саме в тому, що він перший познайомив франкомовного читача з творчістю українського новеліста, продемонстрував глибоке розуміння авторського стилю й філософського змісту. Підсумовуючи дослідження теоретиків і практиків перекладознавства, О.Чердніченко приходиться до висновку, що "літературний переклад - це завжди свого роду інтерпретація" (7). Літературний твір — естетичний феномен, єдиний у своєму виді і його відновлення у перекладі може бути тільки відносним. Переклад представляє новий естетичний феномен, втілення артистичної цілісності оригіналу.

Важливим аспектом у справі донесення до франкомовного читача творів української класики та майстрів сучасної прози стала перекладацька діяльність Жінет Максимович (1929-1995). Серед 42 новел перекладеної збірки В.Стефаніка "La stoix de pierre et autres nouvelles", що вийшла 1975 р. у видавництві "Дніпро", знаходимо і новелу "Злодій". Глибоке проникнення у стефаніківський текст підказало їй правильний шлях до перекладу. Виходячи з концепції досягнення максимально можливої адекватності у тлумаченні, перекладач визнає творчий характер процесу перекладу, вдало

інтерпретує стилістичні особливості оригіналу. Такий об'єктивний відхід від тексту зумовлений тим, що не завжди при перекладі з української мови французькою можна знайти відповідні слова і словосполучення, які б точно передавали поняття слів та лексичних сполук мови оригіналу. Тому там, де це необхідно, перекладач вдається до розширення, конкретизації авторського тексту:

1) А ти як, ци нашої мужицької ложі, ци міщанської, ци панської – T'es qui: un paysan comme nous, ou d'la ville ou seigneur?

2) Мужик твердий, до него треба твердо братиси – L'paysan, tu comprends, i'est plus endurant, i' faut s'y prendre durement.

Характерною особливістю перекладу Ж.Максимович є те, що перекладачка вдалася до усічених еліптичних форм артикля, займенника і окремих слів розмовної мови, не порушуючи при цьому структурної цілісності новели В.Стефаніка, стилістичного навантаження її окремих компонентів.

Для перекладу покутських реалій перекладачка знаходить у французькій мові багато синонімів, що адекватно передають зміст й зберігають багатство і красу мови автора:

1) газда – patron, maître du logis;

2) люшнев – d'traverse;

3) славайсу – Loué soit Jésus Christ!

4) бігме – sacré nom de Dieu!

5) каганець – le quinquet.

Для передачі експресивно забарвленої лексики Ж.Максимович уважно підбирає відповідники, використовуючи різні граматичні форми:

1) лакомо – si goulument;

2) угріти – flanquer;

3) не вівайкі, бо спарю – mais gémis pas, autrement j'te rosserai;

4) ви мені з хати шуруйте – allons, ouste d'ma maison;

5) забирайтеси – allons, déguerpissez!

Новеліст прагнув, щоб кожне повнозначне слово було немов матеріалізованим згустком людського болю й промовляло на повний голос, було вивіреном на слух і вражало читача:

1) Він почав дрижати на цілім тілі, губи тряслися, як живі. Перекладачка передає це так: Il se mit à trembler du tout son corps, ses lèvres frémissaient comme vivantes;

2) З ніг сикнула кров – Le sang gicla des pieds;

3) Кинулися на нього як голодні вовки – ils se jetèrent sur lui comme des loups affamés.

У даній новелі метафор мало і вони включаються у фразеологічні сполучення:

1) своїм вухам не вірили – ils n'en croyaient pas leurs oreilles;

2) хоче шуток нас зайти – veut nous prendre par la ruse;

проте

3) сів маком - передає стилістично нейтральним s'est entendu.

Порівняння “хлоп як звір” в перекладі “l'homme est fort” (сильний чоловік), теж втрачає своє емоційне та національне забарвлення. Не завжди фразеологічні сполучення української мови мають відповідники у французькій, тому фразеологізм “витріщив очі як баран” перекладачка замінює перефразою: “équatquilla des yeux tout ronds”.

Враховуючи вимоги, що висуваються в наш час до художнього перекладу, треба, з одного боку, щоб перекладений твір В. Стефаніка викликав у читача таке саме враження як оригінал, і, з другого боку, читач повинен постійно відчувати, що знайомиться з твором, написаним іншою мовою, пов'язаним з іншим національно-культурним контекстом.

Характерною особливістю новел В. Стефаніка є те, що кожна з них має свій неповторний ритм. Морфологічний аналіз новели “Злодій” дає підстави стверджувати, що в ній переважають дієслова, які забезпечують її динамізм. Важливим досягненням перекладачів стало те, що вони зуміли перенести ритмомелодику прози українського новеліста на іншомовний ґрунт. Перекладачі творчо, своєрідно підійшли до задуму автора і мистецьки передали його відчуття.

Отже, переклад художнього твору - це не точна копія тексту, а витвір словесного мистецтва. Переклад відбиває спосіб мислення автора оригіналу і його персонажів, відтворює риси їх психологій і їх ставлення до навколишньої дійсності. Й. Гете слушно зауважив:

“Що б не говорили про те, що переклад неповноцінний, все ж він залишається одним з найважливіших засобів спілкування між людьми” (8).

Ці слова не втратили свого значення й у наш час.

1. М.С. Грицюта. Художній світ Василя Стефаніка. – Київ, 1982. – С. 118.
2. В.М. Лесин. Василь Стефанік – майстер новели. – Київ, 1970. – С. 291
3. *Przegląd krajowy*, 1907. – №8. – С. 7-8.
4. В. Стефанік. Твори у 3-х т. – Київ, 1954. – Т. 2. – С. 84
5. В. Россельс. Проза Стефаніка и традиции восприятия. В кн.: Сб. “Мастерство перевода”. – №11. – М., 1977. – С. 270.
6. В. Контилов. Переклад і першотвір. – Київ, 1972. – С. 163.
7. О. Чердиченко. Теорія і практика перекладу. – Київ, 1995. – С. 111.
8. Сборник “Мастерство перевода”. – М., 1970. – С. 477

The article deals with the investigation of the artistic peculiarities of the psychological short story “The” Tief by V. Stefanyk and with the estimation of its french interpretations by Mikhaïlo Rudnytskyi (1912) and Zhinei Maksymovytch (1975).

Надія Лащик

ФРАНЦУЗЬКА ПОЕЗІЯ В ПЕРЕСПІВАХ ВАСИЛЯ ЩУРАТА

Перекладацька спадщина Василя Щурата, відомого західно-українського письменника, вражає багатством і різноманітністю. В основному це переклади поезій, але є також переклади кількох оповідань, новел, повістей та драматичних творів. Він переклав твори 160 авторів, написаних латинською, білоруською, російською, польською, чеською, словацькою, болгарською, французькою, німецькою, англійською, голландською, датською, угорською мовами. І майже всі - безпосередньо з оригіналів. Його перекладацьку працю можна порівняти хіба що з титанічним доробком на цій ниві І. Франка.

Найбільше перекладено німецьких авторів – 52, французьких - 24, російських - 18, польських – 12, румунських – 11. Поезія інших народів представлена кількома іменами.

Особливу увагу В. Щурат приділяв французькій літературі, про що свідчить дбайливий і продуманий відбір авторів і неодноразові намагання видати окремо антологію французьких перекладів. У своїй перекладацькій діяльності він надавав перевагу творам поетів-модерністів з групи “Парнас”, а Франція була саме тією країною, де народжувалися нові поетичні школи та напрями.

Першим друкованим твором з французької мови був його переклад новели О. Мірбо “Щастю навстрічу” в “Зорі” 1889 р. У 1891 р. виходить переклад легенди Г. Флобера про Юліана Милосердного. З тих пір протягом усього життя Щурат наполегливо і плідно працює в галузі художнього перекладу, постійно виступаючи на сторінках галицької преси.

На початку 90-х років Кирило Студинський задумав видати антологію європейської поезії в Галичині, а тому звернувся до Василя Щурата як до найбільш кваліфікованого на той час знавця європейських літератур. Останній радо зустрів цю пропозицію і прислав цілу збірку виправлених давніх і ще більше нових перекладів. Антологія була розрахована на два томи. До першого тому мали увійти переклади західноєвропейських авторів, до другого – слов'янських. Через важкі видавничі та фінансові обставини в Галичині було видано тільки першу частину першого тому з перекладами із романських літератур: французької, румунської та італійської. Друком вона вийшла в 1903 році у Львові під назвою “Поезія XIX віку”. До неї увійшли твори В. Гюго, А. Ламартіна, А. Мюссе, А. де Він'ї, П. Беранже,

Т.Готьє, Т.де Банвіля, Ш.П.Бодлера, Л.де Ліля, Сюллі Прюдома, Ф.Коппе, Ж.М.де Ередія, Ж.Рішпена, Е.Гарокура, П.Верлена, С.Малларме, Г.де Реньє.

Свої переклади В.Щурат супроводжує короткою біографічною довідкою, що характеризує життєвий і творчий шлях кожного з авторів.

Деякі імена французьких поетів, за тодішньою традицією перекладу імен, подано українською мовою як, наприклад, Петро Беранже, Карло Петро Бодлер, Павло Верлен.

В.Щурат перекладав не тільки тому, що творчість того чи іншого художника слова його захопила, зворушила, а й для того, щоб познайомити українського читача із зразками поезій різних народів, шкіл та стилів. Це, звичайно, не означає, що перекладач при виборі матеріалу для перекладу не керувався власними уподобаннями, власними думками.

У передмові до "Поезії ХІХ віку" Кирило Студинський цитує уривок з листа від 11.03.1902 року, якого В.Щурат надіслав йому разом з перекладами. У ньому Щурат писав: "Бо ... я навіть у перекладах хочу бути собою, хочу дати йому (тобто читачеві) передовсім себе, зі своїми настроями і поетичними уподобаннями..." (1,4).

Проте перекладач застосовував такий принцип дуже обережно. У згаданому листі до К.Студинського В.Щурат писав, що на початку своєї літературної діяльності він перекладав усе, що йому під руки потрапляло і відповідало його настроєві і тільки пізніше відбирав і систематизував свої переклади. Такий метод роботи відбився на характері перекладацької спадщини В.Щурата, в якій є переклади віршів другорядних авторів, тоді як твори багатьох класиків світової поезії відсутні.

Відібрані для перекладу поезії не завжди найцінніші (з сучасної точки зору) в доробку автора. З Беранже, наприклад, перекладено гарний рефлексійно-меланхолійний вірш "На піддаші", а поза увагою залишилися його політичні сатири, які принесли авторові славу і якими захоплювався Т.Г.Шевченко.

П'ять із шести відібраних для перекладу поезій із доробку В.Гюго – твори з релігійним забарвленням. У короткій довідці про В.Гюго Щурат пише: "Поверховий обсерватор, слабкий психолог, на все вразливий, змінний в переконаннях, недорівняний артист у формі вислову часто аж надто бомбастичного – от В.Гюго, що всіма тими прикметами ілюструє пересічну Францію ХІХ віку. Лежить у тих прикметах вся сила і популярність поета, але і неміч (2,13).

Слід зазначити, що Щурат у перекладах дотримувався адекватності в передачі змісту вірша засобами української мови, його переклади

відповідали тогочасним мовно-літературним вимогам. У перекладених віршах "Христос у Вітанії", "Розмова з нуждарем", "Вечером", "Вибір", "Дитино. Будь я цар..." з ранніх збірок В.Гюго подекуди виявилися його ліберально-філантропічні ілюзії. Так, у вірші "Розмова з нуждарем" Гюго показав, як під впливом милосердя священика злидар повірив в існування бога. Тенденційність у доборі творів для перекладу підкреслювала неоднорідність поезії В.Гюго.

Одним із важливих завдань перекладача є адекватне відтворення віршової форми іншомовної поезії засобами українського віршування. В.Щурат краще перекладав поезії з слов'янських літератур, з румунської, німецької, ніж з французької, відмінної від української змістом, стилем і поетичною технікою. Справа тут не тільки в особливостях творчої манери перекладача, а й у характері української поетичної мови того часу. Перекладачам ХІХ століття вдавалося знайти в ній засоби для адекватного відтворення інтелектуальної, скромної в користуванні епітетами, далекої від народних джерел, насиченої античними ремінісценціями французької поезії минулого століття.

В.Щурат був одним з перших перекладачів поезії Ш.Бодлера. Він переклав два вірші: "Сплін" і "Скука".

Розглядаючи ритмічну будову віршів Бодлера, належить брати до уваги одну обставину, пов'язану з певними особливостями французької мови. Аналізуючи метричну організацію багатьох місць, переконуємось у можливості по-різному їх інтерпретувати. Така варіативність пояснюється тим, що у французькій мові деякі голосні звуки в декотрих словах вимовляються факультативно, чи утворюють теж факультативно синерезу з наступним словом (нерідко – односкладовим).

Бодлер навмисне використовує багато "пекельних" рим, що, наче в ритмі ритуального танцю, заворожує читача, концентрує його увагу на певних збігах символів, асоціацій: *pluvieux – vieux, faucon – balcon* і ін. (у вірші "Сплін") ("Splicen"). Щурат відтворив поетичну красу цих віршів належними лексичними, граматичними засобами.

"Царем сонетів" назвав Поль Верлен Жозе-Марія де Ередія. В.Щурат переклав два його сонети "Антоній і Клеопатра" та "Новий світ".

Ередія, розуміючи, що слабким місцем французької поезії є невиразність рифм, як наслідок особливостей системи наголосів, прагнув до їх збагачення. З цією метою він практикує суголосся не тільки кінцевих голосних, які стоять перед ними другого складу від кінця рядка (а деколи і приголосних, які відкривають цей другий склад).

Сонетові Ередія притаманна живописна образність, втілена в структурну форму. Перекладач зберіг цю особливість французького поета у своїй інтерпретації, майстерно передаючи властиве оригіналові багатство алітерацій. Алітерація приголосних с, т, р, l, повторення а, о, е, і створює звукові образи, котрі в свою чергу, утворюють єдине гармонійне звукове полотно.

Заслуговує на увагу здійснений В.Щуратом у 1894 році повний віршований переклад старо-французького епосу “Пісні про Роланда” – перший серед слов’янських літератур.

Спонукала його до цієї роботи особлива зацікавленість схожістю її з нашим “Словом про похід Ігоря Святославича”. На це йому, тоді ще учневі 6-го класу гімназії у Львові, звертав не раз увагу в своїх викладах української літератури кращій з учителів Володимир Коцовський. Помітивши неабиякі здібності учня до перекладу, він і наштотхнув його на думку перекласти українською мовою “Пісню про Роланда” (3,224).

До цього перекладу причетний І.Я.Франко. Він у Відні працював над докторською дисертацією, а В.Щурат був студентом першого курсу університету. Франко давав Щурату деякі слушні поради, а пізніше опублікував його переклад у перших випусках журналу “Житє і слово”, сам написав вступну статтю. У 1895 році переклад було надруковано окремою книгою. Друге, оновлене видання вийшло в 1918 році.

Переклад зроблено на основі Оксфордського рукопису, знайденого в Англії в другій половині ХІІ століття. Тому дуже важливим є питання про допустимі межі мовної архаїзації. Західно-українські регіоналізми, які зустрічаються в перекладі з точки зору сучасної мови в деяких випадках можуть сприйматися як архаїзми.

“Відтворення віршованої структури “Пісні про Роланда” – завдання складне, особливо якщо прагнути до максимально точної передачі змісту. Причому слід враховувати, що ця епічна поема створювалася для речитативного розспівування, про що свідчить її структура (ділення на леси) і багато стилістичних особливостей. Роль цих елементів часом не менш важлива, ніж зміст, а тому їх відтворення значно підвищує художній рівень перекладу” – писав Ю.О.Домбровський (4,100).

Ритміку оригіналу В.Щурат передає засобами українського віршування, зберігає ділення на леси, але опускає дуже важливий структурно-виразний компонент леси – асонанс.

В.Щурат писав у передмові до другого видання: “Простий і соковитий стиль пісні не знає порівнянь. Порівняння втечі поганців перед Роландом

із втечею оленів перед псами є виняткове. Зате в пісні повно повторень, повно стереотипних форм вислову, які не завжди підносять красу стилю, але є такі характерні для нього, як релігійний героїзм для автора” (5,333).

Для стилю “Пісні про Роланда” притаманні також паралельні побудови, епітети, гіперболізація в характеристиці персонажів, в описах битв. У перекладі Щурата використані як точні відповідники епітетів оригіналу, так і позначення, властиві українським народним пісням і думам, наприклад, “меч златоглавий”, “трава шовкова” і ін. Їх використання цілком виправдане, оскільки вони відтінюють народний характер “Пісні про Роланда”.

Відтворення національно-історичного колориту “Пісні про Роланда” ускладнюється, по-перше, старофранцузькою мовою, дуже далекою від сучасної; по-друге, весь побут, реалії, психологія – чужі сучасному читачеві, а в деякій мірі і перекладачеві. Особливості середньовічної поеми, її велич вимагають надзвичайно дбайливого ставлення до тексту першотвору, точності в передачі всіх компонентів її змісту. В.Щурат добре справився з цим завданням.

В.Щурат цікавився літературним і науковим життям Франції. На це вказує і той факт, що ще в шостому класі гімназії він перекладає працю видатного українського етнографа Ф.Вовка, який жив у Парижі - “Братання на Україні”. Переклад було надруковано в газеті “Правда” за 1891 р., т.3, вип. 7-8.

У першій книзі журналу “Житє і слово” за 1894 рік публікує рецензію на працю цього автора – “Нові дослідження про весільні обряди”.

Обидві розвідки містять фольклорні записи та їх аналіз. У поглядах на фольклор В.Г.Щурат дотримувався історично-порівняльної школи. Вчений прагнув дослідити, як паралельні явища виникали незалежно одне від одного серед різних народів і в яких вони були зв’язках з історичним, культурним, економічним, суспільно-політичним життям народу.

Своєрідною настільною книгою для митця-початківця може стати переклад Щурата книги М.Гійо “Проблеми сучасної естетики”, яка вийшла друком у Львові в 1913р.

В.Щурат перекладав не тільки поезію, а й прозу. Широкою популярністю під кінець минулого століття в Західній Україні користувався Гі де Мопассан. Твори Мопассана появились у журналах і газетах різних політичних напрямків. Українські переклади часто були зроблені з газетних текстів, бо, відомо, що Мопассан майже завжди спочатку публікував свої твори в пресі, а щойно після цього видавав їх збірками.

Мопассан був відомий в Галичині як новеліст. Невеличка збірка новел *Гі де Мопассана “Дика пані” і інші оповідання* вийшла накладом Української видавничої спілки у Львові в 1899 р. У ній було надруковано п'ять новел перекладених В.Щуратом: “Дика пані”, “Бочівка”, “Каліка”, “Місячна ніч”, “Ординанс”. Зокрема у новелі “Дика пані” прославляється героїзм французького народу, глибокий патріотизм та пристрастна ненависть до загарбників-прусаків, що в 1870 році напали на Францію. Це трагічна історія старої Віктуари Сімони, на прізвище Соваж (тобто дика), що помстилася за свого сина, забитого під час війни, спаливши живцем чотирьох німецьких солдатів-постояльців. Трагізм образу селянки посилюється тим, що вона вбиває людей, яких полюбила, “оцих чотирьох ворогів”. У свою чергу, солдати відплачували за її турботу піклуванням, в усьому намагалися їй допомогти, розуміючи скорботу і тривогу матері. Психологічне ускладнення ніби підкреслює невідворотність помсти окупантам, оскільки, навіть в якусь мить, творячи добро, вони все одно залишаються завойовниками, яким не місце на чужій землі.

Майже всі новели мають одну сюжетну лінію, що найчастіше дрібниться на один-два докладно описаних епізоди, решта епізодів має узагальнений характер. Усі дії героїв психологічно вмотивовані, хоч би якими несподіваними вони були. Зрозумілими стають вчинки старої Соваж і інших героїв.

В.Г.Щурат був безперечно однією з найцікавіших постатей Галичини кінця XIX та перших десятиліть XX століття.

Коли знайомишся з поетичною, перекладацькою творчістю Василя Щурата, то мимоволі бачиш елементи високої духовної культури. Його природжене обдарування поєднане з високим рівнем загальної та спеціальної освіти допомогло йому найкраще виявитися.

М.Пасіка у статті з приводу 40-ліття письменницької і наукової діяльності В.Щурата писав: “Багатством помислів, талантом, шириною знання і всесторонністю зацікавлення це поміж письменниками другий галичанин побіч Івана Франка. Та, згадуючи про Франка, треба зараз же підчеркнути, що хоч Щурат був його сучасником і його товаришем, то виявив повну світоглядovu, письменницьку і в значній мірі наукову незалежність від того великого та, на жаль, у багатьох випадках деструктивного ума. І це одна з найбільш додатних рис характеру і творчості В.Щурата. Він, наперекір модному в тих часах релігійному індуферентизмови й атеїзмови, не пішов слідами Франка і йому подібних та мав цивільну відвагу показати себе у всіх творах наскрізь релігійною людиною. І може саме тому його

письменницька творчість не знайшла у його сучасників такої оцінки, на яку заслуговувала” (6,6).

Головна риса поетичної та наукової діяльності В.Щурата – це постійне прагнення дати щось нове, оригінальне, досі небувале. Переклади В.Щурата сприяли піднесенню української поезії до рівня світової культури. Досконале знання іноземних мов та відчуття ритмомелодійних нюансів лірики перекладуваних поетів було запорукою того, що кращі його переклади відразу ставали популярними далеко за межами Галичини. Деякі з них не втратили свого значення і досі.

Особливо інтенсивна робота Щурата в галузі перекладу припадає на кінець минулого і перші десятиліття теперішнього століття. Проте і в останні роки життя автор надає багато творчої уваги перекладам, працюючи в основному над їхнім мовно-стилістичним удосконаленням.

Не весь перекладацький доробок В.Щурата відомий читачам. Необхідно знайти можливість і надрукувати ті твори, що й досі зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка.

Зараз перед дослідниками життя і творчості В.Щурата стоїть завдання скласти повний бібліографічний покажчик про його життя і творчість, зокрема і перекладацьку, основна частина якої може бути основою для видання антології європейської поезії.

1. *Щурат В.* Поезія XIX віка. Ч.1. – Вип.1. – Львів: Вид.К Студинського, 1903. – С. 4.
2. *Там же* – С. 13.
3. *Щурат В.* Поезія: Слово про похід Ігоря. Пісня про Роланда – Львів, 1957. – С.224.
4. *Домбровський Ю.О.* Василь Щурат – перекладач // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка. – Вип.2. – К.,1993. – С. 100.
5. *Щурат В.* Поезія. – Львів, 1962. – С. 333.
6. *Пасіка М.* Василь Щурат (з приводу 40-ліття його письменницької і наукової діяльності та 60-ліття його уродни) // *Нова зоря* –1932. – Ч.2. – С.6.

The article deals with Vassyl Shchurat's translation efforts of French poetry and short stories by Charles Baudelaire, Victor Hugo and others. Translation of V.Shchurat owing to their linguistic and stylistic level has not lost their significance hitherto.

МІЖМОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ

Галина Шацька

ПРО ФОНЕТИЧНУ ТА МОРФОЛОГІЧНУ АСИМІЛЯЦІЮ ЗАПОЗИЧЕНИХ УКРАЇНІЗМІВ У МОВІ ГАЛИЦЬКИХ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ

Німецько-українські міжмовні стосунки в Галичині мають тривалу історію. Хронологічно вони складаються у три домінуючі періоди, які охоплюють приблизно вісім століть від часів Галицько-Волинської держави до депортації німців-колоністів з Галичини: 1) період існування Галицько-Волинської держави (від 11 ст. до 1340 р.); 2) період приналежності Галичини до Польсько-Литовської держави (до 1772 р.); 3) період перебування Галичини у складі Австро-Угорської монархії та повернення до складу Польщі (1772 - початок 20 ст.). Всі три періоди відрізняються історико-лінгвістичними факторами, що зумовлювали міжмовні взаємини на території Галичини, інтенсивністю запозичення лексики коареальними мовними островами та поляризацією самого процесу запозичення в бік тієї чи іншої мови. Якщо упродовж перших двох періодів процес запозичення поляризувався в бік української мови і майже не знаходив відображення в літературних джерелах (за винятком поезії 17 ст. та окремих державних актів того часу), то останній період відзначався цілою низкою особливостей. Історико-лінгвістичні чинники третього періоду поєдналися так, що процес німецько-українських мовних взаємин активно ішов на двох рівнях - літературно-державному та діалектно-розмовному. Вперше обидві мови контактуючих розмовних груп виступили в ролях мов-рецепторів на діалектно-розмовному рівні. Тобто вперше за вісім століть у розмовному середовищі галицьких німців-колоністів внаслідок безпосередніх мовних контактів з українським населенням було зафіксовано ряд запозичених українських лексем.

В основу нашого дослідження покладено фактичний матеріал, взятий з фонотеки діалектів при бібліотеці Віденського університету та з публікацій (1 - 3). При обробці цього матеріалу використані методика (4 - 6) та словники (7 - 9).

Словник Ю.Кремера (2), який подає характерну для галицьких німців-колоністів лексику, визначає серед великої кількості запозичень 214 одиниць із українським індексом. Серед лексем, відзначених польським індексом, спостерігаємо значне число слів, які до сьогодні побутують у розмовній мові

регіону колишньої Східної Галичини. Взявши до уваги те, що ряд полонізмів запозичено в процесі коареальних та інареальних (в колоніях-вселеннях) німецько-українських мовних стосунків, можна припустити опосередковану роль української розмовної мови при запозиченні полонізмів мовою колоністів. Адже до 1772 року, тобто до новітньої хвилі німецької колонізації, Галичина належала до Польської держави, а архівні дані засвідчують територіальну первинність галицьких німецьких поселень у зарубіжжі (3, 5, 10).

Проаналізувавши фонетичні та морфологічні особливості говірок із груп швабсько-алеманських та пфальцьських діалектів і їх змішувань (рідко в яких колоніях поселенці походили з однієї місцевості в Німеччині, тому й розмовляли змішаною мовою) та зіставивши їх з особливостями говірок жителів Східної Галичини, можемо виділити перелік лінгвістичних мотивуючих чинників, що призвели до запозичень українізмів.

Фонетичні фактори:

1) наявність ряду подібних фонем в системах голосних і приголосних мов німців-колоністів та корінних галичан;

2) відсутність умлаутів ü [y] та ö [ø] в мові колоністів. Оскільки ці звуки не властиві українській мові, їх відсутність знизилася кількість фонетичних бар'єрів у процесі запозичення;

3) тенденція до більшого одзвінчення глухих німецьких приголосних, напр.: щільний свн. [f] перейшов у [v]: owe, ove (Ofen), зімкнено-проривні герм. [t] і [p] перетворилися в інтервокальній позиції у [d] і [b]: bidə (bieten), fešd (Fest). Українські глухі приголосні теж виявляють тенденцію до перетворення в дзвінки, особливо у виразних асиміляційних позиціях, напр.: наш дід [наж д'іт].

4) достатня кількість буквено-звукового матеріалу в мові німців-колоністів, щоби відтворити невластиві німецькій звуковій системі звуки, які входили у фонетичні комплекси запозичених українізмів, допоміжними одиницями, напр.: укр. ч - нім. tsch [tʃ], укр. нь - нім. nj [nj] і т.п.

Морфологічний фактор проявився у значній подібності деяких явищ у граматичній структурі мови колоністів до особливостей діалектної говірки корінного населення, напр.: діалектна форма інфінітива німецьких дієслів втратила кінцевий [n]: sitze, fahre, drage. Тому так легко запозичувалися дієслова в інфінітиві, напр.: укр. дрімати - нім. drimate, укр. думати - нім. dumate, укр. рухати - нім. ruchate, та в третій особі однини, напр.: укр. горит - нім. horet, оскільки ця діалектна дієслівна форма з непалаталізованим укр. [т] абсолютно ідентифікувалася із закінченням -t (-et) у третій особі однини німецької мови колоністів, котрій палаталізовані приголосні не властиві.

У семантичному аспекті основними мотивами процесу запозичення українців варто вважати:

1) більшу номінальну влучність українських лексем у порівнянні з німецькими, напр.: нім. Frühlingsarbeiten leisten - укр. веснувати - запоз. wesnowate, нім. lebhafter Bewegung - укр. рух - Ruch.

2) більшу образну виразність емоційно насичених українців у порівнянні з німецькими відповідниками, напр.: укр. баба - запоз. Babe - у значенні нім. weibischer Mann, укр. дармоїд - запоз. - Darmoid - нім. Umsonstfresser і т.п.

Запозичена українська лексика виявляє ознаки асиміляції в іншомовному середовищі. Аналіз явищ фонетичної асиміляції запозичень допоміг виділити основні її ознаки:

1) глухі зімкнено-проривні українські приголосні [п], [т], [к] на початку слова і складу претворилися у дзвінки [b], [d], [g], напр.: укр. [п], [т] - нім. [b], [d]: укр. пастух - нім. Basdud [pas'dux], рідше [bas'dux], укр. [к] - нім. [g]: укр. каша - нім. gase [ˈgafə], укр. [п] - нім. [b]: укр. пацюк - нім. Batschuk [ˈbatʃuk], укр. пазуха - нім. Basuch [ˈbazuχ], укр. [п], [т] - нім. [b], [g]: укр. пироги - нім. Birogi [bɪrɔ'gi], рідше [bɛrhe], укр. [к] - нім. [g]: укр. кукурудз - нім. Gukruts [ˈgugruts], укр. [т], [к] - нім. [d], [g]: укр. такой - нім. dagoj [da'goi]. Дуже рідко це явище спостерігається і в кінці слова, напр.: укр. [к] - нім. [g]: укр. мак - нім. Mag [ma:g].

2) оскільки системі німецьких приголосних палаталізація не властива, то м'які українські приголосні в запозичених лексемах асимілювалися по-різному:

а) українські пом'якшені шиплячі [ц'], [ч'], [з'], [с'] та зімкнено-проривний [т'] уподібнилися до німецьких африкат [ts], [tʃ] та щілинних [ʃ], [ʒ], [s], які віддалено нагадують ці пом'якшені звуки, напр.: укр. [д'] - нім. [tʃ]: укр. забудько - нім. Sabutschko [za'butʃko], укр. [ц'] - нім. [tʃ]: укр. драниці - нім. Dranetschi [ˈdra nɛtʃi], укр. голубці - нім. Holochtsche [ho'lobtʃə], укр. [дз'] - нім. [tʃ]: укр. гедзь - нім. Getz [gɛts], укр. [т'] - нім. [tʃ]: укр. фітькати - нім. fitschkate [ˈfɪtska-tə], укр. [ц'] - нім. [ʃ]: укр. клепанці - нім. Kleppanche [kle'panʃə], укр. завиванці - нім. Sawewanche [za've'vanʃe], укр. [с'] - нім. [ʃ]: укр. сирак - нім. Schirak [ʃi'ra:k], укр. діал. волосє - нім. Wolosche [vo'lo:ʃə], укр. [с'в] - нім. [ʃv]: укр. світити - нім. schwidete [ʃvɪ'de:tə], укр. [ш'] - нім. [ʃ]: укр. діал. шепка - нім. Schepka [ʃɛpkə], укр. [ц'] - нім. [tʃ]: укр. капець - нім. Kapetj [ka'pɛtj].

б) палаталізована українська сонанта [н'] у позиціях перед я, ю, є уподібнюється до німецького звукосполучення [nj], напр.: укр. [н'] - нім. [nj]: укр. нюхати - нім. njuchate [ˈnju:χa-tə], укр. баняк, баньник - нім. Banjak [ba'nja:k], укр. гуня - нім. Hunja [ˈhu:nja]. Але перед голосним і допоміжний палаталізуючий [j] зникає, напр.: укр. [н'] - нім. [n']: укр. ніби-то - нім. nibeto [ˈni:be-to].

в) палаталізований український [р'] та латеральний твердий [л] та пом'якшений [л'] передаються німецькими [r] та [l], оскільки німецький альвеолярний [l] дещо схожий на пом'якшений український [л'], напр.: укр. [р'] - нім. [r]: укр. діал. поредок - нім. Poredok [po're:dok], укр. [л'] - нім. [l]: укр. калічити - нім. kalitschete [ka'ltʃe-tə], укр. [л] - нім. [l]: укр. ледве - нім. ledwe [ˈlɛdvə].

г) палаталізований дзвінкий український [д'] передається через звуко- та буквосполучення dj [dj], напр.: укр. [д'] - нім. [dj]: укр. гадюка - нім. Hadjuka [ha'dju:ka], укр. дідько - нім. Djidjko [ˈdjidjko], укр. курдюк - нім. Kurdjuk [kur'dju:k], укр. пендюк - нім. Pendjuk [pɛn'dju:k]. У передвокальній позиції так само асимілює і пом'якшений український [т'], напр.: укр. [т'] - нім. [tʃ]: укр. кутя - нім. Kutja [ku'tja].

3) довгий і короткий варіанти українського ненаголошеного звука [и] як у дієслівних, так і в іменникових формах уподібнюється до німецького довгого та напівдовгого закритого [e:], [e], а українське інфінітивне ненаголошене [и'] уподібнюється німецькому редукованому [ə], напр.: укр. мучити - нім. mutschete [ˈmutʃe-tə], укр. брикати - нім. brekate [bre'ka-tə], укр. діал. докучети - нім. dokutschete [do:kutʃe-tə], укр. дурити - нім. durete [du're-tə], укр. діал. капурити - нім. kapurete [ka'pu-re-tə], укр. калічити - нім. kalitschete [ka'ltʃe-tə], укр. квалити - нім. kwapete [ˈkva:pɛ-tə], укр. нудити - нім. nudete [ˈnu:detə], укр. лакомити(ся) - нім. lakomete [ˈlakome-tə], укр. кривдити - нім. krewdete [ˈkrɛvde-tə], укр. плодити - нім. plodete [ˈplo:de-tə], укр. діал. потрафити - нім. potraffete [po'trafe-tə], укр. світити - нім. schwidete [ʃvɪ'de:tə], укр. сипати - нім. sepate [ˈse:pa-tə], укр. ягоди - нім. Jahode [ˈja:ho:də], укр. коромисло - нім. Koromeslo [koro'mɛslo].

4) українські дзвінки тверді щілинні [з] та [ж] оглушуються у всіх позиціях, напр.: укр. [ж] - нім. [ʃ]: укр. жорна - нім. Schorna [ˈʃɔrna], укр. [з] - нім. [s]: укр. загата - нім. Sahate [sa'ha-tə].

5) український твердий щілинний [х] уподібнюється на початку слова перед голосним до звукосполучення [kh], напр.: укр. хочь (хоть) - нім. khoidsch [khɔɪdʃ], або просто до [k]: укр. халуца - нім. Kaluppa [ka'lupa].

б) запозичені українізми, котрі починаються звуко- і буквосполученням гр- гублять у німецькому варіанті перший приголосний г, напр.: укр. гречка - нім. Retschka [ˈrɛtʃka-], Retschki [ˈrɛtʃki-], Retschkihlume. Це пояснюється тим, що таке сполучення hr- не властиве німецькій лексиці, за винятком деяких власних назв (11).

Морфологічна асиміляція запозичених українізмів орієнтувалася на діалектні особливості мови німців-колоністів. Для цього процесу характерні такі моменти:

1) найлегше запозичувалися прості дієслова, внаслідок названих вище лінгвістичних чинників: укр. діал. горит - нім. horet [hoˈre:t], укр. думати - нім. dumate [duˈma:tə] або dumatsche [duˈmatʃə] (за аналогією з польським [duma-]).

2) при запозиченні похідних дієслів (префіксацій) асиміляція супроводжувалася перекладом префікса в результаті утворювався морфемний гібрид з німецького префікса та запозиченого кореня, напр.: укр. задрімати - нім. eindrimate, укр. скалічити - нім. verkalitschete, укр. відмучити (ся) - нім. abmutschete, укр. обхляпати - нім. anklappate, укр. запутати - нім. verputate.

3) зворотна частка -ся у запозичених українізмах зливалася з коренем і не всюди передавалася зворотним займенником sich, напр.: укр. [ся] - нім. [tʃə]: укр. лакомитися - нім. lakomitsche. Проте окремі зворотні дієслова відтворювалися із долученням sich, напр.: укр. квапитися - нім. sich kwapete, укр. плодитися - нім. sich plodete, укр. запутатися - нім. sich verputate, укр. діал. упугатися - нім. sich upuhate, укр. відмучитися - нім. sich abmutschete, укр. діал. обхляпатися - нім. sich anklappate, укр. скалічитися - нім. sich verkalitschete.

4) при асиміляції іменників спостерігалася:

а) збереження роду у відповідності до етимона в мові-основі, напр.: укр. дримота - нім. die Drimota, укр. гуня - нім. die Hunja, укр. баняк - нім. der Banjak, укр. біда - нім. die Bidga, укр. борщ - нім. der Borscht (Borsch), укр. гарбуз - нім. der Harbus, укр. голоїдник - нім. der Holojidnek, укр. буряк - нім. der Burak і т.п.

б) орієнтація роду на німецькомовні аналогії, напр.: укр. халупа - нім. das Kalupp (нім. das Haus), укр. могорич - нім. der Mohoritsch (нім. der Trunk), укр. ганок - нім. der Ganok (нім. der Hausgang), укр. господар - нім. der Hospodar (нім. der Wirt), укр. діал. гурма - нім. die Hurma (нім. die Schar der Menschen), укр. кучма - нім. die Kutschma (нім. die Mütze), укр. квас - нім. der Kwas (нім. der Saft).

в) утворення описових композитних гібридів, що складаються із запозиченого українізму та німецької лексичної одиниці, напр.: німецький

іменник Pitscheloch утворений із запозиченого іменника піч (Pitsch) та німецького Loch (діра), німецький іменник Retschkihlume - із українізму гречка (Retschki) та німецького іменника Blume (квітка), іменник Gascheworscht - від запозиченого Gasche (каша) та німецько-діалектного Worscht (Wurst).

г) злиття сталого сполучення у неподільну лексичну одиницю, напр.: укр. лакома річ - нім. die Lakmeritsch.

5) запозичені прислівники та частки запозичувалися без особливої асиміляції: укр. конче - нім. kontsche.

Запозичені лексеми вкладалися в систему граматичних категорій відповідних частин мови. Лише серед зворотних запозичень спостерігається інколи зміна категорій, оскільки при цьому можливий перехід до системи іншої частини мови, напр.: німецький прикметник spritzfindig запозичився в українську мову іменником шпіцефіндек. В свою чергу цей іменник запозичився пізніше знову у німецьку мову колоністів але уже в іншій, не німецькій формі - der Spitzefindek.

1. Krömer J. Dornfeld (Galizien) = (LBDM, 21). – Göttingen, 1961.

2. Krämer J. Unser Sprachschatz. Wörterbuch der galizischen Pfälzer und Schwaben. – Stuttgart - Bad Cannstatt, 1979.

3. Kuhn W. Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien. – Münster, 1930.

4. Kirchmeyer M. Entlehnung und Lehnwortgebrauch. – Tübingen, 1973.

5. Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen – Dialektforschung. Bd. 1-2. – Berlin - New York, 1982-83.

6. Bielfeld H.H. Die slawischen Wörter im Deutschen. Ausgewählte Schriften. 1950-1978. – Leipzig, 1982.

7. Желіхівський С., Недільський М. Малоруско-німецький словар. – Львів, Т. 1. – 1882, Т. 2. – 1886.

8. Словник української мови. Т. 1-2. – К., 1970-1980.

9. Етимологічний словник української мови. – К., Т. 1 – 1982, Т. 2 – 1985, Т. 3. – 1989.

10. Jakob G. Deutschsprachige Gruppen am Rande und ausserhalb des geschlossenen deutschen Sprachgebiets. – Mannheim, 1987.

11. Deutsch. Немецко-русский словарь (основной). Около 95000 слов. – М., 1992.

The paper deals with the analysis of phonetic assimilation of Ukrainian borrowings in the language of German colonists. Besides it characterizes extralinguistic and linguistic factors causing the phenomenon of these borrowings. Some cases of morphological assimilation complement the analysis of phonetic assimilation.

Божена Маруневич

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ТА ВИЯВЛЕННЯ МІЖМОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ ДІЄСЛІВНОГО КЕРУВАННЯ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Суть методу зіставного (контрастивного) аналізу полягає у встановленні подібностей та розбіжностей між явищами двох або кількох мов за умови їх синхронного розгляду (В.Д.Аракін, В.Н.Бублик, Ю.О.Жлуктенко, В.Г.Гак, Л.К.Карпуть, У.К.Юсупов, G.Helbig, E.Spitz, R.Sternemann). Зіставляючи мовні системи, підсистеми, рівні, окремі елементи, можна виявити аналогії і контрасти, прогнозувати міжмовну інтерференцію (У.Вайнрайх, А.Є.Карлінський, С.В.Семчинський, G.Helbig, E.Spitz, R.Sternemann).

Предметом зіставлення у цій статті є моделі дієслівних словосполучень із зв'язком керування в німецькій та українській мовах (В.Г.Войцехівська, Н.І.Філічева). При цьому слід зауважити, що ми обмежуємося проведенням зіставного аналізу еквівалентних форм дієслівних словосполучень із зв'язком керування в обох мовах. Еквівалентність лексем встановлюється за їх основним значенням на основі подібності плану змісту (8,282-283).

Завдання дослідження полягає в тому, щоб виявити основні міжмовні опозиції та встановити лінгвістичні причини інтерференції в площині дієслівного керування в німецькій та українській мовах. Оскільки еквівалентні лексеми двох мов рідко бувають тотожними, а лише подібними, розбіжності у семантичних та синтаксичних структурах є тією сферою, де може виникати інтерференція.

Наш вибір мотивується тим, що в закономірностях дієслівного керування, "як особливого типу взаємовідношень семантики і синтаксису" (10, 29), відбивається специфіка мови. Звернення до лінгвістичної концепції про центральну роль дієслова як найбільш конструктивної частини мови у побудові висловлювань (3,41;12;117;15;162 та ін.) дає підставу вважати, що виявлення міжмовної інтерференції на матеріалі дієслівного керування німецької та української мов є принципово важливим, оскільки порушення норми синтаксичного зв'язку в структурі словосполучення зі зв'язком керування перешкоджає здійсненню акту комунікації.

Для більш чіткого уявлення представимо досліджувані нами моделі дієслівного керування у вигляді схеми типів синтаксичних моделей дієслівного керування в німецькій та українській мовах.

Синтаксична модель	Мовленнєвий зразок	Український еквівалент	Диференційна ознака	Потенційна інтерференція
V+O Akk.	eine Fremdsprache beherrschen	володіти іноземною мовою	розбіжності у формі відмінка	неправильний вибір відмінкової форми
V + O Dat.	einer Vorlesung beiwohnen	бути присутнім на лекції	розбіжності у типі керування	змішування типів керування
V +O Gen.	einer Hilfe bedürfen	потребувати чого-небудь (допомогти)	розбіжності у формі відмінка	неправильний вибір відмінкової форми
V +pr. + O Akk.	sich auf die Prüfung vorbereiten	готуватися до чогось (до екзамену)	розбіжності у виборі прийменника	змішування прийменників
V +pr. + O Dat.	von einer Reise träumen	мріяти про щось (про подорож)	розбіжності у виборі прийменника	змішування прийменників

Умовні позначення:

V – опорний компонент (дієслово);

O Akk. – залежний компонент (іменник або займенник у знахідному відмінку);

O Dat. – залежний компонент (іменник або займенник у давальному відмінку);

O Gen. – залежний компонент (іменник або займенник у родовому відмінку);

pr. – залежний компонент (прийменник).

Основна увага при проведенні зіставного аналізу зосереджується на виявленні розбіжностей, які є лінгвістичною причиною міжмовної інтерференції. В основу зіставного аналізу керування дієслів у німецькій та українській мовах покладено такі загальнотеоретичні положення:

1. Керування як спосіб синтаксичного зв'язку реалізується у словосполученні (4,5).

2. Передумовою аналізу повинно бути визначення відношень міжмовної кореспонденції на основі або плану вираження (ізоморфізм), або плану змісту (еквівалентність), або подібності обох планів (8,277).

3. Еквівалентність лексем встановлюється за допомогою текстуального перекладу (8,283).

Вказані теоретичні положення реалізуються у нашому дослідженні наступним чином:

1. Зіставний аналіз проводиться на рівні дієслівних словосполучень з урахуванням двох способів вираження синтаксичного зв'язку між опорним і залежним словом: безприйменниковим та прийменниковим.

2. Відношення міжмовної кореспонденції встановлюється на основі подібності плану змісту, тобто встановлюються еквівалентні за значенням

дієслівні словосполучення в німецькій та українській мовах. Еквівалентність визначається за основним значенням.

3. При проведенні зіставного аналізу виділяємо ті ознаки, які можуть бути причиною інтерференції.

4. На основі знання закону міжмовної ідентифікації (7, 10-11) можна передбачити, що розбіжності у структурах дієслівних словосполучень зі зв'язком керування при наявності еквівалентності у значенні складатимуть сферу потенційної інтерференції.

5. Оскільки робота побудована на матеріалі німецької та української мов, групи дієслів для проведення зіставного аналізу виділяються за принципом наявності того або іншого типу керування у кожній із мов з опорою на основні структурні типи дієслівних словосполучень німецької мови, виділені Н.І.Філічевою (13,88-106).

Порівнюючи керування німецьких та українських дієслів, спостерігаємо цілий ряд розбіжностей, що зумовлено мовними нормами.

По-перше, розбіжності у керуванні випливають з того факту, що в німецькій та українській мовах є різна кількість відмінків: відповідно чотири і сім. Внаслідок цього будь-якому українському дієслову, яке вимагає орудного або місцевого відмінка, відповідають у німецькій мові дієслова з керуванням в іншому відмінку, як наприклад: цікавитися літературою (орудн. відм.) – sich interessieren für Akk., займатися музикою (орудн. відм.) – sich beschäftigen mit der Musik, наполягати на своїй думці (місц. відм.) – auf seiner Meinung bestehen.

По-друге, розбіжності спостерігаються у межах чотирьох відмінків, які співпадають. Наприклад: заважати кому-небудь (давальн. відм.) – stören j-n (Akk.), зустрічати кого-небудь – begegnen j-m (Dat.), довідуватися про що-небудь – sich erkundigen nach Dat.

Причиною такого роду розбіжностей є той факт, що одному німецькому дієслову може відповідати кілька близьких за значенням українських дієслів і навпаки. Окрім того, керування дієслів змінюється в залежності від наявності або відсутності префікса. Наприклад: folgen j-m (Dat.) - befolgen j-n (Akk.); antworten auf die Frage (Akk.) - die Frage beantworten (Akk.); siegen über j-m (Dat.) - besiegen j-n (Akk.).

По-третє, розбіжності виявляються у випадках прийменникового керування, оскільки прийменники, доповнюючи відмінкову систему, окрім граматичного, мають і лексичне значення (4,27;10;57-58). У зв'язку з цим відмінок залежної словоформи визначається як опорним словом, так і прийменником. Наприклад: an dem Text arbeiten, an Ehrlichkeit zweifeln, sich an j-n wenden. У окремих випадках прийменник як елемент керування

зберігає своє лексичне значення, зокрема: kämpfen für, gegen Akk., antworten auf die Frage; sich bekanntmachen mit Dat.

Для пояснення і передбачення потенційних зон інтерференції було встановлено між дієсловами української та німецької мов відношення міжмовної кореспонденції, які можуть бути описані у термінах тотожності (=), подібності (≠/=), відмінності (≠).

На основі проведеного аналізу ми виділили такі групи дієслів, де спостерігаються розбіжності у керуванні в німецькій та українській мовах. Результати аналізу фактичного матеріалу можуть бути представлені у вигляді такої узагальненої таблиці:

Група	Тип керування		Модель у межах типу		Відношення міжмовної кореспонденції
	НМ	УМ	НМ	УМ	
I	безприймєнниковий (БП)		V+O Akk. V+O Dat. V+O Gen.	V+O V+O V+O	подібності =//=
II	БП	ПР	V+O Dat. V+O Akk. V+O Gen.	V+pr+O V+pr+O V+pr+O	відмінності ≠//=
III	ПР	БП	V+pr+O Akk. V+pr+O Dat.	V+O V+O	відмінності ≠//=
IV	приймєнниковий (БП)		V+pr+O Dat. V+pr+O Akk.	V+pr+O V+pr+O	подібності =//=

До першої групи увійшли корелюючі пари дієслівних лексем німецької та української мов, які характеризуються однаковим значенням (спільна ознака), але відрізняються за відмінковою формою залежного компонента дієслівного словосполучення. Аналіз дієслівних словосполучень цієї групи показав, що міжмовна інтерференція виявляється на рівні іменного компонента. Наприклад, в українській мові: “володіти іноземною мовою”, у німецькій – eine Fremdsprache beherrschen; згадувати, пригадувати що-небудь – sich entsinnen Gen.; запевняти кого-небудь – versichern Dat.

У таких випадках можна прогнозувати інтерференцію у виборі правильної відмінкової форми.

До другої групи увійшли корелюючі пари дієслівних лексем німецької та української мов, які співпадають за значенням (спільна ознака), але мають розходження у структурі дієслівних словосполучень: німецькій структурі “дієслово+іменник компонент у певному відмінку” відповідає в українській мові структура “дієслово+приймєнник+іменний компонент у певній відмінковій формі”. Отже, ця група характеризується розбіжностями в

реалізації синтаксичного зв'язку керування. Наприклад, в українській мові – впливати на кого-небудь, що-небудь; у німецькій – beeinflussen Akk.; бути схожим на кого-небудь – ähneln j-m(Dat.); заговорити з ким-небудь – ansprechen j-n (Akk.).

Таким чином, міжмовна інтерференція може виявлятися у виборі типу керування внаслідок неспівпадання структурних типів синтаксичного зв'язку керування в обох мовах.

До третьої групи увійшли корелюючі пари дієслівних лексем, які виявляють аналогічні з другою групою розходження, тобто спільною ознакою є однакове значення, диференційною ознакою є розбіжності у структурі: німецькому прийменниковому типу керування відповідає український корелят безприйменникового типу. Наприклад, у німецькій мові – sich interessieren für Akk., в українській – цікавитися чимось; forschen nach Dat. – шукати, розслідувати щось; beitragen zu Dat. – сприяти чому-небудь.

Прогнозована інтерференція полягатиме у випущенні необхідного прийменника у структурі німецького словосполучення та побудова його за зразком безприйменникового типу керування української мови.

До четвертої групи увійшли корелюючі пари німецьких та українських дієслів, словосполучення з якими співпадають за структурою (дієслово + прийменник + залежний компонент) і мають однакове значення (спільна ознака), проте вимагають вживання різних прийменників. Слід зауважити, що ця група є найбільш чисельною серед аналізованих нами. На основі проведеного зіставлення можна стверджувати, що інтерференція полягатиме у зоні вибору прийменника. Наприклад, в українській мові – працювати над текстом; у німецькій – an dem Text arbeiten; виходити з чого-небудь – ausgehen von Dat.; думати про що-небудь – denken an Akk.; нагадувати про що-небудь – sich erinnern an Akk.

Таким чином, міжмовна інтерференція виявлятиметься у правильному виборі прийменника у структурі німецького словосполучення внаслідок невідповідності у значенні прийменників у німецькій та українській мовах.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки:

1. Зіставний аналіз моделей дієслівних словосполучень із зв'язком керування в німецькій та українській мовах дозволив виявити розбіжності у їх синтаксичних структурах та виділити конкретні групи дієслів, у яких виявляються закономірності міжмовної інтерференції.

2. Розбіжності у синтаксичних структурах дієслівного керування в німецькій та українській мовах, які виражають той самий семантичний компонент у контактуючих мовах, є джерелом міжмовної інтерференції.

1. Аракин В.Д. Типология языков и проблема методического прогнозирования – М.: ВШ, 1989. – 158 с.
2. Вайрайтс У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования (Перевод с англ. Ю.А. Жлуктенко). – Киев: ВШ, 1979 – 245 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови – Київ: Наукова думка, 1992 – 222 с.
4. Войцехівська В.Г. Придієслівне керування в сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук – Київ, 1969 – 386 с.
5. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков: Учебное пособие – 3-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1989 – 288 с.
6. Жлуктенко Ю.О., Бублик В.Н. Контрастивна лінгвістика. Проблеми і перспективи. // Мовознавство – 1976. – №4 – С.3-15.
7. Карлинский А.Е. Межязыковая идентификация и интерференция // Иностр. филология / Темат. сб. науч. тр. – Алма-Ата, 1974 – Вып 3 – С.3-11.
8. Карлинский А.Е. Основы теории взаимодействия языков и проблема интерференции: Дисс. ... д-ра филол. наук – Алма-Ата, 1980 – 311 с.
9. Карпуть Л.К. Немецко-руско-украинские лексические параллели: Дисс. ... канд. филол. наук – Киев, 1983 – 184 с.
10. Котина Т.И. Лексико-грамматическая характеристика двухвалентных глаголов с предложным управлением: Дисс. ... канд. филол. наук – М., 1991. – 217 с.
11. Семчинский С.В. Семантическая интерференция языков: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук – Киев, 1973 – 56 с.
12. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса: Перевод с франц. / Редкол. Г.В. Степанов и др. – М.: Прогресс, 1988 – 656 с.
13. Филичева Н.И. О словосочетаниях в современном немецком языке – М.: ВШ, 1969. – 197 с.
14. Юсуфов У.К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина // Методы сопоставительного изучения языков / Отв. ред. В.Н. Ярцева – М.: Наука, 1988 – С.6-11.
15. Admoni W. Der deutsche Sprachbau – М.: Просвещение, 1986 – 334 с.
16. Helbig G. Zur Rolle des kontrastiven Sprachvergleiches für den FU (Möglichkeiten, Voraussetzungen, Grenzen) // DaF. – 1976. – Nr.1 – S.9-16.
17. Spitz E. Linguistik im Fremdsprachenunterricht. Ja oder Nein? // DaF. – 1990. – Nr.5. – S.272-277.
18. Sternemann R. Konfrontative Linguistik und Deutsch als Fremdsprache. Eine kritische Musterung // DaF. – 1983. – Nr.2. – S.65-70.

The article focuses on the problem of contrastive analysis and language interference based on the material of modern German and Ukrainian languages. The analysis of grammar category of verbs government lets the author to determine the potential areas of language interference.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ СЛІВ ПІВНІЧНО-АМЕРИКАНСЬКОГО АРЕАЛУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Визнання лексики як системи передбачає розгляд лексичних одиниць мови у межах груп семантичної близькості (семантичних полів), вивчення субстанції і структури яких дає можливість представити ту частину лексики певної мови, що вивчається, як системну і структурну організацію. Найбільш часто стосовно семантичної класифікації слів використовується термін “лексико-семантична група слів”. Однак у мовознавстві до сих пір немає однозначного застосування цього терміну. Поняття “лексико-семантична група” вивчалось у працях Ф.П.Філіна, А.А.Уфимцевої, В.І.Кодухова, В.А.Звягінцева, А.І.Кузнецової, А.А.Неєлова, Е.В.Кузнецової. Виходячи з критичного розбору робіт вищезгаданих авторів, під лексико-семантичною групою слів пропонується розуміти об’єднання на основі семантичної близькості слів, на базі спільності їх лексичних значень (2, 59).

Більшість авторів вважає також, що в склад лексико-семантичної групи можуть входити слова тільки однієї частини мови, що забезпечує можливість їх тісної взаємодії і взаємовпливу. Керуючись визначенням І.В. Арнольд про те, що “певне лексичне значення виступає у вигляді змісту двохсторонньої лексичної одиниці - лексико-семантичного варіанту” (1,140), ми можемо говорити про правомірність виділення класів і груп лексико-семантичних варіантів слів, які досліджуються, зокрема, за основними лексико-семантичними варіантами.

З відомих класифікацій іменників найбільш об’ємною і повною, на наш погляд, є класифікація лексико-семантичних розрядів іменників, запропонована І.В. Арнольд. Однак у процесі дослідження виявилось необхідним всередині лексико-семантичних розрядів провести більш детальну класифікацію на лексико-семантичні групи.

У результаті класифікації відібраного матеріалу за лексико-семантичним принципом було виділено 30 основних видів лексико-семантичних груп: професії, прізвиська людей, тварин (птахи, риби), топографічні ознаки, харчові страви і напої, будівлі та їх частини, предмети домашнього вжитку, історизми, види транспорту, рослини (дерева, трави), види доріг, види спорту, освіта, вибори, деталі (пристрої), види одягу, військові

терміни, закони (політика), землі, свята (розваги), ліс, сніг, види меблів, пошта, види тканин, релігія (культура), театр (кіно), ріки, явища природи, назви гірських порід, мінералів. Всього було відібрано 796 слів з усіх видів лексико-семантичних груп, де 318 слів належать до британського, 98 слів до американського, 380 слів до канадського варіантів слів англійської мови.

Таблиця №1.

Лексико-семантичний розряд	Лексико-семантичні групи
I Розряд Іменники живі, відмінювані, злічувані.	Назви осіб. Назви діяча
II Розряд Іменники живі, відмінювані, злічувані.	Назви комах, черв’яків і личинок Назви тварин Назви птахів, риби, фантастичних істот.
III Розряд Іменники одиничнозбірні, живі, відмінювані, злічувані.	Назви колективів
IV Розряд Чисто збірні іменники, живі, незлічувані.	—
V Розряд Іменники неживі, відмінювані, злічувані.	Назви одиниць вимірювання
VI Розряд Іменники неживі, невідмінювані, злічувані.	Назви рослин, дерев, трав і їх частин. Назви форм земної поверхні, водоймищ і т.д. Назви явищ природи. Назви будівель і їх частин. Назви предметів домашнього вжитку Назви частин тіла тварин, риби, і т.д. Назви частин тіла людини. Назви музичних інструментів
VII Розряд Іменники неживі, невідмінювані, незлічувані, конкретні.	Назви хімічних елементів та їх сполук. Назви гірських порід, мінералів Назви медикаментів. Назви харчових страв, напоїв Назви матеріалів, з яких виготовляють одяг, взуття, меблі, і т.д. Назви видів палива. Назви різних станів речовин в природі
VIII Розряд Іменники неконкретні, неживі, невідмінювані, незлічувані.	Назви захворювань Назви наук Назви часових відношень. Назви дій і процесів. Назви якостей предметів. Назви якостей людини Назви систем Назви способу дії

Таблиця №2.

Лексико-семантичні групи іменників, що означають:		Варіанти			Загальна кількість
		Британський	Американський	Канадський	
1.	Професії.	69	16	12	97
2.	Прізвиська людей	21	9	39	69
3.	Тварини (диби, птахи).	11	4	48	63
4.	Топографічні ознаки	9	3	41	53
5.	Харчові страви і напої.	29	5	15	49
6.	Будівлі та їх частини.	28	5	14	47
7.	Предмети домаш. вжитку	21	2	14	37
8.	Історизми	1	2	31	34
9.	Види транспорту.	16	2	16	34
10.	Рослини (дерева, трави).	9	-	24	33
11.	Види доріг.	14	3	14	31
12.	Види спорту	4	-	26	30
13.	Освіт.	17	5	8	30
14.	Вибори	4	12	12	28
15.	Деталі, пристрої	14	2	11	27
16.	Види одягу.	10	2	12	24
17.	Військові терміни	6	13	3	22
18.	Закони (політику).	7	6	4	17
19.	Землі.	4	1	8	13
20.	Свята (роздаги).	5	2	4	11
21.	Ліс.	-	-	7	7
22.	Сніг.	-	-	7	7
23.	Види меблів.	4	2	-	6
24.	Пошту.	4	2	-	6
25.	Види тканин.	4	-	1	5
26.	Релігію (культуру).	2	-	2	4
27.	Театр, кіно.	4	-	-	4
28.	Ріки.	-	-	3	3
29.	Явища природи.	-	-	3	3
30.	Назви гірських порід, мінералів	1	-	1	2
Всього:		318	98	380	796

Як видно з наведених цифр, американізм є найменш чисельною групою даної класифікації, а канадізм - найчисельнішою. Окрім того, в лексико-семантичних групах слів, що означають рослини або відносяться до спорту, не зафіксовано жодного американізму.

Цікавою ознакою цієї класифікації є й те, що чисельність різних лексико-семантичних груп відрізняється по варіантах. Так, в британському варіанті англійської мови лексико-семантична група слів, що означають назви професій, є найчисельнішою - 69 слів з 318 слів, класифікованих за усіма іншими видами лексико-семантичних груп, як і в американському варіанті - 16 слів з 98. Проте, в канадському варіанті найчисельнішою лексико-семантичною групою слів є топографічні ознаки - 41 слово з 380, яка найменше представлена в американському варіанті - всього 3 слова і лише 9 словами - в британському. Малочисельними лексико-семантичними групами слів в американському варіанті є групи слів, що означають історизми (2 слова), види одягу (2 слова), види транспорту (2 слова), предмети домашнього вжитку (2 слова); в британському варіанті - лише одне слово зафіксовано в лексико-семантичній групі історизмів. Що стосується канадського варіанта англійської мови, то найменш представленою є лексико-семантична група слів, що означає види тканин, назви гірських порід, мінералів (по одному слову). Цілий ряд лексико-семантичних груп взагалі не представлений в американському варіанті англійської мови. Такими лексико-семантичними групами є: види тканин, назви гірських порід, мінералів, релігія (культура), театр (кіно), ріки, явища природи. Жодним словом в британському варіанті англійської мови не представлені лексико-семантичні групи, що означають назви рік, явищ природи, а в канадському варіанті англійської мови - лексико-семантичні групи: пошта, театр (кіно).

Якщо провести загальну калькуляцію слів, що входять до однієї лексико-семантичної групи по всіх досліджуваних варіантах, то перше місце, без сумніву належить тій групі слів, що містить назви професій (97 слів з 796), друге місце займає лексико-семантична група слів, що означає прізвиська людей (69 слів з 796), третє місце посідає лексико-семантична група слів, що відносяться до назв тварин, птахів, риб (63 слова з 796).

Запропонована класифікація може стати основою для подальшого дослідження лексичних одиниць на семантичному рівні.

1. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования (на материале имени существительного). - Л., 1960 - С 125-141

2. Макеєва Л.Н. Терминологизация глагола в современном английском языке -К., 1990 - С.51-63.

The given paper deals with the problem of British, Canadian, and American English on the lexical level. It presents the classification of nouns according to the lexico-semantic groups. 796 British, Canadian, and American words fall into 30 lexico-semantic groups of animal and plant names, topographical, military, historical terms, names of professions, parts of clothes, kinds of transport, buildings, food, drinks, furniture and so forth.

ЛАТИНИЗМИ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

В історії природних мов практично неможливо виявити такого факту, коли б одна мова розвивалася, не вступаючи в контакти з іншими мовами світу. Поряд з внутрішніми чинниками розвитку мов, які визначаються насамперед комунікативно-когнітивними потребами самих мовців, важливим зовнішнім чинником такого розвитку є мовні контакти. Результатом мовних контактів і взаємодії мов, які, як вважає Ю.Жлуктенко, співвідносяться як причина і наслідок, є запозичення (1,2).

Процеси запозичення лексичних одиниць мовами-рецепторами є проявом гнучкої та швидкої адаптації мов до будь-яких змін у “невласних цивілізаціях” – іншомовних суспільствах. Вхідження запозиченої лексики, так само як словотворення та семантичні видозміни, постійно відбуваються у будь-якій живій мові, відображаючи необхідність адекватного відтворення мовними засобами явищ об’єктивної дійсності.

У будь-якій мові запозичена лексика – це різномірний пласт слів як з погляду їх походження, так і з погляду їх структури і функціонування. Для повноцінного засвоєння цих слів мовою – рецептором, їх вивчення і нормалізація в приймаючій мові, а також лексикографування, необхідна не тільки повна “інвентаризація” іншомовних одиниць в мові, але й їх систематизація. Згідно з генетичною класифікацією запозичень (за належністю до мов-джерел чи мовних сімей), яку пропонує М.Орешкіна (3), одну з найчисельніших груп іншомовної лексики в європейських мовах утворюють запозичення з латинської мови. Як вказує Ю.Цимбалюк, в українській мові нараховується біля 3 тисяч латинізмів, а якщо врахувати і похідні утворення, то понад 25 тисяч (4).

Однак ця лінгвістична проблема не знайшла ще належного висвітлення у монографічній літературі і продовжує залишатися предметом наукових дискусій. У сучасних мовознавчих дослідженнях запозичення з латинської мови розглядаються у контексті загальних проблем вхідження іншомовної лексики в українську мову, як, наприклад, у працях Л.Полюги, О.Муромцевої, В.Акуленка (5;6;7).

Виділяючи “латинізм” як об’єкт спеціального мовознавчого дослідження, слід зазначити, що таке поняття у площині лексики не має сталого загальноприйнятого визначення. Показовим у цьому аспекті є те,

що низка відомих джерел лінгвістичної термінології не фіксує “латинізм” як окремий термін ні в своєму реєстрі, ні в тематичному покажчику.

У науковій літературі з проблем лексичних запозичень вживані терміни “латинізм”, “латиномовне запозичення”, “греко-латинізм”, “інтернаціоналізм латинського походження” (див. 5;6;7).

Автори “Словника лінгвістичних термінів” визначають латинізми як “слово чи зворот, запозичені з латинської мови і такі, що сприймаються як чужорідні елементи...” (8). На нашу думку, таке визначення не є цілком прийнятним. Зокрема М.Віташек-Самборська (Польща) зазначає, що сприйняття запозичень як чужорідних елементів є дуже суб’єктивним явищем для носіїв мови, яке залежить від багатьох факторів, і не може бути визначальним для характеристики запозичень (9).

Для дефініції латинізму важливою є проблема визначення етимологічного та історичного джерел запозичення та етимологічного матеріалу. Оскільки переважна більшість запозичень мають інтернаціональний характер (для латиномовних це особливо актуально), встановлення конкретного джерела викликає значні труднощі. Так, О.Муромцева вважає джерелом запозичення “не первісне етимологічне джерело, а найближче – ту мову, в якій склалося дане значення слова і з якої воно потрапило з цим значенням безпосередньо або через посередництво іншої мови в мову приймаючу” (10). Внаслідок такого підходу дуже багато українських слів, що “корінням своїм сягають латинської, грецької... мов” потрапляють до розряду полонізмів. Цілком слушним є заперечення такої позиції Д.Будняк, яка, аналізуючи природу полонізмів у структурі української мови, вважає, що українсько-латинські мовні контакти мали особливу соціально-історичну зумовленість. Тому більшість запозичень з латини могла здійснитися українською мовою і безпосередньо, паралельно із засвоєнням тих же слів польською чи іншими європейськими мовами (11). У таких випадках йдеться, звичайно, про латиномовну лексику, засвоєну книжним шляхом.

У романістиці такі запозичення називають *cultismos* o *latinismos* (культизми чи латинізми). До них належать ті слова, які прийшли з літературної латини в більш пізній період розвитку іспанської мови книжним шляхом. Вони є наслідком процесу релатинізації і відрізняються від “іспанізмів-успадкованих латинських елементів, які лягли в основу створення іспанської мови” (12).

Г.Кайперт (Німеччина) вважає, що використання терміна “латинізм” у славистиці потребує особливих застережень. Він пише: “Слов’янські

народи і їх писемність так пізно увійшли в історію, що про так зване латиномовне суспільство на можна й говорити” (13). З цією думкою погоджується і П.Чучка, вказуючи на досить пізній прихід латинських запозичень у праслов'янську мову (14). Більшість їх проникає до слов'ян через романомовне населення Балканського півострова. Слов'яни стикаються з ним приблизно з V–VI ст. Переважна більшість грецизмів та латинізмів, які збагатили лексику праслов'янської мови чи окремих слов'янських народів, належить до сфери так званих культурних термінів.

Латинська мова в історії культури України не відігравала такої першочергової ролі, як у сусідніх народів, до яких вона прийшла разом із західною, католицькою церквою. Однак освічені люди ще доби Київської Русі й наступної епохи були обізнані з латиною, адже давньоруські землі мали жваві зв'язки з країнами Середньої й Західної Європи, де латина у той час була панівною літературною мовою.

Р. Піккіо (Італія) пропонує розглядати латиномовні впливи у контексті взаємодії двох великих культурних ареалів: *Slavia Orthodoxa* і *Slavia Romana* (15). Для охарактеризування культури слов'ян візантійської сфери впливу він використовує термін *Slavia Orthodoxa*. Назву *Slavia Romana* має та частина слов'янського світу, яка належить до західного християнства. Використовуючи термінологію Р.Піккіо, Е.Аксер (Польща) вважає територію колишньої Першої Печі Посполитої, до якої належала й Україна, краєм “між *Slavia Romana* і *Slavia Orthodoxa*” (16). Кордон між ними постійно змінювався. Через нього проникали разом з людьми та ідеями їхні мови. Особливе місце серед них займала латина як понад- та позанаціональна мова і її лексичні впливи.

Так А.Вінценз зауважує, що однією з функцій мови є “діахронна функція, функція збирання всього мовного досвіду спільноти. Тоді, звичайно, мова збирає також досвід, який приходить від сусідів і – через сусідів – з дальших країн” (17). Однією з проблем українсько-польських мовних контактів він вважає засвоєння латинської спадщини. Саме завдяки цій, акумулятивній, функції, польська мова передала українській західні моделі і допомогла в тому, що українська літературна мова стала менше слов'янською та православною і більше “латинською”, або більше західною. Якби не розглядали внутрішню диференціацію східнослов'янської та західнослов'янської територій, ті контакти були контактами двох сусідніх мовних ареалів – південно – західного східнослов'янських і південно – східного західнослов'янських мов. Саме через пізніші українську та польську мовні території східнослов'янський ареал *Slavia Orthodoxa* контактував із західнослов'янським *Slavia Romana*.

Не відводить латинізмам окремого місця серед запозиченої лексики і Л.Гальді, зараховуючи їх до слів романського походження (17). Він вважає надзвичайно складним завданням – простежити маршрут тих слів, які набули широкого використання і стали справжніми “мандрівними словами”. Л.Гальді не зупиняється на класифікації їх за етимологічним джерелом.

Як зазначає В.Акуленко, в таких випадках іноді говорять про “множинність етимологій” (за А.Грауром), хоча точніше було б говорити про множинність етимологічних джерел. Адже часто мав місце факт повторного запозичення етимологічно одного слова з різних історичних джерел (18).

Стосовно таких лексем М. Віташек – Самборська пропонує термін “греко-латинізм”, яким називає “всі запозичення, прийняті польською мовою з котроїсь з двох класичних мов: грецької і латинської” (19). До цього поняття вона відносить: 1) греко-латинізми у вузькому значенні, тобто лексеми, наявні в грецькій і латинській мові, які прийшли в польську мову через латину (наприклад, *afazja*, *gigant*); 2) грецизми – лексеми, які, найправдоподібніше, були засвоєні зі старогрецької мови (наприклад, *agora* з *agora*); 3) латинізми – лексеми невідомі грецькій мові, безпосередньо засвоєні з латини (наприклад, *mandat* з *mandatum*, *termin* з *terminus*). Важко погодитись з таким підходом до проблеми польської дослідниці. Поєднання в терміні “греко-латинізм” всіх запозичень з класичних мов недостатньо розрізняє їх внесок у формування лексики сучасних європейських мов.

Нам здається, що використання терміну “греко-латинізм” допустиме лише при дослідженні штучних запозичень. Однак відсутність єдиних принципів та критеріїв класифікації запозичень зумовила відокремлення їх від розряду латинізмів. М.Віташек – Самборська пояснює це тим, що такі слова утворені в даний час з грецького і латинського мовного матеріалу (наприклад, *telewizja*). Фактично такі лексеми виникають найчастіше на ґрунті якоїсь із західноєвропейських мов (рідше російської), і вже звідти приходять в польську мову. Міжнародний характер і поширеність інтернаціоналізмів, як правило, унеможливають визначення конкретного джерела. Штучними запозиченнями *sensu stricto* можна вважати лише такі слова, що утворені на ґрунті даної мови (наприклад, польськ. *rozejzozofia*, *glotodydaktyka*), хоч це надзвичайно рідкісні факти.

На думку Д. Лотте, штучні утворення взагалі не належать до запозичень, тому що вони утворені самостійно, при їх виникненні “творчий елемент” мав особливо велике значення (20). Такі запозичення складаються переважно з терміноелементів, які є інтернаціональними морфемами і становлять особливий нейтральний термінологічний фонд. Оскільки вони не є зараз власністю жодної живої мови, то однаковою мірою належать всім мовам, які входять у європейський лінгвокультурний ареал. Латинська культурно-мовна спадщина відіграла надзвичайно важливу роль у розбудові сучасних мов Європи, перетворившись на спільне надбання їх носіїв.

Проте при характеристиці штучних запозичень необхідно враховувати генетичну належність етимологічного матеріалу, використаного для їх творення.

Отже, явище запозичення з класичних мов як один з засобів поповнення лексичного складу мови вивчається широко у лінгвістиці. Дефініція терміна “латинізм” залежить від різних методологічних настанов авторів та глибини класифікації запозичень. Якщо брати за основу генетичну класифікацію, головним критерієм якої є етимологічне джерело, то

доцільним, з нашого погляду, є визначення латинізму як лексичної одиниці латинського походження (незалежно від шляхів її проникнення), яка функціонує на даному етапі розвитку мови–рецептора і, відповідно, зафіксована у словнику. Таке визначення сприяє повнішому виявленню результатів українсько– латинських мовних контактів на лексичному рівні.

1. Жлуктенко Ю. Мовні контакти. – К., 1966.
2. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. На матеріалі слов'яно–східнороманських мовних контактів – К.: Вища школа, 1974 – 256 с
3. Орешикіна М.В. К вопросу классификации заимствованной лексики – Функциональная лингвистика. Материалы конференции. Часть 1 –Симферополь, 1994.–С. 73–75.
4. Цимбалюк Ю.В. Структурные типы латинских заимствований в украинском языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук. –Львов, 1971 – 28 с.–С. 5
5. Муромцева О.Г. Развитие лексики украинской литературной мови у другій половині XIX – поч. XX ст. – Харків: Вища школа, 1985.–152с.
6. Акуленко В.В. Головні історичні джерела лексичних інтернаціоналізмів в українській мові – В кн.: О.О.Потебня і деякі питання сучасної славістики – Харків, 1962 – С. 128–143.
7. Полога Л.М. Українська абстрактна лексика XV– першої половини XVII ст.– К.: Наукова думка, 1991 – 238 с.
8. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів –К. Вища школа, 1985.–С.117
9. Witaszek–Samborska M. Zapozyzczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie.– Poznan, 1993.–S.16.
10. Див 5.–С. 29
11. Будняк Д. Полонизмы в современном украинском литературном языке.– Автореф. дисс. докт. филол. наук – К., 1991.– 40 с.
12. Виноградов В.С. Лексикология испанского языка – М.: Высшая школа, 1994.– С.60.
13. Keipert H. Lateinische Sprache in der Geschichte der Russischen Sprache.– Eurolatein, Tübingen, 1996.
14. Чучка П.П. Вступ до слов'янської філології.–К., 1988.–78с.
15. Picchio R. Latinitas Slaviae Romanae.– Lacina w Polsce.Z. 1–2 /–Warszawa, 1995.– S.11–18.
16. Axer J. Latinitas w historii i w pamięci historycznej Europy Środkowo– Wschodniej.– Łacina w Polsce.–Z.1–2.–Warszawa, 1995. –S.81– 90.
17. Вінченз А. До проблеми українсько–польських мовних контактів.–Мовознавство.– 1991 – 5–С.37–41. 18. Гальди Л. Слова романского происхождения – М., 1958 –81с.
19. Див 6.– С. 5
20. Див 9. – С.34
21. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов –М.– Наука, 1982.–149с

Borrowings from Latin present one of the most numerous groups of foreign words in European languages. Latinisms in Ukrainian are the consequences of the Ukrainian– Latin language contacts, which were historically and socially conditioned. That's why the definition of latinism requires the definition of the etymological and historical source of borrowing and some etymological material. The majority of Latin borrowings are of international character, the definition of some particular source causes difficulties. On the basis of genetic classification, it is appropriate to define the latinism as a lexical unit of Latin origin (independently on the ways of its penetration) which functions at some particular period of the language– receptor and accordingly has been fixed in the dictionary.

МОВНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ

Олександр Кравченко

ДЕЯКІ КОМБІНАТОРНІ ЗВ'ЯЗКИ АНГЛІЙСЬКОГО ТЕРМІНА *ECONOMY* І ШЛЯХИ ЇХ ПЕРЕДАЧІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Аналіз комбінаторних зв'язків лексичних одиниць на міжмовному рівні дає можливість отримати більш повну уяву про семантичну структуру окремих мовних систем і закономірності розподілу інформації про об'єктивний світ у їхніх межах.

Однією з проблем теорії сполучуваності є взаємозв'язок між значенням слова і його комбінаторними властивостями. Існує точка зору, яка передбачає повний зв'язок між значеннями слова, його семним складом і комбінаторикою (3,8). Згідно іншої точки зору значення слова визначається його комбінаторними властивостями. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що вибір контактуючого елемента з ряду семантично пов'язаних одиниць може регулюватися мовною традицією (7,63) і законами фонетично–стилістичної комфортності. Справедливою є думка М.П.Кочергана, що дану проблему найбільш повно можна розв'язати на основі антиномії “мова–мовлення” (2,34).

Розгляд комбінаторних зв'язків іменника *economy* в значенні “господарська сфера діяльності” і шляхів їх передачі в українській мові свідчить про значну наявність поруч з конвергентними рисами дивергентних елементів. Більша схильність англійської мови до мовної і мовленнєвої синонімії і до семантичної розмитості знаходить вияв у більш розширеній сполучуваності лексичних одиниць при вираженні певного ситуативного смислу в межах однієї структурної моделі. Так, за допомогою моделі N of N1* термін *economy* може утворювати словосполучення із значенням “стан економіки”, в яких він як залежний елемент вступає в лівосторонні зв'язки з одиницями, співвідносними із значенням “стан”: *state of the economy, shape of the economy*. Що стосується словосполучення *performance of the economy*, то його елемент *performance* не характеризується наявністю у своїй семантичній структурі ЛСВ “стан”. Синонімізація словосполучення з наведеними вище утвореннями відбувається в результаті взаємодії значення

* N – іменник (англ. noun), of– приєдник, який передає родовий відмінок або присвійні відношення

одиниці *economy* із семою “успішність, рівень, якість виконання”, наявної в лівосторонньому елементі, яка певною мірою наближена до семи “стан”. Українське словосполучення *стан економіки*, синтаксична структура якого еквівалентна англійській моделі N of NI, за своїми категоріально-семантичними характеристиками збігається з утвореннями *state of the economy* і *shape of the economy*.

У синонімічному словосполученні *ефективність економіки* семантика елемента *ефективність* передбачає її спрямованість на результат дії і на успішність функціонування економіки, а не на її стан. У межах моделі N of NI англійське *economy* може виявляти сполучуваність, не характерну для українського *економіка*. Для прикладу розглянемо одиниці *fall of the economy*, *decline of the economy*, *weakness of the economy*, вияв їхньої еквівалентності в українській мові. Синонімічні утворення *fall of the economy* та *decline of the economy* можуть відповідати українському словосполученню *економічний спад*, яке будується за іншою структурною моделлю (AN)*. Словосполучення *weakness of the economy* відображає споріднене економічне явище. Але якщо в одиницях *fall of the economy* і *decline of the economy* підкреслюється процесуальність дії, то в даному прикладі виділяється ознака стану. В українській мові для номінації аналогічного явища або ситуації цілком адекватним є прикметникове словосполучення *економічні негаразди*, опорний елемент якого відрізняється від *weakness* за предметно-логічною семантикою і стилістичною конотацією. Слід зазначити, що вживання терміна *економіка* в постпозиції по відношенню до іменників *спад* і *негаразди* сприймається як порушення комбінаторних норм української мови.

При перекладі словосполучень *expectations of the economy* і *growth of the economy* в українських відповідниках спостерігається відмінність лексичного складу, наприклад: *економічний прогноз*, *прогноз економічного розвитку*, *економічна потужність*, *економічні негаразди*. Вибір семантично наближених елементів *прогноз* і *перспектива* регулюється конкретним лексичним або смисловим контекстом. Неспроможність українського *економіка* сполучатися з аналогічними лексичними одиницями у відповідних мікроконтекстах зумовлює використання препозитивно-агрибутивної моделі AN (*економічний прогноз*, *економічна потужність*, *економічні негаразди*, *перспектива економічного розвитку*). Отже, англійське *economy* може під впливом лексичного оточення розвивати значення “економічний розвиток”, а український відповідник подібної здатності до семантичного нарощування не виявляє.

* А - прикметник (англ. adjective)

Розгляд найбільш адекватних українських відповідників словосполучення *improvement of the economy* показує, що вибір синтаксичної моделі може залежати від вживання конкретних лексичних одиниць. Так, передача ідентичного значення даного утворення за допомогою еквівалентної структурної моделі є можливою при використанні одиниці *оздоровлення* в ролі опорного елемента. Водночас вживання елемента *покращення*, який відповідає англійському *improvement*, вимагає наявності агрибутивної групи *економічне становище - покращення економічного становища*.

Аналізуючи комбінаторику іменника *economy* в межах моделі VN* і шляхи передачі відповідних словосполучень в українській мові, слід зазначити, що вони часто бувають співвідносними з утвореннями, побудованими за моделлю N of NI в англійській мові і NNI род в українській мові, наприклад: *to revive the economy - revival of the economy*, *to establish the economy - establishment of the economy*, *відновлювати економіку - відновлення економіки*.

У межах дієслівної моделі відмінність комбінаторики одиниць *economy* і *економіка* може зумовлюватися з одного боку більшою синонімічністю англійського слова на мовно-парадигматичному рівні і мовною традицією з іншого боку. Так, завдяки синонімічності таких одиниць, як *to reform*, *to restructure*, *to revamp*, *to overhaul* термін *economy* може утворювати такі ідентичні за семантикою словосполучення, як *to reorganize the economy*, *to reform the economy*, *to restructure the economy*, *to overhaul the economy*.

В українській мові в межах моделі VN для вираження відповідного смислу вживаються словосполучення *реформувати економіку* і *перебудовувати економіку*. В науковому стилі також використовуються словосполучення, утворені за допомогою більш розширених структурних моделей VNPN міс** і VAN, наприклад: *здійснювати -перетворення в економіці*, *здійснювати реформи в економіці*, *здійснювати економічні реформи*, *здійснювати економічні перетворення*, *проводити економічні реформи*.

Зростання кількості елементів в українських словосполученнях збільшує їхню структурну та лексичну варіативність і відповідно розширює їхні потенції на рівні мовленнєвої синонімії. Іншою ілюстрацією більшої здатності англійського *economy* утворювати синонімічні словосполучення в межах моделі VN служить наступний приклад міжмовної еквівалентності:

* V - дієслово (англ. verb)

** P - прийменник (англ. preposition)

Що стосується словосполучення *to build the economy*, то воно може актуалізувати поряд із значенням “створювати економіку” інші значення: “розвивати економіку”, “нарошувати економічний потенціал”. Існують контексти, де одночасно актуалізуються вказані значення. Подібний семантичний синкретизм дозволяє даному словосполученню утворювати синонімічний ряд не тільки з наведеними вище утвореннями, але й вступати в синонімічні зв’язки з іншою одиницею, у якій термін *economy* виконує функцію прямого об’єкта: *to develop the economy*.

Українські словосполучення *створювати економіку* і *розвивати економіку*, незважаючи на здатність утворювати мовленнєву синонімію, чітко вказують на відмінності характеру дії у предикативних ситуаціях, співвідносних з ними.

Розглядаючи особливості комбінаторних властивостей термінів *economy* і *економіка* у межах моделі VN, необхідно зазначити, що розмитість семантики, яка є характерною для всієї англійської мови, особливо яскраво

<i>to create the economy</i>	
<i>to establish the economy</i>	
<i>to set up the economy</i>	<i>створювати економіку</i>
<i>to build up the economy</i>	

виявляється в дієсловах відповідної мовної системи. Ця обставина разом з розширеною здатністю англійського слова до синонімізації і семантичної змінюваності сприяє дивергентним явищам у комбінаториці дієслівних словосполучень, що функціонують в обох мовних системах.

Існує ряд дієслівно-сполучникових відповідників, у яких модель з елементом VN передається за допомогою синтаксичних утворень VAN, VNNIрод, VNANрод. Наприклад, синонімічній низці *to sustain the economy*, *to maintain the economy*, *to boost the economy*, *to booster the economy* можуть відповідати такі українські словосполучення, як *забезпечувати економічний розвиток*, *забезпечувати розвиток економіки*, *забезпечувати функціонування економіки*, *забезпечувати функціонування економічного механізму*. Подібне синтаксично-лексичне розширення можна спостерігати при перекладі виразу *to discuss the economy*, наприклад: *обговорювати проблеми економіки*, *обговорювати економічні проблеми*. При вияві кількісно-лексичних відмінностей для одиниць *economy* і *економіка* характерним є виконання різних синтаксичних функцій (прямий об’єкт в англійській мові і постпозитивний атрибут в українській мові). Також

численними є випадки відповідності англійського *economy* українській структурі AN, де у функції атрибута виступає прикметник *економічний*. Очевидно, при лексично-синтаксичному розширенні словосполучення відбувається перерозподіл ієрархії його семантичних елементів. Матеріальне вираження певних сем через лексичні одиниці надає їм експліцитного характеру і збільшує їхню роль у створенні значення словосполучення. Порівняльний аналіз показує, що дане явище є більш характерним для української мови.

При функціонуванні англійського *economy* в ролі опорного елемента однією з найбільш поширених моделей є AN. Особливою продуктивністю ця модель характеризується при утворенні словосполучень, які тісно чи іншою мірою своєю семантикою спрямовані на кризовий або застійний стан економіки, наприклад: *recessionary economy*, *sluggish economy*, *slow economy*, *flat economy*, *weak economy*, *volatile economy*, *stagnant economy*, *listless economy*, *disastrous economy*, *fragile economy*. Український термін *економіка* не виявляє сполучуваності з подібними прикметниковими елементами. Наведений вище ряд можна продовжувати за рахунок okazionalnih утворень, що є неможливими в українській мові. Якщо для англійської мови цілком природними є одиниці типу *healthy economy*, *dynamic economy* і *vibrant economy*, то в українській мові ми не зустрічаємо відповідників, які за своїм лексичним складом збігалися з даними англійськими утвореннями. Що стосується першого словосполучення, то при його перекладі доцільно використовувати структурні моделі AN, AAN та ANNIрод з прикметниками *стабільний* і *сталий*, наприклад: *стабільна економіка*, *сталий економічний розвиток*, *сталий розвиток економіки*.

Випадки, коли англо-російські відповідники, утворені за моделлю AN, збігаються за семантикою своїх елементів, є досить нечисленними, наприклад: *pluralistic economy* - *плюралістична економіка*, *national economy* - *національна економіка*. Наукова категоризованість понять, які вони означають, свідчить про високий ступінь лексикалізованості і термінологічності цих словосполучень. Модель NN1, у якій термін *economy* виконує роль опорного елемента, є також досить продуктивною внаслідок аналітизму англійської мови. Одним із шляхів передачі подібних структур в українській мові є використання прикметниково-іменникових словосполучень, наприклад: *export economy* - *експортна економіка*, *world economy* — *світова економіка*, *market economy* — *ринкова економіка*. У наведених прикладах прикметникові елементи українських утворень співвідносні з семантикою атрибутивних іменників англійських відповідників.

Асиметрією характеризуються еквівалентні опозиції, в яких англійські члени утворені за моделлю Part. IIN*, наприклад *underdeveloped economy* - відстала економіка, *industrialized economy* - індустріалізована економіка, *країна з розвинутою промисловістю*, *controlled economy* - регульована економіка. В українських відповідниках відсутня однорідність структурно-синтаксичного контуру і кількісно-лексичного складу.

Отже, проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що на рівні двохелементних словосполучень для англійських іменників характерна більша різноманітність комбінаторних зв'язків. Численними є випадки, коли, англійським утворенням, які характеризуються певним ступенем лексикалізації, в українській мові відповідають вільні словосполучення, що відзначаються високим ступенем лексичної і структурно-синтаксичної варіативності. Менша детермінованість у виборі англійською одиницею контактуючого елементу (ніж це має місце в українській мові) говорить про більшу роль семантичної сполучуваності в англійській мові і лексичної сполучуваності - в українській.

1. Англо-русский коммерческий словарь-справочник. Сост. И.Г.Анохина. - М.: Моби, 1992. - 432 с.
2. Англо-русский экономический словарь. Под ред. Проф. Д-ра экон. наук А.В.Аникина. - М.: Русский язык, 1977. - 728 с.
3. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. - 1953. - № 5. - С. 8.
4. Кочерган М.П. Слово і контекст. - Львів: ЛДУ Вища школа, 1980. - 182 с.
5. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики. - К.: УМК ВС, 1989. - 156 с.
6. Havens R.M., Henderson J.S., Cramer D.L. Economics: Principles of Income, Prices and Growth. - New York: Macmillan Company, 1966. - 623p.
7. Palmer F.R. Semantics: A New Outline. - Moscow: Vysšaya Škola, 1982. - 111p.

The article deals with combinatory patterns of the terminological unit economy and provides the most common phrasal counterparts in Russian. It presents evidence that on the level of the two-element combinations the English noun tends to display broader and less rigid combinability compared to that of the Russian unit. This phenomenon is accounted for by less stringent selectiveness of the English item toward a contacting element. Normally on this level English combinability is more semantically-oriented while in Russian it is more lexically-oriented.

One of the most widespread patterns of phrasal equivalency is correspondence between a two-element recurrent combination in English and a free combination in Russian. In this case a Russian counterpart as a rule is more lexically extended and marked by greater variability in lexical and structural terms.

* Part. II – принцип минулого часу (англ. Participle II)

КОМПРЕСІЯ ТЕКСТУ В СИНХРОННОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Синхронний переклад не завжди дозволяє передати зміст вихідного тексту на мові перекладу настільки об'ємно як це можливо в письмовому перекладі. Іноді при швидкому темпі мовлення оратора, перекладач змушений свідомо зменшувати об'єм тексту. Це відбувається за певних обставин.

Якщо оратор говорить в середньому або швидкому темпі, перекладачу досить важко або неможливо виголосити повний текст перекладу за такий самий час. Швидкість мовно-розумових операцій в синхронному перекладі має свої природні межі для кожного перекладача (4,14), тому перекладачі змушені працювати в розміреному темпі. Таким чином, умови викладу синхронного перекладу, в першу чергу часові обмеження, спонукають перекладача вдаватися до змін лінгвістичного характеру у вихідному тексті.

У конфронтативній лінгвістиці спосіб зменшення об'єму вихідного тексту без суттєвих змін змісту називають компресією (1,26;3,82;5,10). Компресія повідомлення в синхронному перекладі обумовлена лінгвістичними та психологічними закономірностями мовленнєвої діяльності.

У послідовності мовленнєвих сигналів, які складають повідомлення, є багато таких, які дублюють один одного, підвищуючи рівень процесу комунікації. Але при необхідності в процесі синхронного перекладу деякі дублюючі елементи мовленнєвого потоку можна усунути. Наприклад, якщо перекладач переклав запитання "Wann kann man die Finanzierung beginnen?" (№6), і повинен перекласти відповідь "Die Finanzierung kann man ab Oktober 1997 beginnen", то він може безболісно скоротити її до "ab Oktober 1997". Зайвими є слова "Die Finanzierung kann man ... beginnen", бо вони дублюють запитання та зрозумілі в ситуації спілкування дані.

Поряд з дублюючими один одного елементами повідомлення може мати більше інформації, ніж це необхідно для даного спілкування. Наприклад, при синхронному перекладі наукової доповіді будуть зайвими деякі ланки мовленнєвого потоку, зміст яких не має прямого відношення до теми доповіді: незначні відступи від теми, речення-зв'язки. Завдання перекладача в такій ситуації полягає в вузькологічній інформації.

Компресія повідомлення базується на психолінгвістичній основі. Скорочення перекладеного тексту є однією з головних особливостей передачі мовленнєвого повідомлення. Найбільше скорочення тексту

відбувається переважно за рахунок підрядних речень, дієприслівникових та дієприкметникових зворотів. Кількість різних частин мови скорочується нерівномірно: дієслова на 30-35%, іменники на 50%, прикметники на 75-80% (3,84).

Цікавою особливістю мовленнєвої компресії тексту в синхронному перекладі є трансформація, яка змінює синтаксичну структуру та лексичне наповнення повідомлення (5,19). Які ж види трансформації на семантичному рівні супроводжують різноманітні способи мовленнєвої компресії в синхронному перекладі?

Цікавою передусім є трансформація лексично-семантичної організації висловлювання, що є поєднанням семантичних компонентів речення, кожен з яких представлений лексемою. Ще один вид трансформації лексично-семантичної структури висловлювання – перехід при перекладі від одного поєднання семантичних компонентів до іншого (3,95). Різні види семантичної трансформації в перекладі описані в сучасній літературі з конфронтативної лінгвістики (Бархударов А., Ган В., Гофман Е., Латишев Л., Рецкер Я., Цвілінг, Ширяєв А.).

В матеріалах перекладу телепрограм “Deutsche Welle” були виявлені такі види трансформації лексико-семантичних висловлювань:

1. Об'єднання семантичних компонентів.

Це явище характерне для синонімічних та близьких до них замієн словосполучень з лексичним скороченням.

Наприклад: *Bedenken tragen* - сумніватися;

im Dienste sein - обслуговувати (6,1).

2. Скорочення семантичних компонентів, що повторюються.

Цей вид лексико-семантичних трансформацій супроводжується упушенням змістових одиниць, які дублюють інформацію, що міститься в попередньому мовленнєвому контексті.

Наприклад: *Bankiers, in erster Linie sind es nur deutsche Bankiers...* - банкіри, в першу чергу німецькі... (6,3).

3. Упушення семантичних компонентів, що узагальнюють поняття.

Наприклад: *In der Umgebung des Bodens, der Atmosphäre und des Wassers* - у навколишньому середовищі (6,7).

4. Упушення семантичних компонентів через обізнаність з ситуацією.

Наприклад: *Internationale Truppen, die aus Genf starteten, landeten heute in Sair* - Міжнародні загони прибули сьогодні із Женеви до Заїру (6,4).

З перерахованих видів семантичної трансформації тільки упушення компонентів, значень, що узагальнюють поняття дещо змінюють структуру

змісту висловлювання. Всі інші види семантичної трансформації: скорочення повторюваних семантичних компонентів, їх упушення, компресують зміст. Таким чином, мовленнєва компресія в синхронному перекладі супроводжується за звичай лексично-семантичною компресією висловлювання.

Поряд з лексично-семантичною компресією існує також синтаксична компресія, яка стосується синтаксичної структури висловлювання. Відомо, що синтаксичні зв'язки в реченні відіграють певну образотворчу роль. Тобто, в синхронному перекладі розрізняють глибинні та поверхневі лексико-синтаксичні структури (3,96). Глибинна структура – це лексико-синтаксична організація речення, яка є ізоморфною до даної ситуації. Ознакою цієї структури може бути використання частин мови із прямим значенням і допущеннями в якості підмета слова, що означає реальний суб'єкт дії і позначення дії через дієслово і т.д.; відповідність конфігурації синтаксичних актантів конфігурації і реальних актантів; відсутність актантів, які несуть навантаження структури речення, але не мають семантичного навантаження. Поверхневі лексико-семантичні структури - це такі структури, які певною мірою втратили свій демонстративний характер відносно описуваної ситуації внаслідок зміни конфігурації синтаксичних актантів, розгортання форм вираження предмета та введення додаткових актантів для виконання функцій у реченні.

У плані синтаксичної семантики в синхронному перекладі спостерігаються перетворення в двох напрямках: ускладнення лексико-семантичних структур з послабленням демонстративного характеру синтаксичних зв'язків і перехід до таких структур, в яких демонстративні зв'язки послаблюються (5,57-58). Ось деякі прийоми спрощення синтаксичної організації речення в синхронному перекладі телепрограм “Deutsche Welle”:

1. Згортання предикативних об'єктивних структур та вираження дії дієсловом: *Forschungen durchführen* - досліджувати.

Заміна подібних дієслівних словосполучень одним дієсловом є ознакою наближення синтаксичної структури до глибинної.

2. Згортання означальних структур завдяки усуненню додаткового актанта, наявність якого у вихідному тексті зумовилось необхідністю організації висловлювання: *Der entsprechende Vertrag vom 27. August zwischen Partnern...* - Договір від 27 серпня між партнерами... (6,7).

3. Зміна конфігурації актантів з опущенням актантів, які зрозумілі з ситуації спілкування: *Unabhängig von der politischen Situation unterstützt UNO* - ООН підтримує...

Звичайно існує ще багато способів компресії тексту на лексично-семантичному та лексично-синтаксичному рівнях. Але на практиці

синхронного перекладу програми “Deutsche Welle” найбільш вживаними були вище названі.

Виходячи з результатів дослідження можна зробити такі висновки щодо компресії тексту в синхронному перекладі:

При середньому та швидкому темпі говоріння оратора змінюється лінгвістичний характер перетворення повідомлення в синхронному перекладі. Відбувається мовленнєва компресія повідомлення, яка зменшує складову величину тексту без спричинення суттєвої перешкоди для виконання комунікативного завдання оратора. Можливість мовленнєвої компресії пояснюється інформаційним надлишком у висловлюванні оратора.

Мовленнєва компресія зумовлюється специфічними умовами діяльності синхронного перекладача. Прийоми компресії - це способи виконання перекладу в конкретних умовах.

Мовленнєва компресія здійснюється через синонімічні та близькі до них заміни словосполучень та речень більш короткими словами, словосполученнями та реченнями, упушенням відрізків, які дублюють інформацію, що містяться в попередньому контексті з упушенням смислових одиниць, які є надлишковими в конкретній ситуації спілкування.

Мовленнєва компресія супроводжується семантичними трансформаціями. Відбувається стиснення лексично-семантичної структури речення в синхронному перекладі через скорочення та упушення семантичних компонентів. Спрощується також семантично-синтаксична організація речення.

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод –М.,1975.

2. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания – М.,1988.

3. Ширяев А.Ф. Синхронный перевод –М.,1979.

4. Sternemann R. Einführung in die konfrontative Linguistik.– Leipzig, 1983.

5. Höntzsch W. Die Textkompression als Translationsverfahren in der Fachübersetzung.– Jena, 1985.

6. Deutsche Welle. Drehscheibe Europa.– 1987.– Nr.1-20.

The paper deals with the text compression in synchronic translation. Different kinds of compression lexico-semantic and lexico-syntactical are considered in studying synchronic translation of TV programs “Deutsche Welle”. At slow and fluent tempo of the speaker the interpreter has to employ different kinds of text compression.

Наталія Федорчак

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТВОРІВ В. СТЕФАНИКА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Однією з найскладніших проблем художнього перекладу є відтворення фразеологічних засобів оригіналу, яким властива образність і експресія, багатозначність і часто алогічність фразеологічних одиниць (1,16).

Дану проблему розглядаємо на прикладі англійських перекладів новел В.Стефаніка, виконаних канадськими перекладачами М.Скрипник, Д.Струком, Й.Візнюком і К.Г. Андрусишеним.

Серед особливостей фразеологізмів, вжитих письменником у творах, є їхня національна специфіка, а “історія народу, звичаї, культура, цивілізація, література, навіть погода й спосіб харчування – усе це знаходить відображення у фразеології” (1,28).

Відтворення таких одиниць, як: “пити кров” (2,201,207,256) – “(to) drain blood” (3,83), “(to) drink blood” (3,86), “до нитки” (2,46) – “to the last thread” (4,42), “to the skin” (5,90), свідчить що популяризатори творів В.Стефаніка ознайомилися з реаліями західноукраїнського середовища, тобто вони були змушені вивчити дійсність, відображену автором.

Так, для передачі англійською мовою першого із вищенаведених прикладів необхідно знати, що означає в українській мові вислів “пити кров” – “змучити, знесилити”(6,274). Дієслова “(to) drink, (to) drain”, вжиті Й.Візнюком, К.Г.Андрусишеним та М.Скрипник, що означають “пити” поряд із іменником “blood”, тобто “кров” сприяють влучному відтворенню думки оригіналу.

З історичною дійсністю, побутом, умовами селянського життя в Західній Україні пов’язане вживання В. Стефаніком стійкого словосполучення (пропити) “до нитки”, тобто “зовсім, повністю, наскрізь” (6,175), яке М.Скрипник подає з уточненням “to the last thread” – “до останньої нитки”, тоді як Д. Струк намагається пояснити англійському читачеві, що Антін пропив усе, що мав на собі і т.д.

Проте зазначені вислови не можна остаточно віднести до національно-специфічних виразів українського фраземного багатства. Їх можна було б вважати “нейтральними ідіомами”, що відображають повсякденний побут людей і їхній духовний світ. Тому, М.Скрипник, Д.Струк, Й.Візнюк і К.Г.Андрусишен перекладають образи або ж використовують повні фразеологічні відповідники, приміром “випити

душу” (2,221). М.Скрипник, Й.Візнюк з К.Г.Андрусишеним подають як “(to) flow soul” (4,19;3,97). Очевидно, що в наведеному прикладі існує адекватність в образності, компонентах змісту, а саме: предметно-логічному, експресивно-емоційному та функціонально-стилістичному. У результаті фразеологічна одиниця перекладу співпадає з відповідною одиницею оригіналу і в структурно-граматичному плані. Значить, для їх перекладу потрібно застосовувати фразеологічні способи відтворення – повні і часткові еквіваленти (1,47).

На думку Р.Зорівчак, не є повними еквівалентами українські та англійські біблеїзми (1,46). Але при перекладі такого фразеологічного звороту, як “манна із неба” (2,213) М.Скрипник вдало підбирає фразеологічний відповідник “*manna from heaven*” (4,11) – “манна з неба”, а Й.Візнюк і К.Г.Андрусишен – фразеологічний конгруент “*manna from the sky*” (3,91), який відрізняється наявністю означеного артикля “*the*”.

Як бачимо, в перекладах англійською мовою коротких оповідань В.Стефаніка використана значна кількість фразеологізмів інтернаціонального характеру, тобто існуючих паралельно і в мові, з якої перекладається твір, і в мові перекладу. Наприклад, фразеологізм “догори ногами” (2,65) у М.Скрипник і Й.Візнюка та К.Г.Андрусишена відтворено як “(to) turn (smth) upside down”, а отже – “перевернути догори ногами (щось)” (6,974), “приходити до пам’яті” (2,200) – “(to) come to (3,82) – “ожити, опритомніти, прийти до пам’яті” (6,234), “вишкірювати зуби” (2,254) – “(to) show (one’s) teeth” (4,91) – “виявляти ворожість, огризатися, показувати пазурі (6,241).

Безперечно, найбільше таких відповідників вдалося розшукати М.Скрипник, Й.Візнюку і К.Андрусишену. Так, “ймити в руки” (2,112) обидва перекладачі передають як “(to) get in (smb’s) clutches” (4,62;3,26), що означає “попасти у чийсь лапці” (6,322), а Д.Струк, нехтуючи існуванням англійського відповідника, вживає дієслово “(to) latch” – “схопити”. А при перекладі вислову “тумана пускати” (2,250) використовує – “(to) confuse (smb)” (5,173) – “обдурювати, вводити в оману”, в той час як Й.Візнюк і К.Г.Андрусишен добирають відповідник “(to) pull the wool over one’s eyes” (3,113) – “обманювати, дурити, замилувати очі, туману напускати (6,233), а М.Скрипник – “(to) throw dust into one’s eyes” (4,34), змінивши “*wool*” на “*dust*” – “пилюка”. Проте в перекладі іншого твору цей же фразеологізм останніми перекладеним таким чином: “(to) invent a lot of humbug” (3,55) – “обманювати”. Описово відтворює він і наступний зворот: “кров застигла” (2,70) як “*blood just congealed*” (3,93) – “аж кров замерзла”. М.Скрипник же вжила словниковий еквівалент “(one’s) blood runs cold” (4,13) – “кров холоне”.

Перекладаючи фразеологізм “із ніг зганяти” (2,70), Й.Візнюк і К.Г.Андрусишен не зовсім правильно зрозуміли його значення в українській мові – “валитися з ніг, знесилюватися, фізично виснажуватися (від роботи, клопотів і т. ін.)” (7,76), а тому й інтерпретували його як “*sweep off one’s feet*” (3,42) – “викликати ентузіазм, захоплення, натхнення; здивувати, зворушити когось” (6,232).

Вдаючись до порівняння фразеологізмів оригіналу з відповідними одиницями перекладу зі структурно-семантичного та структурно-граматичного аспектів аналізу, погоджуємося з точкою зору Я. Барана, що фразеологічний фонд творів В.Стефаніка містить одиниці різних типів і різної структури (номінативних фразеологізмів – 71%, фразеологізмів з граматичною структурою речення – 23%, вигуківих – 6%) (7,84).

При перекладі дієслівних фразеологізмів спостерігаємо вживання аналогічних номінативних структур, що видно із вищенаведених прикладів, таких як “пити кров”, “приходити до пам’яті” тощо.

Передача англійською мовою змісту компаративних одиниць (другого різновиду номінативних) передбачає підшук словосполучень з підрядною структурою кількох лексико-граматичних розрядів: дієслівних “пити, як кров” (2,56) – “*they drank... as if they were drinking their own blood*” (3,35) – “пили... ніби свою кров”, “бити, як пса” (2,46) – “(to) beat (someone) like a dog” (4,20) – “бити (когось), як пса” – “(to) beat (someone) away like a stray dog” (5,90) – “били мене як прибудлого пса”, ад’єктивних – “шіфа, як хата, велика” (2,67) – “*ship as big as a house*” (3,40) – корабель великий, як хата”, “мудрий, як старий” (2,65) – “*as wise as an adult*” (3,39), “*as smart as any grown up*” (4,47) – “такий розумний, як дорослий”, адвербіальних – “ліпше, як мені” (2,47) – “*better than... me*” (4,22), (5,91) – “краще, ... як мені”.

Аналізуючи переклад компаративних фразеологізмів з усіченою структурою відзначимо, що першим головним компонентом у них виступає переважно суб’єкт, скажімо, “будинки, як та птаха легка” (2,68) Й.Візнюк відтворив як “*buildings as light as a bird*” (3,41).

Як бачимо, подібність у структурі компаративних виразів мови першотвору і перекладу досягається застосуванням слів “як” – “*as*”; “як” – “*like*”; “як” – “*than*”.

Переклад прислів’їв і приказок – одного з різновидів фразеологізмів з граматичною структурою речення – показує, що в більшості випадків тут використано калькування: “є всього на світі, а біди найбільше” (2,124) – “*there’s everything in the world but of misery there’s the most...*” (3,54). Дуже рідко вживаються образні одиниці, наявні в англійській мові, так “ані сват, ані брат” (2,175) передано відповідником “*neither kith no kin*” (3,67).

Пристаючи ж до перекладу вигуків фразеологізмів творів В. Стефаніка, канадські перекладачі зважили на їхню емотивну функцію. Це простежується як при перекладі вигуків, наближених до слів: “Не моє – та й решта” (2,45) – “Not mine any more – the end” (4,19–20) – “Не моє більше – і кінець”, так і вигуків фразеологізмів, що включають повнозначні слова – “Най пан біг хоронить” (2,72) – “May the Lord God protect” (3,44) – “хай пан Бог захистить”.

Отже, для відтворення англійською мовою номінативних (дієслівних) і компаративних фразеологізмів із граматичною структурою речення (прислів'їв і приказок) та вигуків фразеологізмів застосовано метод фразеологічного калькування, тобто імітацію форм вислову оригіналу, який прийнятний саме для безеквівалентних образних одиниць.

Таким чином, розглянуте питання вимагає застосування поряд із літературознавчим ще й мовознавчо-перекладознавчого аналізу.

Розгляд англомовних перекладів новел В. Стефаніка свідчить про фаховий підхід перекладачів до відтворення фразеологічної одиниці. Особливо вирізнялися в цьому плані, на наш погляд, версії, що належать М. Скрипник, Й. Візніюку і К. Г. Андрусиху.

Структурно-граматичний підхід до аналізу англомовних перекладів новел В. Стефаніка показує, що усі перекладачі вдало використовували структури, які за будовою – аналогічні оригіналові.

1. Зорієчак Р. П. Фразеологічна одиниця, як перекладознавча категорія – Львів: Вища школа, 1983. – 173 с.
2. Василь Стефанік. – К.: Дніпро, 1971. – 424 с.
3. Andrusyshen C. H. “The Life and Work of Vasyl Stefanyk” The Stone Cross, Publ. by Mc. Clelland and Steward, 1971. – 164 P.
4. Vasyl Stefanyk. Maple Leaves and Other Stories (translated by Mary Skrypyk). – Kiew: Dnipro Publ., 1981. – 103 P.
5. Struk D. A. Study of Vasyl Stefanyk: The Pain at the Heart of Existence: – Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1973. – 197 P.
6. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. У 2-х т. К., 1984.
7. Англо-український фразеологічний словник (склав К. Т. Баранцев). – К., 1969. – 1052 С.
8. Баран Я. Структурно-семантичний та структурно-граматичний аналіз фразеологізмів у новелах В. Стефаніка // Стефаніківські читання. – Випуск № 2. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 84–86

The article views translations of the phraseological units of Vasyl Stefanyk's short stories. It includes the elements of literary and linguistic analysis of the problem. The Canadian translators M. Skrypyk, D. Struk, J. Wisnuk and C. H. Andrusyshen used mostly phraseological methods of translation and loan-translations in their successful work.

Трибуна Молодих

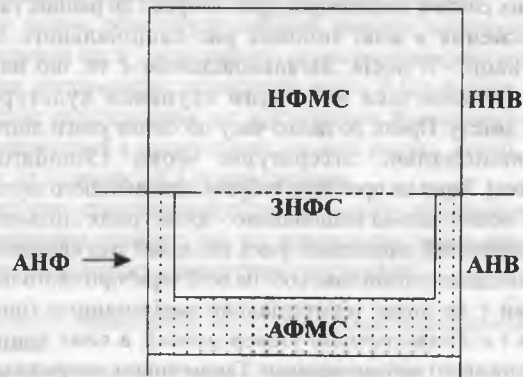
Олег Остапович

ФРАЗЕОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МОВНОГО ВАРІАНТУ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Новітній період лінгвістичних студій характеризується підвищеною увагою до проблем національно - культурної специфіки семантичної сторони, плану змісту мовних одиниць. Із виходом на передній план, на противагу структурно - семантичній, антропоцентричній парадигми вивчення мовних систем закономірно зріс інтерес і до раніше табуованих тем - відображення в мові типових рис національного характеру, ментальності нації - її носія. Загальновідомим є те, що національна фразеологія відзначається найвищим ступенем культурологічної релевантності змісту. Проте до цього часу об'єктом уваги лінгвістів були стандартні національні літературні мови (Standardsprachen, Standardvarietäten). Зараз ця проблема набуває цілком іншого звучання, якщо носіями однієї мови є кілька національно - культурних спільнот. Адже не потребує доведення той очевидний факт, що цілий ряд європейських мов можуть бути “неідентичними самі собі на всій території свого поширення” (4,9). Такі мови є не лише територіально варіативними (що властиво більшості мов і є лінгвістичною універсалією), а саме національно (і національно-державно) негомогенними. Таким чином, наприклад, німецька мова як єдина абстрактна ідеальна система існує лише в теорії, а практично реалізується у вигляді національних мовних варіантів. Вона складає своєрідну архісистему, “кореляційну ієрархію”, до якої входять часткові підсистеми-німецька мова у ФРН, австрійський та швейцарський варіанти (4,10). Отже дотепер не робилося спроби синтезувати лінгвокраїнознавчу теорію слова Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова, екстрапольовану на національну фразеологію й афористику (В. М. Мокієнко, Д. Г. Мальцева, А. Д. Райхштейн) із теорією варіантності полінаціональних мов (А. І. Домашнев, Г. Д. Степанов, А. Д. Швейцер).

Тому сама постановка питання про національну маркованість фразеології австрійського національного варіанту німецької мови є не найпершою, але відносно новою. Нам важко погодитись із спробою відмовити австрійським особливостям німецького фразеологічного фонду у статусі національно специфічних, звести їх до рівня периферійних

діалектних відмінностей, проявів регіональної варіативності чи узуальної дивергентності (8). Подібній позиції суперечать як емпіричний факт існування австрійської нації в межах суверенної держави, окремої національної культури з багатовіковими традиціями, так і сам австрійський національний (а не регіональний, а тим паче не діалектний) мовний варіант. Він має усі структурно-системні ознаки, що властиві національній мові - "вертикальну" стратифікацію (писемно-літературна, розмовна мова, діалекти) та територіальне діалектне членування, а головне - кодифіковану, обов'язкову до вжитку національну літературну норму. На наш погляд, статус австрійської фразеологічної мікросистеми (АФМС) можна схематично зобразити у вигляді наступної соціолінгвальної моделі.

Дана схема відображає як рівноправність німецького й австрійського варіантів німецької мови (ННВ та АНВ) і їх фразеологічних мікросистем (НФМС і АФМС), так кількісне переважання інваріантної фразеології - загальнонімецької фразеологічної системи (ЗНФС). Нарешті, зона штрихування позначає специфічну австрійську національну фразеологію (АНФ). Вона складає частину АФМС після вилучення інваріантного ядра (інакше кажучи, визначається формулою $АНФ = АФМС - ЗНФС$). Нижче буде обґрунтовано нашу точку зору про те, що національно - марковані австрійські фразеологізми (НМАФ) складають частину АНФ за винятком регіональних узуальних варіантів німецьких фразеологізмів (РВНФ). Ця формула таким чином матиме такий вигляд: $НМАФ = АНФ - РВНФ$. Вони називаються інакше односторонніми (австрійсько) маркованими фразеологізмами.

У новітній праці угорського вченого Чаби Фельдеша, який вважає (на наш погляд, без достатніх підстав) австрійську фразеологію "не системою, а вживанням" (10,22), останню цілком слушно поділено на т.зв. *Sonderphraseologie* (варіанти загальнонімецьких виразів), які "з точки зору структури мають відповідники в загальнонімецькому варіанті" (10,57), інші назви - "територіальні фразеологічні субститути", "дублети", а також власне фразеологічні австріацизми. Перші виявляють особливості австрійського мовного вжитку на наступних рівнях:

- фонетики (австр. *Brüderschaft trinken* - нім. *Bruderschaft trinken*);
- словотвору (*bis aufs I - Tüpfel* - *bis aufs I - Tüpfelchen*);
- морфології й синтаксису (*ein Masel haben* - *einen Masel haben*; *Butter am Kopf haben* - *Butter auf dem Kopf haben*; *von der Leber weg reden* - *frei von der Leber weg reden*);
- лексики (*Knödel im Hals haben* - *einen Kloss im Hals haben*).

Фразеологічні австріацизми розглядаються як периферійні діалектні утворення (навіть якщо вони цілком складаються із загальнонімецьких компонентів). Їх процентний склад мізерний, вони знаходяться на периферії мовного вжитку (там же: 12 - 15).

На нашу думку, розподіл на варіанти й австріацизми на рівні лексичних відмінностей не є однозначно можливим. Ми не бачимо підстав не зараховувати до фразеологічних австріацизмів такі фразеологічні звороти, як: *es giesst wie mit Schaffeln*; *einen Knödel im Hals haben*; *Sackln picken*; *jeden Schilling zweimal umdrehen*; *seine 7 Zwetscken packen*; *jmdm ins Gäu kommen*; *keinen luckerten Heller wert sein*, хоча вони мають еквівалентні відповідники у німецькій мові (10). Окрім того, еквівалентними можуть бути і різноструктурні, різнокомпонентні фразеологізми: *Ökonomie halten* - *den Haushalt führen*; *Heft und Frau Österreicher* - *Otto Normalverbraucher*. Для нас вирішальним є лексико - семантичний критерій, коли специфічно австрійська лексема (діалектизм, реалія, власна назва) маркує цілий фразеологізм як національно - специфічний.

Лексема - маркер може бути екстралінгвістично співвіднесеною, виражати країнознавчий зміст, або мати чисто мовне забарвлення (діалектизм, архісемантикон). Проте при поняттєвому збігові навіть синонімічні лексеми австрійського та загальнонімецького варіанту можуть відрізнитися "фоновими", непоняттєвими семантичними долями. Так, австрійське *Ökonomie* ("економія") не повністю тотожне німецькому *Bauerngehöft*.

Фразеологізми, марковані інтралінгвістичними, мовними ознаками (із особливостями на рівні фонетики, морфології, словотвору, синтаксису),

на наш погляд, не можна інтерпретувати як національно специфічні. Це дійсно узуально-регіональне варіювання, хоча і закріплене лексикографічною кодифікацією. У цьому сенсі вони справді є “не системою, а живанням”.

Системно, екстралінгвістично марковані фразеологізми австрійського варіанту німецької мови в повному розумінні містять національно - специфічну, країнознавчу інформацію на різних рівнях плану змісту:

а) в сукупному ідіоматичному значенні словесного комплексу (через переосмислення, метафоризацію, семантичний зсув): *heuriger Hase* - зелений, недосвідчений хлопчисько; *Carua der Geister* - Відень; *Komkamer Europas* - Україна;

б) на рівні значення переосмисленого лексемного компонента (діалектизму, архаїзму, слова - реалії, апелюватива): *seine 7 Zwetschken packen* - вимітатись геть; *seinen Franz - Joseph hinuntersetzen* - підписатися; *etw.böhmisch einkaufen* - вкрасти; *j-dm einen Kolschizky geben* - піднести філіжанку кави;

в) в прямому значенні вільного словосполучення - прототипу виразу (національно - специфічна ситуація, факт із історії, літературний, фольклорний сюжет, звичай, обряд тощо): *jmdm einen Korb geben* - піднести гарбуза; *Stephansdom reiben müssen* - сидіти в дівках; *ich tue es, auch wenn es mir Graz kostet* - я зроблю це за всяку ціну.

В лінгвістичній літературі існують численні способи термінологізувати цей компонент семантичної структури: “країнознавча семантика”, “національно - культурна семантика”, “національно - культурні семи”, “країнознавча інформація у семантичній структурі”, “країнознавчо релевантний / специфічний компонент значення” та ін. На наш погляд, семантика заледве може бути “країнознавчою”. Уся комплексна семантика виразу, з усіма її відтінками обов'язково включає інваріантну, архетипову, універсальну частину, тому не можна бути ні “країнознавчо” ні “національно” специфічною. “Країнознавчо релевантними” можуть бути самі вирази, а не їх значення. Нам видається найбільш вдалим термін “національно - культурний компонент” семантики фразеологічних одиниць (НКС). Традиційно його визначають як “зміст, що будь-якою мірою сягає особливостей економіки, географії суспільного устрою, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, деталей побуту народу - носія відповідної мови” (5,10). Ми вважаємо, що його неможливо структурно відокремити від денотативного і конотативного компонентів, оскільки він містить як інформацію про певні екстралінгвістичні реалії (денотативний

елемент) так і типовий набір звичних уявлень, асоціацій, емоційного забарвлення, що часто є національно специфічними (конотативний аспект семантики). Можна в загальних рисах прийняти визначення НКС в значенні мовного знака як сему (чи комплекс сем), яка історично виникла в результаті відображення планом змісту мовної одиниці особливостей культури народу - носія, а в синхронному зрізі чітко диференціює національно специфічні риси семантики у свідомості самих носіїв мови у порівнянні із одиницями іншої лінгвокультурної спільноти, тобто перетворює даний знак у національно - культурно маркований (7, 46).

Отже, національно - культурну семантику одиниць австрійського варіанту німецької мови ми спробуємо визначити таким чином: комплекс сем денотативно - сигніфікативного або конотативного характеру, що не має поверхових, структурно - морфологічних маніфестацій і не творить окремого структурного компонента значення. Гносеологічно, в діахронії він є результатом кумулятивної фіксації планом змісту специфічних особливостей (передовсім явищ, реалій, артефактів) національної, матеріальної і духовної культури народу - носія. На рівні синхронії онтологічно він експлікується через контрастивне співвіднесення із одиницями генетично найближчої лінгвокультурної спільноти (носіїв літературної німецької мови). Поєднуючи семи етнічної, локальної, регіональної і/або національно - державної належності, він чітко диференціює національно специфічні риси семантики у свідомості самих носіїв мовного варіанту, “сигналізує” про національно - державну ідентифікацію мовного знака, перетворює його у національно - культурно маркований.

Предметом нашого дослідження стали фразеологічні одиниці, “для розуміння яких необхідна історична, географічна та інша фоновіа інформація або знання старих звичаїв і обрядів, суспільних норм та австрійського менталітету” (11,12), тобто які потребують “культурно - історичного тлумачення, етимологічної довідки” (13,12-21). Нами виявлені різноманітні структурні типи національно маркованих фразеологізмів австрійського варіанту німецької мови.

1. Структурні еквіваленти загальнонімецьких виразів із національно-специфічним австрійським лексемним компонентом - субститутом:

1.1. Лексичним австріацізмом: *Okonomie halten - den Haushalt führen*.

1.2. Топонімом, етніонімом, географічною реалією:

Herr und Frau Österreicher - Otto Normalverbraucher.

Wasser in die Donau tragen - Wasser in den Rhein/in die Elbe tragen; da liegt der böhmische Musikant begraben - da liegt der Hund begraben; jmdm böhmisch vorkommen - jmdm spanisch vorkommen.

- 1.3. Назвою грошової одиниці:
jeden Schilling dreimal umdrehen - jeden Pfennig dreimal umdrehen.
- 1.4. Слов'янським запозиченням:
seine 7 Zwetschken packen - seine 7 Sachen packen.
- 1.5. Апельативованою власною назвою
das ist ja Radetzky - das ist ja allgemein bekannt.
- 1.6. Символізованою нейтральною лексемою:
Anno Schnee - Anno Tobak.
- 1.7. Енантіосемічними компонентами:
австр.ish werde dich katholisch machen - я тебе навчу поводитись; er scheint nicht ganz gut katholisch - він виглядає підозріло; ihm.es ist zum Katholisch werden! - від цього можна з глузду з'їхати.
2. Звороти із фольклорними образами.
  - 2.1. Австрійського походження:
Frau Sopherl vom Naschmarkt - сварлива торгівка;
  - 2.2. Слов'янського походження:
erzählen Sie es Frau Blaschke - розкажи це своїй бабусі;
  - 2.3. Фольклорні образи інших сусідніх народів:
Piefke sein / Piefkinesisch handeln - бути прусаком, солдафоном.
3. Вирази історичного походження:
sich mit Dachhasen ernähren - покласти зуби на полицю.
4. Безеквівалентні вирази з компонентами слов'янського походження:
auf Lepschi gehen - віддаватися бездумним розвагам;
5. Крилаті вислови австрійського походження.
  - 5.1. Інтернаціоналізми:
mit Kanonen auf Spatzen schießen - стріляти з гармат по горобцях.
  - 5.2. Авторські новоутворення:
Wie in Wien von anno dazumal - дуже давно.
  - 5.3. Літературні цитати й перифрази:
Carua der Geister - Відень.
  - 5.4. Історизми:
ich tue es, wenn es mir Graz kostet - я зроблю це за всяку ціну.
  - 5.5. Цитати з оперет:
Wiener Blut - віденська кров, безтурботне життя;
6. Фразеологізми з інформацією про народні звичаї й обряди:
Eier pecken - бити крашанки (на Великдень).
7. Звороти, побудовані на грі слів:

- ja, beim Papst Löcher! - як рак на горі свисне!
  8. Національно - специфічні назви страв та напоїв:
besoffener Kapuziner - кава з глентвейном.
  9. Модельовані утворення:
Habt acht! - стояти струнко!
hab' die Ehre! - маю честь!
küß' die Hand! - цілую ручки!
  10. Компаративні звороти:
Schwatzen wie Wiener Waschweiber - безупину базікати.
- Як бачимо, особливостями фразеологічного фонду австрійського національного варіанту німецької мови є велика кількість структурних еквівалентів до загальнонімецьких виразів, поширеність слов'янських лексемних компонентів у структурі фразеологізму, фразеологізація крилатих виразів (в тому числі, такого специфічно австрійського жанру, як цитат із арій оперет), утрудненість точної національно - державної локалізації та затемненість внутрішньої форми цих зворотів.
- З огляду на все викладене вище, сформулюємо власне визначення національної маркованості австрійської фразеології.
- 1) Національно марковані фразеологізми австрійського національного варіанту німецької мови - це периферійна частина австрійської фразеологічної мікросистеми (за винятком інваріантної загальнонімецької частини та регіональних узуальних варіантів німецьких ФО), що є частковою реалізацією інвентарних і дистрибутивних відмінностей між національними мовними варіантами на різних рівнях їх лінгвосистеми та покриває практично усі ті ж тематико - ідеографічні масиви, що й суто німецькі фразеологізми.
  - 2) Виникнення цих ФО зумовлене як узуальною дивергентністю вживання діалектних і літературних мовних форм, "комунікативною конкуренцією" різних національних норм, так і екстралінгвістичними чинниками - унікальними історичними і мовно - культурними контактами Австрії, а головне - потребою номінації суто австрійських явищ і реалій буття нації в межах суверенної держави.
  - 3) Національно марковані австрійські ФО принципово різняться від територіальних варіантів суто німецьких фразем (із особливостями на рівні фонетики, морфології, синтаксису - в тому числі валентності і керування дієслів, вживання прийменників та артиклів тощо). Ці специфічні компоненти не є автосемантичними, а значить не можуть виступати окремими носіями культурологічного змісту, не є фактами чи відображенням австрійської

національної культури. Фразеологічні австріадизми можуть бути лексико-семантичними варіантами німецьких ФО (при семантичній близькості чи тотожності лексичних компонентів - субститутів), їх одноструктурними (при семантичній дивергентності) чи різноструктурними синонімами або фразеологічними безеквівалентними реаліями. Міра національної маркованості перших нижча, останні ж навпаки - найбільш культурологічно релевантні й інформативні, а значить національно специфічні.

4) Національна маркованість австрійських ФО включає різні типи її прояву. По - перше, такі фразеологізми можуть бути лінгвокраїнознавчо релевантними, тобто містять національно - культурний компонент семантики (семи як денотативно - сигніфікативного, так і конотативного плану) на трьох різних рівнях плану змісту ФО (у значенні лексичного компонента - як прямому, так і переосмисленому, символізованому; прямому значенні прототипу виразу; сукупному ідіоматичному значенні - фразеологічному сигніфікаті), тобто екстралінгвістично маркованими. Крім того, такі ФО можуть бути культурно - специфічними - містити національно - специфічні конотації, емоційне забарвлення, експресивний зміст, викликати стійкі асоціації саме із Австрією і австрійською культурою, тобто містити "семи впізнавання" і національно - державної ідентифікації, а значить сприйматися як щось чужорідне носіями німецької мови у ФРН. Співвідносячись гносеологічно із специфічними особливостями австрійської матеріальної і духовної культури, вони на рівні онтології синхронно взаємодіють із австрійською національною ментальністю, створюючи основу для формування культурної конотації, виконуючи символічну асоціативну функцію, навіть не маючи прямого екстралінгвістичного, предметно - субстанційного співвіднесення з певними національно - культурними реаліями.

5) На рівні діячності такі ФО містять інформацію про закріплені при їх фразеологізації факти позамовного буття лінгвокультурної спільноти (що із меншою чи більшою мірою ефективності піддаються етимологічному аналізу). В синхронному зрізі ця інформація може активуватись у мовленні, а первинний образ - бути присутнім у свідомості носіїв варіанту мови, а може й стертись, деетимологізуватись, бути присутньою у вигляді туманних асоціацій (що встановлюється шляхом експерименту). Найвищий ступінь маркованості - збіг такої "діячності" і "синхронності" релевантності НКС.

6) Національна маркованість може бути як внутрішньою, фоною - тобто імпліцитною (денотативно-сигніфікативна чи конотативна екстралінгвістична співвіднесеність цілих виразів) так і експліцитною,

зовнішньою - тобто компонентною. Компонентами - кваліфікаторами можуть виступати як слова - реалії, апелятивовані власні назви, лексеми - оніми, іншомовні запозичення (із прямою екстралінгвістичною маркованістю) так і австрійські діалектизми (релевантні перш за все із суто мовного, а не культурологічного боку) із певними розбіжностями у компонентах семантичної структури із Binnendeutsch.

7) Національно марковані австрійські ФО є структурно неспецифічними у порівнянні з Binnendeutsch. Вони утворені за загальнонімецькими фразеосемантичними моделями, не виявляють національної специфіки на рівні формально - граматичної організації. До них відносяться (подібно до Binnendeutsch) як фразеологічні єдності (релевантні в основному на рівні регулярного значення прототипу), фразеологічні сполучення, в т.ч. стійкі порівняння (марковані в основному лексемним компонентом), фразеологічні вирази (крилаті слова, прислів'я, приказки, звороти літературного походження), які є специфічними через саме їх асоціативне поєднання із австрійською національною культурою при можливій компонентній чи прототиповій маркованості, а також прагматичні ідіоми - комунікаційні формули, експресивно - модальні фрази, які можуть мати країнознавчу релевантність на рівні регулярного значення прототипу); лексичні єдності - перифрази (із сукупною сигніфікативною національною маркованістю). Виняток у австрійському варіанті, за нашими відомостями, складають лише Paarformeln.

Тобто, як уже зазначалось раніше, національно маркованими можуть вважатися як лінгвокраїнознавчо релевантні австрійські ФО, так і інтралінгвістично марковані, культурно - специфічні фраземи.

1 Варіанти полинаціональних літературних мов - К, 1981

2 Верещакін Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. - М., 1980

3 Гавриць В.І., Пророченко О.П. Німецько - український фразеологічний словник у 2-х т. - К., 1986

4 Домашнев А.И. Очерк современного немецкого языка в Австрии. - М., 1967

5 Мальцева Д.И. Страноведение через фразеологизмы. - М., 1991

6 Малыгин В.Т. Устойчивые словосочетания в австрийском национальном варианте современного немецкого литературного языка - Автореф канд дисс - Л., 1997

7 Назаров С.Н. Устойчивые словесные комплексы с национально - культурными семантиками в современном немецком языке. - Автореф канд дисс - К., 1987

8 Сулим В.Т. Узуальна дивергентність дієслівних фразеологізмів в національних варіантах сучасної німецької мови. - Автореф канд дисс - К., 1994

9 Ebner J. Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten. - Mannheim/Wien/Zurich. 1980.

10. Földes C. Deutsche Phraseologie kontrastiv. Intra - und interlinguale Zugänge. - Heidelberg, 1996.

11. Földes C. Zu den österreichischen Besonderheiten der deutschen Phraseologie// Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung.–Wien,1992.–SS.9 – 23.

12. Österreichisches Wörterbuch (ÖWB). – Wien: ÖBV 1990.

13. Röhrich L. Das grosse Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten in 3B.–Wien/Freiburg/Basel, 1994.

The article is devoted to the problem of nationally marked phraseological units in the Austrian German. Austrian phraseologisms are considered not as the regional or dialectal variants, but as the systematic, normative phenomena, culturally specific language units. In the article the difference between the usual variants of German phraseologisms and the phraseological Austriacisms has been stated. The author suggested his definition of the "national cultural component" in the semantic structure of phraseological units, his sociolinguistic model of phraseology in the Austrian German and his concept of the nationally marked Austrian phraseologisms.

Володимир Турчин

ПРАГМАТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ СЛОВА

Приєднуючись до "гуманітарної філософії", молода людина може розраховувати лише на свій життєвий досвід, літературну ерудицію. займаючись філософією науки, вона вирішує проблеми, які так або інакше пов'язані з її спеціальністю, відчувається своєрідний позитивний зв'язок - просуваючись у філософії науки, не може не використовувати своїх спеціальних знань, заглиблюючись у свій фах, отримує основу для нових філософсько-наукових роздумів (7, 5).

У першоджерел філософії науки стояли такі визначні мислителі другої половини XIX ст., як Г.Гельмгольц, Е.Мах, Ч.Пірс, які вирішували в кінцевому результаті кардинальне філософське питання „що означає знати?“.

Завдяки тій ролі, яка належить мові в інтелектуальному освоєнні світу, проблема мовного значення набуває суттєвої філософської значущості. Цілий ряд теоретичних і прикладних дисциплін не тільки не вивчають цю проблему, але й усвідомлюють необхідність її розв'язання, як передумову свого розвитку. Це значною мірою пояснюється тією роллю, яку відіграє значення у лінгвістиці та психології, логіці та теорії інформації. Важливу складову частину досліджень в галузі теорії значення складає прагматичний напрямок філософського розгляду мови. Розширення зазначеної проблематики пов'язане з посиленням інтересом сучасної філософії мови до вивчення реальних умов її функціонування та прагматичних аспектів (9, 2-6).

Вже просте уважне читання творів будь-яких жанрів - розкриває справді невичерпні можливості слова у вираженні безмежної

різноманітності значень і смислів, у зображенні самих широких діапазонів людських думок, чуттів, прагнень. Ці можливості визначаються як статистикою, так і динамікою слова, як змістовою глибиною словникової одиниці, так і смислової, емоційної, яка діє силою слова в його вживанні, де воно в ряді інших мовних елементів, стає одним з основних засобів вираження необмеженого числа думок і для реагування на необмежену кількість ситуацій. В силу цього, в процесі людського спілкування саме слово стає ведучим провідником інтенції мови, яку творить людина, і основою для правильного читання тексту. Як часто від того, правильно чи неправильно прочитане або зрозуміле хоч одне тільки слово, залежить доля цілого твору (2, 287).

Думки, а разом з ними мовні знаки, є важливим інструментом відображення дійсності людиною. Ч.Пірс і Ч.Морріс поділяють семіотику, тобто загальну теорію мовних знаків на три основні дисципліни - семантику, прагматику та синтактику. За Ч.Моррісом, саме знаки і тільки вони є основою трьох типів відношень, а саме: до об'єктів, людей, інших знаків. Прагматичні відношення за його твердженням - це біологічні, психологічні, соціологічні відношення, які мають місце між знаками і людьми, які генерують їх утворення. На його думку, повне значення слова, слів можна зрозуміти тільки за передумови одночасного врахування трьох відношень: семантичного, прагматичного і синтаксичного разом з усіма їх взаємовідношеннями. Вчений підкреслює, що від колиски до могили, від пробудження до засинання сучасний індивід піддається безперервному штурмові знаків, за допомогою яких люди прагнуть досягти кожен для себе власної мети. Людині, на яку діють, навіюється, в що вона повинна вірити, що робити, схвалювати, засуджувати, і якщо вона не буде обережною, то має реальну і однозначну перспективу стати справжнім роботом, яким керують кимось впорядковані знаки з однією метою, щоб вона в своїй вірі, оцінках, судженнях, думках, діяльності була пасивною істотою, послухним рабом чийогось лукавства. Якщо ж індивід підходить до знаку з усвідомленням його функціонування, мети застосування та передумов істинності і адекватності, то його поведінка перетворюється з рефлексії спрямованої на автоматичну відповідь, в критичну і розумну поведінку, де він сам діє як самостійний, свідомий центр. Основою прагматики є людський фактор, тому що „знаки“ мають в якості своїх інтерпретаторів живі організми, а, отже, прагматику можна характеризувати як таку, що має справу з біологічними і соціологічними феноменами, які відбуваються при функціонуванні знаків (13, 30).

Людина влаштована так, що нею рухають прагнення, прагнення на досягнення мети, які спричинюють до її взаємодії з іншими суб'єктами, що діють кожен згідно своїх сил і можливостей також в цьому напрямку, внаслідок чого виникає явище конкуренції, а для того, щоб вийти переможцем, потрібно діяти опираючись на логіку, а логіка без філософського узагальнення, усвідомлення не принесе бажаних результатів, тому що філософське розуміння - це перш за все загальне знання з будь-якої галузі науки чи знань, яке кожен використовує свідомо або несвідомо, але від цього первинність об'єктивності цієї реальності не змінюється, бо вона є основою доробку людства в універсальному змісті, це альфа і омега, початок і кінець, і основою цього всього є слово, яке ввібрало в себе мудрість затяжного, з сивої давнини, безперервного руху вдосконалення.

Слово - це є інформація про щось, чи про когось, яка має в собі приховану оцінку, в свою чергу інформація і прихована оцінка взаємодіючи, або окремо обумовлюють реагування на нього, що сприяє до творчості думки із залученням того, що напрацьовано суспільною пам'яттю, задіюючи яку, ми ставимо слово з усіма його потенціями в наш контекст, який спонукає до думки, яка комбінує даний їй весь можливий матеріал способами інтуїції, аналізу, синтезу, діалектичної взаємодії всього, що є процес - процес мислення, який поступово призводить до чогось нового, можливо просто інакшого бачення речей. Все, що траплялось нескінченну кількість разів, а в даний момент воно знайшло своє вираження в усвідомленому закріпленому новому баченні - факті, саме в такому його логічному розгортанні, структурі і об'єктивності, який може знайти своє вираження в слові, що колись було названо відкриттям.

Слово - це „джерело життя“ для людини, як розумної істоти. Деякі автори побоюються (6,125; 11; 12; 5), що з розвитком математики, ЕОМ потреба в слові як феномені стане чимось незначним, другорядним, а то відпаде зовсім і буде замінено програмуванням для задоволення повсякденних потреб. Не важко уявити і наслідки цього процесу. Так, звичайно, технічна машина чи якийсь комплекс зможуть задовільнити всі потреби людини на тому етапі її розвитку, якого вона досягла завдяки слову, „консервуючи“ її там, де вона знаходиться назавжди, що означає деградацію і загибель, тому що людині буде відмовлено в основному, в праві думки без машинної корекції про все, видиме і невидиме, знане і незнане і самоціллю буде просте аморфне благодатне існування, фрагмент реальної дійсності; а все, що припиняє духовний розвиток через певний час вироджується і гине. Слово - це надбання суспільства, але не в абсолютному розумінні, воно

приходить через конкретних людей цього суспільства. Все в абсолюті - це ніщо. Слово є передумовою, розвитком, майбутнім для людини і шахрайство з цією об'єктивною апріорністю призводить до катастрофи, хай вона має певний часовий термін. Це можна простежити на конкретному прояві ідеології марксизму-ленінізму. Не тільки марксизм має риси утопії, всі утопії тяжіють до насильницького розриву з дійсністю, міфології обраного шляху, нетерпимості, неврахування людської природи, непродуманих політичних експериментів (3, 14). При розчиненні людини в масі, її інтелектуальні можливості знижуються, як одиниця, вона може бути освіченим індивідом, в масі - вона варвар, істота обумовлена первинним потягом. У індивіда в масі зникає поняття неможливого, маса має нахил попадати під магічну дію слів, вона ніколи не прагне істини, а потребує ілюзій і не може жити без них. Ірреальне для неї завжди має пріоритет над реальним, маса має явний нахил не бачити між ними різниці. Однією з ведучих тенденцій колективістського мислення є універсалізм - прагнення охопити світ в цілому, зрозуміти його як деяку закінчену єдність, і виразити це розуміння у філософських і наукових поняттях. Віра тоталітарної людини складається з чотирьох основних моментів: віра в тих, хто знайшов правильний шлях до суспільства майбутнього; віра в тих, хто бореться за реалізацію суспільства майбутнього, дає блага життя або позбавляє їх; віра в справедливість лозунгів, закликів, ритуалу; віра в антисоціальні рушійні сили, що заважають просуванню до суспільства майбутнього. За своєю структурою характерна для тоталітарного суспільства віра повністю співпадає з віруванням первісних племен (4, 56-57; 158-159; 203).

Світ безмежний, він складається, за І.Кантом, з безкінечного ряду причинно-обумовлених явищ. Людина розвивається, вона враховує попередню історію і досвід, кожен день споглядає речі, більшість з яких не пізнані, але практика дає надію, тому що немає принципово непізнаних речей. Людина народжується, отже, вона колись повинна відійти, але не було б нічого, ні людини, ні розвитку, ні усвідомлення себе такою, якби не було одного - слова. Змінюються формації, приходять і відходять особистості, епохи, минає актуальність досягнень, асимілюються відкриття і один феномен постійно височить над суетою, який свідчить нам про минуле, вершить теперішнє і в своїй сутності таїть перестороги майбутньому, те, що зумовило все, що ми бачимо, знаємо, і що пізнають сотні поколінь за нами... Неможливо уявити людство без слова, бо той день, коли це станеться, закритється назавжди сторінка фрагменту події, Всесвіту, процесу філософії історії, істот, які називали себе людьми.

1. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. - Ташкент, 1988
2. Гинзбург Л.В. В начале было слово// Мастерство перевода. - М., 1958.
3. Дуйнева Н.В. Взаємозв'язок теоретичного та практичного в історії. Автореф. дис. канд. філософ. наук. - Львів, 1997.
4. Ивин А.А. Введение в философию истории. - М., 1997.
5. Клаус Г. Сила слова. - М., 1967.
6. Леонтьев А.А. Язык и разум человека. - М., 1965.
7. Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада /Сост. А.А.Печенкин/ - М., 1996.
8. Філософія науки. Конспект лекцій для аспірантів, пошукачів та магістрів /Укл. В.М.Пронський, Є.М.Комунаров/ - К., 1997
9. Явоненко О.О. Проблема мовного значення в контексті філософії культури. Дис. канд. філос. наук. - К., 1997
10. Horman H. Psychologie der Sprache. - Berlin; Heidelberg; New York, 1970.
11. Klaus G. Kybernetik in philosophischer Sicht. - Berlin, 1961.
12. Klaus G. Kybernetik und Erkenntnistheorie. - Berlin, 1966.
13. Morris Ch.W. Foundations of the theory of signs. - Chicago, 1938.
14. The Philosophy of Peirce (Selected writing) Ed. by J. Buchler. Brooklyn College. - New York, 1940.
15. The Philosophy of Science. Ed. P.H.Nidditch. - Oxford U.P., 1968.

The problem of language meaning is of essential philosophical importance in modern linguistics. The pragmatically-based philosophical approach to the language acquires greater significance with a view to explain a growing interest to its function. The possibilities of the word are to be defined through in sense and emotional functioning. The word is the prerequisite, development, future of a human being, and the source of his existence. The word is the creation of all, and it is due to the word that the world came into being. The word is the phenomenon. It is plain impossible to go without it because it helps to express a vast variety of notions meaning, feeling and aspiration. It is the word that conveys intention of any language.

Наталія Ткачук

ВЗАЄМОДІЯ ЛЕКСИКИ І ГРАМАТИКИ ПРИ ІМПЛІЦИТНОМУ ВИРАЖЕННІ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Спроби створення функціональних граматик певних мов підтвердили правильність думки Е. Сепіра, що всі наявні граматика не можна вважати повними. Це припущення ґрунтується на факті, що кожна граматики володіє такими засобами і формами, які виражають граматичне значення як експліцитно, так і імпліцитно. Згаданий вище автор образно порівнює граматику з айсбергом, більша частина якого схована під водою. Таким чином, можна дійти висновку, що слід розрізняти зовнішню і внутрішню граматику. Перша охоплює мовні явища, які утворюють поверхневу, для всіх очевидну граматичну структуру. Внутрішня, на відміну від зовнішньої, займає більш глибоке, приховане становище. Вона володіє засобами, які діють опосередковано, створюючи нове значення структури речення.

У сучасному мовознавстві поділ граматика на поверхневу (так часто називають зовнішню) і глибоку (вживається для позначення внутрішньої) базується насамперед на розрізненні поверхневих та глибоких структур. Під глибокими розуміються ті структури, які вивляються при трансформації мовних моделей, тобто перетворенні ядерних структур для створення вторинної мовної структури (5,184). Наприклад: Синтаксичні структури типу: die Arbeit des Menschen та die Betrachtung der Literatur мають однакову будову – вживання родового відмінка іменника для вираження означальних відношень. Родовий відмінок першого словосполучення виражає діяча, суб'єкта дії, і це словосполучення можна перетворити у речення: Der Mensch arbeitet. Родовий відмінок другого словосполучення означає об'єкт, на який скерована дія, тобто перетворення спричинить необхідність вживання у реченні суб'єкта дії: Der Student betrachtet die Literatur.

Поверхнева структура двох наведених словосполучень являє собою модель вживання називного та родового відмінків. Функція останнього - вираження означальних відношень. Глибока структура, яка проявляється при трансформації, приховує ще одну одиницю мовної структури - суб'єкт. Це спостерігається у реченні з другим словосполученням.

Перша серйозна спроба з'ясувати відношення поверхневої та глибокої структур відома саме під назвою трансформаційної граматика і пов'язана передусім з працями американського мовознавця Н. Хомського.

Трансформаційна граматики пропонувала систему складних перебудов, якими можна пов'язати поверхневі структури з глибинними без звернення до семантики або з дуже специфічним використанням семантичних даних (5, 185).

Змогу з'ясувати глибинні структури мови та пов'язати їх з поверхневими дає сьогодні поєднання двох напрямків аналізу:

- 1) від значення до форми, тобто від функцій до засобів;
- 2) від форми до значення, тобто від засобів до функцій.

Саме ці два напрямки, а також опис закономірностей функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мовних рівнів, що беруть участь у передачі змісту речення, визначають специфіку функціональної граматики. Вивченням цього явища у німецькій мові займалися В. Шмідт, Ф. Флеміг (див.9). У російській мові теорія функціональної граматики успішно розроблена А. Бондарком (3, 2).

Виходячи з того, що вторинні структури актуалізуються шляхом трансформації ядерних структур (моделі зовнішньої граматики), можна дійти висновку, що зовнішня і внутрішня (часто називається прихованою) граматики взаємодіють, відображають і доповнюють одна одну. В граматичних структурах на комунікативному рівні вони здебільшого не розглядаються абстраговано.

Прихована граматики передбачає наявність у структурі мови компонентів різної природи, в тому числі і категоріальної, які притаманні синтаксичним структурам і лексичним значенням слів.

До сфери прихованої граматики належать передусім імпліцитні категорії. Під ними розуміють семантичні і синтаксичні ознаки слів та словосполучень, які не мають явного (експліцитного) морфологічного вираження. Вони є, однак, важливими для побудови і розуміння висловлювання зокрема тому, що впливають на поєднання даного слова з іншими словами в реченні. Отже, приховані категорії є семантичне релевантними синтаксичними ознаками, які у мові не виражаються формально, але актуалізуються у різних синтаксичних зв'язках*.

Категорія темпоральності є синтаксичною категорією, актуалізація якої виражається у часовій характеристиці речення відносно до моменту або потоку мовлення. Часова дієслівна форма є формальною категорією і основним засобом вираження часових відношень, тобто темпоральності. Вся система засобів, які служать для актуалізації категорії темпоральності, йменується функціонально-семантичним полем темпоральності. Його

домінантою є морфологічна часова категорія дієслова, навколо неї розташовуються іменні форми дієслова і лексичні засоби. Останні можуть бути факультативними, супроводжуючи і підтверджуючи значення часової форми або обов'язковими, конкретизуючи або цілком нейтралізуючи її значення. Беручи до уваги неформальність вираження прихованих категорій у різноманітних синтаксичних зв'язках, визначаємо імпліцитну темпоральність як категорію, що виражена тими засобами, які не входять до поля темпоральності. І. Харитонова визначає приховану темпоральність як категорію вторинної латентної предикації, виражену неграматичними засобами (9,126). Вторинна предикація існує в інфінітивній групі, у номіналізації, у предикативному означенні і у партиципальній групі. Оскільки основним носієм експліцитної категорії темпоральності є фінитна форма дієслова, то при імпліцитній мові може йти про ті сегменти речення, які „приховують“ у собі особову форму дієслова, включаючи і дієслово-зв'язку. Наприклад: Er studiert tüchtig - Er ist tüchtig. Wir sehen sie kommen - Sie kommt.

Слід також зауважити, що в імпліцитній предикації неграматичними засобами виражаються, крім категорії темпоральності, категорії модальності, особи та ствердження/заперечення.

Важливо доповнити, що темпоральність імплікується лише (як це видно з вище наведених прикладів) у глибинних структурах, які виявляються шляхом трансформації пропозиціональних структур.

Всі засоби латентної предикації йменуються засобами прихованої граматики. Під ними розуміють синтаксичну структуру речення і граматичні імпульси, які містяться у семантичній структурі слів (9, 12).

Оскільки дане мовне явище являє собою взаємодію одиниць лексичного і граматичного рівнів, то можна стверджувати, що одним із засобів імпліцитної темпоральності є взаємодія лексики і граматики. У сучасній лінгвістиці її розглядають як об'єктивну реальність існування і функціонування мови.

Розгляд питання взаємовідношення лексичних і граматичних одиниць для вираження імпліцитної темпоральності полягає в тому, щоб виявити граматично значимі компоненти семантики слова, які визначають вживання даного слова у певній синтаксичній структурі. У даному явищі найбільш яскраво може проявитися зв'язок між лексикою і граматику у вигляді неграматичного вираження граматичних значень. При розгляді імпліцитної темпоральності у процесі взаємодії лексики і граматики, що проявляється у граматичних ознаках смислової структури слова, досліджуються повнозначні частини мови - дієслова, іменники та прикметники з позицій

* У роботі терміни „імпліцитний“, „прихований“ і „латентний“ вживаються як синоніми

теорії функціонально-семантичної категорії поля темпоральності (7, 30). Ці частини мови входять до проміжної зони цього поля (7, 56). Вони не можуть знаходитися на його периферії, оскільки до неї входять лексичні засоби з часовим значенням як основним. Вони не утворюватимуть центр поля, через те, що їх граматична форма не розкриває граматичного значення часу.

Для одиниць проміжної зони поля темпоральності основним субкатегоріальним лексичним значенням є мовленнєво-розумова діяльність, емоції, почуття, а значення часової віднесеності-вторинним і знаходиться на периферії смислової структури. Темпоральне значення експлікується граматичними імпульсами, які мають категоріальну природу. Наприклад: *versprechen - verbindlich erklären, zusichern, daß man etwas Bestimmtes tun werde*

- *Veranlassung zu einer bestimmten Hoffnung, Erwartung geben* (11, 65) *die Erinnerung - Fähigkeit, sich an etwas zu erinnern*

- *Besitz aller bisher aufgenommenen Eindrücke*

- *Gedächtnis* (11, 451).

Оскільки граматичні імпульси у семантичній структурі слів знаходяться на її периферії, їх часове значення є вторинним і експлікується лише при вживанні мови у певній синтаксичній структурі, вони отримали назву прихованих темпоральних сем. Проспективна, ретроспективна та контемпоральна семи імплікують, зокрема, часову віднесеність інфінітивної групи відповідно до майбутнього, минулого і теперішнього. Якщо лексичні конститuentи синхронно взаємодіють з граматичною формою, уточнюючи, доповнюючи і модифікуючи її значення, то слова з латентною семою діють замість граматичної форми, не уточнюючи, а виражаючи її. Наприклад: *Ich verspreche, dir zu helfen* (12,85).

Дієслово *versprechen* завдяки наявній у семантичній структурі проспективній семі виражає часову форму майбутнього часу дієслова *helfen*. Тобто:

Ich verspreche, dir zu helfen - Ich helfe dir (*Ich werde dir helfen*).

Наведений приклад підтверджує, що:

1) прихована темпоральність є категорією глибинної структури, яку виявляємо шляхом трансформації;

2) вторинна предикація даного речення „приховує“ фінитну дієслівну форму;

3) прихована темпоральність експлікується прихованою часовою семою семантичної структури дієслова, від якого залежить інфінітивна група як глибинна структура. Дієслово з часовим імпліцитним компонентом визначає часову віднесеність інфінітивної групи.

Синтаксично релевантну латентну сему як граматичну ознаку мовної одиниці слід розуміти як потенційну здатність синтаксично домінуючого дієслова (іменника або прикметника) виражати відносно часове значення залежного дієслівного вираження: одночасність або різночасність подій, виражених фінитним дієсловом та інфінітивом. Беручи це до уваги, латентну сему можна назвати семою визначення відносного часового значення залежної предикації.

Залежно від того, яке часове відношення - одночасність чи різночасність двох подій у структурі речення з інфінітивною групою - імплікує дієслово, іменник або прикметник, всі приховані темпоральні семи поділяються на:

1) проспективні, які імплікують віднесеність до майбутнього:

Er beschließt, den Urlaub mit der Familie zu verbringen (12,21). - *Er wird den Urlaub mit der Familie verbringen*.

Ich nehme mir vor, in Zukunft darauf verzichten (12, 53). - *Ich werde darauf verzichten*;

2) ретроспективні семи, які імплікують віднесеність до минулого: *Wir bereuen es nicht, gekommen zu sein* (12,204). - *Wir sind gekommen*.

Слід зауважити, що після дієслів з ретроспективною семою вживається інфінітив II, що підтверджує завершеність дії, її результативність;

3) контемпоральні семи, які виражають одночасність дії фінитного дієслова з дією інфінітива і віднесеність до теперішнього:

... *ich ertrage es nicht, sie zu sehen, ohne von ihr gesehen zu werden* (12,23). - *Ich sehe sie. Jetzt muß man helfen, ihn festzustellen* (12,185). - *Man stellt ihn fest*;

4) позачасові (нейтральні семи).

Нейтральними називаються вони тому, що виражають віднесеність не тільки до одного часового плану, а до трьох - минулого, теперішнього і майбутнього і, відповідно, вживаються з інфінітивом I або II.

Er freut sich, diesen Menschen zu kennen (12,241). - *Er kennt diesen Menschen*. Або: *Er freut sich, gewonnen zu haben* (12,205). - *Er hat gewonnen*.

Виявивши, що певна прихована часова сема визначає сполучуваність слова з інфінітивом I або II, стверджуємо, що синтаксична структура речення перебуває у взаємозалежності від граматичних імпульсів лексичної структури слів, що вживаються у цій комунікативній моделі. Виділення граматично значимих ознак семантики слова ґрунтується на двох критеріях:

1) Опорі на граматичну категорію. Ці ознаки являють собою значення, які у мові мають статус граматичної категорії - категорії часу і виражаються паралельно як словесним знаком, так і граматичною формою;

2) Граматичному прояві даного компонента смислової структури слова. Хоча ці граматичні прояви і мають різноманітний характер, їх об'єднує той факт, що вони являють собою взаємодію лексичного і граматичного. Граматичний прояв темпорального компонента виявляється і в тому, що він конкурує з граматичними часовими формами і здатен замінити їх на синтаксичному рівні (7, 96).

Отже, імпліцитна темпоральність є прихованою категорією, яка виражається засобами прихованої граматики. Імпліцитна темпоральність є категорією глибинних мовних структур: інфінітивних і партиципціальних груп, предикативних означень і структур, які є результатом номіналізації. Беручи за основу твердження, що засобами прихованої граматики є синтаксична структура речення і граматичні імпульси слова, визначаємо, що одним із засобів прихованого вираження темпоральності є взаємодія лексики і граматики, яка проявляється у граматичних компонентах смислової структури слова. Неформальність вираження імпліцитної темпоральності полягає:

1) у відсутності фінітної дієслівної форми у вторинній латентній предикації інфінітивних груп та предикативних означень;

2) у визначенні часового плану речення прихованою темпоральною семою, яка актуалізується при вживанні лексичної одиниці у певній синтаксичній структурі.

1. *Абрамов Б.А.* О взаимодействии лексики и грамматики. – В кн.: Вопросы описания лексико-семантической системы языка. – М., 1974.
2. *Бондарко А.В.* Функциональная грамматика. – Ленинград: Наука, 1984.
3. *Бондарко А.В.* Грамматическая категория и контекст. – Ленинград, 1971.
4. *Гулыга Е.В., Шендельс Е.И.* Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969.
5. *Карпенко Ю.О.* Вступ до мовознавства. – Київ-Одеса: Либідь, 1991.
6. *Кубрякова Е.С.* Типы языковых значений. Семантика производного слова. В кн.: Аспекты семантических исследований. – М., 1980.
7. *Харитонова И.Я.* Вопросы взаимодействия лексики и грамматики. – Киев: Вища школа, 1982.
8. *Ярцева В.Н.* Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка. В кн.: Исследования по общей теории грамматики. – М., 1976.
9. *Charitonowa I.I.* Latenter Ausdruck der Prädikativität В кн.: Theoretische Grammatik der deutschen Sprache. Syntax. – Киев: Вища школа, 1976.
10. *Wotjak G.* Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung. – Berlin: Akademie-Verlag, 1981.
11. *Duden.* Universales Wörterbuch. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989.
12. *Brigitte Reimann.* Die Geschwister. Erzählung. – Aufbau-Verlag-Berlin, 1963.

The paper focuses on the problem of implicit temporality in modern German. This problem is dealt with by latent grammar. The article describes and analyses the means of expressing latent temporal category. One of these means is the involvement of the lexico-grammatical connections. These above connections manifest themselves in the latent temporal seme. This seme is referred to as a grammatical component in the semantic structure of the word.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРЕСУПОЗИЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Вживання мовних одиниць у текстових умовах оприявлює ті семантичні функції, які виходять за межі, які закріплені за ними в мовній системі. Актуалізується не лише їх основне семантичне ядро, але й додаткові конотативні, асоціативні та символічні можливості. Тобто можемо стверджувати, що певне лексичне значення містить, крім потенційних сем, ще й такий компонент, котрий пов'язаний зі складовими культури, які „мають етноспецифічне забарвлення: з традиціями (або стійкими елементами культури); звичаями (їх визначають як традиції в соціонормативній сфері культури) та обрядами, що виконують функції несвідомого залучення до пануючої в даному суспільстві системи нормативних вимог” (1,70); побутовою культурою, тісно переплетеною з традиціями; щоденною поведінкою; ментальним стереотипом певного етноколективу; художньою культурою, котра відображає традиції лінгвостільності; історичним розвитком народу. Цей компонент ми назвемо національно-культурною пресупозицією (далі НКП), яка включає в себе все те, що повинно бути у свідомості читача, якою володіють носії однієї національної ідеї, яка робить можливим адекватне сприймання системи словесних символів, а відтак — відтворення за їх участю мовної картини світу, досягнення національної ідентифікації (2,94). Така пресупозиція являє собою велику методичну силу, ігнорування якої є причиною нерозуміння або неправильного розуміння змісту художнього тексту. Вона є засобом своєрідної оцінки світу, його категоріальних ознак, що, склавшись історично, відображає багатовіковий досвід спілкування людей і як джерело знань про національну культуру є інформативно місткою, змістово насиченою.

Існування НКП залежить від трьох умов:

- 1) від контекстного оточення;
- 2) від знання про поведінку мовної одиниці в процесі її вживання — лінгвістичні знання;
- 3) від інформації, продукованої художнім текстом, яка вступає в певні стосунки з культурною пам'яттю (традицією), що відкладалась у свідомості (3,22) етнолінгвостільності — екстралінгвістичні знання.

Назвемо їх складовими пресупозиційної ситуації і зупинимось детальніше на кожній з них.

Контекстне оточення вичленовує смисли і прагматичні характеристики мовних одиниць, суттєво відмінні від тих, якими вони володіли поза цим контекстом. Саме контекст, передовсім художній, розмовна стихія виявляють можливості переосмислення, образного слововживання, а воно в свою чергу розкриває національне зумовлений потенціал слів і словесних сполук.

У статті ми користуватимемось поняттям “контекст” у його широкому значенні, котре включає і ситуацію спілкування, сукупність культурних та соціальних умов. Такий контекст В.Маркін називає комунікативним, Г.Колшанський — сіткою контекстів. “Мовні компоненти національно-культурної орієнтації невід’ємні від контекстів” (4,26), які відображають світ певної етноспільноти, “більше того, часто ці елементи визначають характер словесного оточення, стають ключовими, стрижневими складовими художніх творів” (5,45).

Виділяються два типи контекстних позицій мовної одиниці в тексті: перший — включає в себе мінімальне оточення — мікроконтекстні зв’язки, тобто синтагматичні зв’язки слів, детерміновані семантикою контактних слів. Але часто визначення змістової сторони мовної одиниці вимагає переходу до одиниць вищого порядку, що досягається повнішим відображенням екстралінгвістичної ситуації. Тут мова йде про другий тип позиції мовної одиниці, коли її семантичні зв’язки сприймаються і передаються на основі попередніх знань учасниками тих пресупозицій, які входять у семантику лексичних одиниць та ситуацій, що відображені в тексті. Такий тип контексту назвемо макроконтекстом. Завдяки йому маркуються межі тексту, зв’язки в якому набувають не формального, а смислового характеру: узгодження лексичної одиниці та контексту актуалізує відповідні семанти, надаючи висловлюванню в межах тексту конкретний зміст. Зв’язок НКП та контексту можна розглядати як відношення форми і змісту.

“Пресупозиція — це результат асиметрії форми й змісту і їх органічної єдності: форма, задаючи певне коло значень, у контексті “елімінує” всі можливі у ньому значення, за винятком тих, що стосуються її; контекст (аналогічно) “елімінує” всі можливі значення даної форми, за винятком тих, які він здатний підтримати” (6,19). Реалізоване значення залежить від взаємодії цих двох факторів. За словами Г.Колшанського, це глибинне значення, котре стоїть за мовною формою. Він стверджує, що висловлювання не складається як проста сума слів з їх значеннями, а швидше навпаки — слова з їх значеннями отримують своє реальне існування як частина контексту в рамках висловлювання, яке, в свою чергу, є компонентом

складнішої структурної одиниці — тексту. Створюване ним семантичне мікрополе продукує умови для однозначного формування інформації на семантичне завершеному відрізьку комунікації (4,26).

Якщо для мікроконтексту основним механізмом є конкретизація лексичних одиниць у відповідних групах, їх синтагматичні зв’язки, то в макроконтексті вирішальним фактором є попередні знання можливого значення як окремих слів, так і словосполучень. Ці попередні знання (лінгвістичного типу) є тією другою умовою, котра визначає існування пресупозиції, національно-культурної зокрема.

До лінгвістичних знань можна віднести стилістичну доречність вживання лексичних одиниць, знання їх правил сполучуваності, валентності, де під валентністю будемо розуміти (за С.Кацнельсоном) вказівку, яка задається значенням слова чи імпліцитно міститься в ньому, на необхідність доповнити його словами певних типів (7,20).

Але основою адекватного сприйняття тексту можуть бути не лише мовні дані, доступні кожному комунікантові, але й інформація, пов’язана з фактичними, науковими, культурними, побутовими знаннями певної лінгвоспільноти. О.Шендельс називає такі знання фоновими, розрізняючи при цьому загальнолодські, регіональні та країнознавчі, якими володіють усі члени певної етнічної та мовної спільноти (8,114). Саме країнознавчі знання є опорним стержнем при дослідженні національно-культурної пресупозиції.

Вони є тією концептуальною динамічною системою даних, яка безперервно конструюється і моделюється. У нашій свідомості знання утворюють фрагменти, своєрідні когнітивно-фреймові образи, які вміщують знання соціально-культурного характеру. Не знаючи норм, ритуалів, характерних лінгвосоціуму, неможливо вичерпно зрозуміти змісту художнього тексту.

Проаналізований матеріал українських художніх творів історико-побутової тематики дав змогу виділити два типи НКП: експліцитний та імпліцитний.

Експліцитний тип НКП (відкритий, виражений очевидно) формується в межах речення або кількох речень, які є складовими художнього тексту. За його допомогою відбувається розширення, декодування, оновлення лексичної тканини твору. Завдяки експлікації НКП посилюється експресивність окремої лексики або синтаксичної конструкції в цілому. Посилення експресивності відбувається шляхом актуалізації значення лексичного компонента, який містить НКП. Автор використовує вирази з сингулярним значенням, що відповідало б фонду знань читача.

“вирази, котрі описують об’єкт, про який іде мова, або формулює умови, яким цей об’єкт відповідає чи повинен відповідати” (так звані дескрипції) (6,175). Наприклад:

“Три старці йшли повільно. Перед кожним дворичем зупинялись і викликали хазяїв по ім’ю, а коли той, або хто-небудь із жильців дворища явився, вони говорили: “Завтра на копу!” І йшли далі... “На копу скликають, на раду громадську”, — сказав Максим” (І.Франко). НКП слова *копа* актуалізується посередництвом дескрипції *рада громадська*.

“Потім у дядька ні коня, ні грошей. Тут як утаскають дядькові “ревуна”, так і сміх, і горе...”

“Ревун” — це кінь з хворобою легенів, чи що... Так він коли стоїть — нічого з ним не трапляється... А пробіжи з ним хуленько верстов із десять — він починає ревити (задихається)...” (О.Вишня). Семантика лексеми *ревун* експлікується катафорично (в посттексті) описом умов, яким відповідає даний об’єкт.

“Так от, коли ви сидите після п’ятої ручки біля брусниці, знаєте, що таке брусниця? Це така “ваза”, а в ній вода для бруса й пісок для мантачки...” (О.Вишня). НКП лексеми *брусниця* пояснюється дескриптивною фразою в післятекстовій позиції.

Однак лише невелика кількість НКП є власне експліцитними, переважають імпліцитні НКП (виражені неочевидне, приховані). Імпліцитність спрямована на економію мовного матеріалу, зведення його до того мінімуму, який забезпечує достатнє розуміння.

Імпліцитні НКП формуються й існують завдяки “оперуванню змістом, що зберігається у свідомості автора та реципієнта, але який не виражається безпосередньо за допомогою мовних засобів” (9,49), а також завдяки співвідношенню або взаємодії значень конкретних елементів художнього тексту.

За джерелом виникнення розрізняються імпліцитні НКП лінгвістичного типу, ті, які базуються на “знаннях про поведінку мовних одиниць в процесі їх вживання” (6,51), тобто на їх лінійних зв’язках. Розглянемо вживання лексичної одиниці *тонтати* в різних мікротекстах:

1. “З тої ночі, як почувла, що Жучка вие у дворі, вона вже знала, що не *тонтати* їй довго рясту на цій землі” (Б.Антоненко-Давидович).

2. “Кочубей дійсно птичка невеличка, але Кочубеїха велика і рідкісна птича. Чорт сім пар постолів *стоптав*, поки їх до купи зібрав. Чого йому не достає, то вона додає” (Б.Лепкий). Залежно від контекстного оточення та від граматичної форми дієслово *тонтати* формує різні НКП: в першому

реченні у фразеологічному словосполученні *тонтати ряст* — жити, ходити по землі; вживання дієслова *тонтати* в доконаному виді у фразеологічному словосполученні *стоптати постали* — довго ходити, чекати, добираючись чогось. Очевидно, контекстне оточення виконує в даному випадку дві функції — ідентифікуючу: контекст вказує, яка ділянка знань читача мусить активізуватись для адекватного сприйняття відповідного фрагмента художнього тексту, — продукуючу: саме контекст створює пресупозицію для семантичного, адекватного функціонування лексичних одиниць у тексті.

Але лінгвістичні знання не єдине джерело виникнення імпліцитних НКП. Нерідко “семантика змушена апелювати до немовної ситуації, що стоїть за певними виразами” (10,51) і вимагає переосмислення повідомлення. За таких умов імпліцитна НКП — це знання культури, історії, побуту якогось етноколективу. Залучення етнолінгвістичних фактів, ураховання соціальних і психологічних характеристик людської поведінки сприяє повнішому опису причин вибору тих чи інших семантичних варіантів мовних одиниць. Наприклад: кажи каганові твоєму, що я *роззую* того, що переміг хозарського борця! — сказала Либідь гордо” (А.Лотоцький). Імпліцитна НКП формується лексемою *роззутти* у значенні “вийти заміж, одружитися”. Підґрунтям виникнення цієї НКП був „звичай давніх українців, за яким молода роззувала молодого” (11,222).

“Брати на панщину ходили, Поки лоби їм погодили!” (Т.Шевченко).

Імпліцитна НКП продукується синтаксичною конструкцією *лоби голити* у значенні забирати в царську армію, етимологія якого породжена “наказом чинним до 1847 р.; голити передню частину голови всім рекрутам до царського війська” (СУМ.— Т.2.— С. 107).

Імпліцитний та експліцитний є два діалектичне протилежних типи НКП: імпліцитність „кодує” зміст лексичних одиниць, експліцитність — його „розшифровує”. Але одночасно вони є взаємопов’язаними та взаємозумовленими. Імпліцитна НКП зумовлює концентрацію змісту, заощаджуючи форму, тоді як експліцитна НКП протидіє економії засобів вираження, актуалізуючи їх значення. При цьому імпліцитний тип НКП має перевагу. Це цілком закономірно, оскільки в такому разі виявляється одна із загальних тенденцій, властивих різним видам людської діяльності, — тенденція до економії лексичного матеріалу: мінімальну витрату мовних зусиль для забезпечення максимального розуміння.

Отже, можна стверджувати:

НКП являє собою частину значення лексем, національне чи культурно маркованих, розуміння та функціонування якої в художньому тексті

пов'язане зі знанням специфіки культури, історії, побуту певного етноколективу. Складовими НКП є контекст, знання лінгвістичного та екстралінгвістичного типу. За способом їх виявлення в художньому тексті розрізняють:

а) експліцитні НКП, які актуалізуються за допомогою дескриптивних висловлювань;

б) імпліцитні НКП, які базуються на лінгвістичних знаннях чи знаннях позамовної ситуації. Саме цей тип НКП переважає у художніх текстах.

1. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. — М., 1973. — С.70.
2. Кононенко В.І. Система і текст: процеси символізації// Семантика мови і тексту/ Матеріали V Міжнародної конференції. — Івано-Франківськ, 1996. — С. 94.
3. Лотманн Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек. Текст. Семиосфера. История. — М., 1996.
4. Колишанский Г.В. Контекстная семантика. — М., 1980.
5. Кононенко В.І. Етнолінгводидактика — Івано-Франківськ, 1998.
6. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст — Івано-Франківськ, 1997.
7. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности//Вопросы языкознания — 1987. — №3. — С.20-32.
8. Шендельс Е.И. Имплицитность в грамматике//Вопросы романо-германской филологии. Синтаксическая семантика. — М., 1977. —С.109-122.
9. Кожжевникова К. Об аспектах связанности в тексте как целом//Синтаксис текста/ под ред. Г.А. Золотовой/. — М., 1979.
10. Новиков А.И., Истякова Г.Д. К вопросу о теме и денотате текста//Изв. АН СССР. — Сер. литературы и языка, Т.40. — 1981. — №1.—С.48-56.
11. Лотоцький А.Л. Княжа слава. — Львів, 1991. — С.222.

As a result of the analysis of Ukrainian literary works on historical and everyday-life topics there have been singled out two types of national-cultural presupposition (NCP): explicit and implicit. Explicit ones are expressed with a help of descriptive utterances, implicit ones are based on linguistic knowledge or the knowledge of extra-lingual situation. Owing to the tendency of saving lexical material the second type prevails in literary texts.

Марта Петришин

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПРИКМЕТНИКА $\mu\epsilon\upsilon\alpha\varsigma$ В "ІЛІАДІ" ГОМЕРА

Параметричні прикметники, як широко вживані у мові слова, були предметом зацікавлення багатьох мовознавців. Різні аспекти їх дослідження знаходимо у працях Т.Линник (1), К.Смоліної (2), О.Журина (3), Нгуен Нгок Хунга (4). У лінгвістичних дослідженнях старогрецької мови є низка праць, присвячених аналізу окремих тематичних груп лексики (В.Гусятинська (5), О.Лосев (6), Ю.Каган (7)). Особливо багато праць присвячено аналізу лексики Гомера (Н.Маулінаускене (8), М.Hoffmann (11), Н.Тимпру (12), О.Лосев (6) та інші). Однак лексика на позначення розміру не була ще предметом спеціального вивчення як у гомерівському епосі, так і взагалі у старогрецьких авторів.

Серед прикметників названої лексико-семантичної групи (ЛСГ) широтою вживання у "Іліаді" Гомера визначається прикметник $\mu\epsilon\upsilon\alpha\varsigma$ - великий (260 вживань), який характеризує величину предмета взагалі у всіх можливих його вимірах, незалежно від спрямованості вимірювання.

У цій статті буде зроблена спроба розглянути семантичну структуру прикметника $\mu\epsilon\upsilon\alpha\varsigma$ в поемі Гомера "Іліада".

Детальному вивченню при дослідженні семантичної структури прикметника $\mu\epsilon\upsilon\alpha\varsigma$ піддаються синтагматичні зв'язки, що пояснюються максимальною залежністю семантики прикметника від значення сполучуваного з ним іменника. В результаті дослідження виявлено, що прикметник $\mu\epsilon\upsilon\alpha\varsigma$ може виступати синтагматичним партнером іменників, що належать до таких тематичних груп (ТГ): 1) зброя; 2) будівлі, споруди; 3) географічні об'єкти; 4) водойми; 5) предмети побуту; 6) тварини; 7) рослини та їх частини; 8) частини тіла живих істот; 9) одяг; 10) люди, герої, міфічні істоти. Серед абстрактних іменників виділяється одна ТГ, а саме - лексеми на позначення почуттів.

Серед ТГ конкретних іменників, з якими сполучається прикметник $\mu\epsilon\upsilon\alpha\varsigma$, найбагатше (31 вживання) представлена група іменників, яка позначає різні види наступальної та оборонної зброї. Висока порівняно з іншими ТГ іменників частотність вживання прикметника $\mu\epsilon\upsilon\alpha\varsigma$ з іменниками вказаної групи пояснюється, як можна припускати, бажанням Гомера підкреслити вражаючу око велич зброї, якою борються і захищаються герої. В цих епітетах зброї, як вважають дослідники гомерівського епосу (9,192), виявляється і народне сприймання війни.

Доволі часто прикметник *μεγας*, як показало дослідження, виступає означенням до іменників, що позначають оборонну зброю - слів то *σακος* - щит (8 вживань) та його синоніма *η ασπις* (2 вживання). Служачи епітетом до цих іменників, *μεγας* виступає у своєму прямому у основному значенні - "великий": стаття до бою з Гектором і його військом, одягнувшись у найбільші і найкращі щити, закликає ахейців бог Посейдон "*ασπιδες οσσαι αρισται ενι στρατω ηδε μεγαισται εσσαμενοι ... ιομεν* (IL. 14, 371-372) - щити, які у війську найкращі і найбільші одягнувши ... ходімо". Великим шитом захищається від нападів троянців хоробрий Еант (IL. 11, 572); "великий щит" беруть, готуючись до бою, Паріс (IL. 3, 335) та Патрокл (IL. 16, 136). Перше місце займає великий щит і серед військового обладунку, який виготовляє для героя Ахілла сам бог вогню Гефест.

Серед наступальної зброї на першому місці в "Іліаді" - спис. Цікаво відзначити, що характеризуючи його, прикметник *μεγας* виступає не тільки у своєму основному значенні "великий", як у наведених вище прикладах, але, актуалізуючи закладені в ньому потенційні семи, підкреслює і його велику довжину. Ахілл перед битвою "*πατρωιον εσπλασατ ευχος βριθω μεγα στιβαρον*" (IL. 19, 378) - витягнув великий, довгий спис". Гине Патрокл, щит якого "*πλευεισ ευχει τε μεγαλω* (IL. 17, 296) - був вдарений довгим списом". Своє основне значення зберігає *μεγας* у поєднанні з іменниками-синонімами то *ξιφος*, то *φασγανον*, то *αορ* (меч). Так троянці та ахейці "*μαχοντο ξιφεσιν μεγαλοισι* (IL. 15, 712) - билися великими мечами".

Досить часто вказаний прикметник виступає контекстним партнером іменників, що означають різного роду споруди. Це іменники: то *δωμα* (дім), то *αδυτον* (храм), о *πυργος* (вежа). Вказуючи на великий загальний розмір згаданих об'єктів у синтагмах *μεγα δωμα* (IL. 5, 213); *εν μεγαλω αδυτω* (IL. 5, 448) прикметник *μεγας*, зокрема з іменником о *πυργος*, реалізує потенційну сему "висота". Почувши, що троянці зазнають поразки, Андромаха "*επι πυργον εβη μεγαυ Ιλιου* (IL. 6, 386) - пішла на високу вежу Іліону". Ця ж потенційна сема актуалізується і при сполученні прикметника *μεγας* з такими іменниками тематичної групи "географічні об'єкти", як то *ορος* (гора) та *η τετραη* (скеля). Виступаючи означенням до інших іменників цієї ТГ, *μεγας* реалізує в певних контекстах сему "ширина", зокрема це стосується іменника *η ημων* (берег): "*ημονα μεγαλην ψαμαθοισι καλυψεν* (IL. 12,31) - покрити пісками широкий берег". Ця ж сема часто виходить на перший план при поєднанні прикметника *μεγας* з ТГ іменників, що означають "водойми": то *πελαγος* (море); о *ποταμος* (ріка); о *κρουνος* (потік).

Сполучаючись з іменником *η δινη* (вир), *μεγας* набирає значення не просто великий, а глибокий (IL. 21, 239).

Великий фізичний розмір об'єктів прикметник *μεγας* підкреслює, виступаючи означенням до іменників ТГ, які означають предмети побуту, тварин, одяг, частини тіла, рослини.

Якщо контекстуальними партнерами прикметника *μεγας* виступають іменники, які служать для позначення сукупності об'єктів (то *εθνος* - натовп: то *πωυ* - стадо), то він може вказувати на кількість: *Λυκιων μεγα εθνος* (IL. 12, 330) - багаточисельний натовп лікійців".

Дослідження показує, що аналізований прикметник, крім значення "кількість", може ровивати й інші вторинні значення, зокрема, значення "голосний", реалізація якого здійснюється при поєднанні *μεγας* з лексемами-синонімами *η βοη*, *αλαλητος*, *η ιαχη* (крик), о *παταγος* (шум), о *ορουμαγδος* (гуркіт). Описуючи підготовку ахейців до битви, Гомер вказує, що вони "*ξυνισαν μεγαλω αλαλητω* (IL. 14, 393) - сходились з голосним криком". Якщо ж *μεγας* виступає означенням до іменників, то *αεθλον*, то *υερας* (нагорода), то *δωρον* (дарунок троян і "о"), то в ньому реалізується значення "цінний". Задумавши послати вивідувача у табір ахейців, Гектор звертається до військових вождів та старшин зі словами: "*τις κεν μοι τοδε εργον υποσχομενος τελεσειεν δωρω επι μεγαλω* (IL. 10, 363) - хто, пообіцявши мені за цінний дарунок, виконає діло?".

Досить часто прикметник *μεγας* поєднується в "Іліаді" з іменниками абстрактної семантики. Аналіз показує, що найчастіше він вступає в контакт з ТГ іменників, що означають почуття. У цьому випадку *μεγας* вживається на позначення інтенсивності почуттів, реалізуючи значення "сильний", "могутній". Після смерті славного Патрокла, друга Ахілла, "*μεγαλη δε ποθη Δαναισι τευκται* (IL. 17,690) - сильний смуток охопив данайців". Принагідно зауважимо, що це ж значення *μεγας* міг реалізувати і в поєднанні з іменниками конкретної семантики, як от у сполученні *μεγαλην ομιχλην* (IL. 13, 336) - сильний туман.

Поняття великого розміру викликає за асоціацією уяву про щось видатне, що виділяється з ряду однорідних предметів чи явищ. У поєднанні з іменниками ТГ "люди, герої, міфічні істоти" прикметник *μεγας* визначає не тільки фізичний розмір істот, але і вказує на їх значимість, реалізуючи при цьому потенційну сему "величність, впливовість", що стає основою для розвитку значень "видатний, знаменитий, славетний". Саме в плані підкреслення величності епітет *μεγας*, як зазначає О. Лосев (6, 76), часто вживається у відношенні до Зевса. Так, наприклад, звертаючись до троян,

Гектор закликає: “*ἡμεῖς δὲ μεγάλοι Διὸς πειθόμεθα βουλή* (IL. 12, 242) - ми ж послухаймося поради великого Зевса”.

Прикметник *μεγας* виявляється також єдиним і узагальненим означенням величч героїчного покоління часів Троянської війни. Великими, тобто видатними, знаменитими, славетними постають у гомерівському епосі Аякс (IL. 12, 364; 5,610,625; 9,168), Гектор (IL. 3,324; 5,680; 8,166; 6,263), Ахілл (IL. 16, 21; 19,216) та Нестор.

Великими у Гомера є і боги. Так, у 18 пісні “Іліади” читаємо: “*ἦρχε δ' ἄρα σφιν Ἀρης καὶ Παλλὰς Ἀθήνη ἀμφω...καλῶ καὶ μεγάλῳ*” (IL. 8,516-517) - управляли ними Арес і Афіна Паллада, обоє прекрасні і величні”. Сема видатний, в свою чергу, стає основою для утворення інших значень, кожне з яких включає наведену сему і вказує на ту властивість, яка сприяє тому, що предмет або явище виділяється з ряду йому подібних. Такими значеннями, зокрема, будуть “значний, суттєвий, важливий”. Вони реалізуються при сполученні прикметника *μεγας* виключно з іменниками абстрактної семантики *το μενος, η βια* (сила) та *το εργον* (справа). При цьому на те, якого з наведених значень набуває прикметник *μεγας* вказує контекст. Порівняймо для прикладу контексти: “*τείχος Ἀχειῶν ρηξόμεθα σθενεὶ μεγάλῳ* (IL. 12, 224) - мур ахейський зламаємо значною силою” та “*ὕπεσχετο δὲ μεῖα εργον ἐκ Τροίης ἀλωσεμεν υἱὰς Ἀχαιῶν* (IL. 13,366) - пообіцяв суттєву справу - від Трої відігнати синів ахейців”.

Навіть такий короткий огляд синтагматичної сполучуваності та семантичної структури прикметника *μεγας* в “Іліаді” Гомера дає підставу зробити висновки, що прикметник мікрополя великого загального розміру *μεγας*, реалізуючи на основі валентності синтагматичні зв'язки, актуалізує такі притаманні йому значення (лексико-семантичні варіанти):

- ЛСВ 1 - великий за фізичними розміром; той, що має велику протяжність у просторі (у довжину, ширину чи висоту);
- ЛСВ 2 - багаточисельний; такий, що вказує на велику кількість одиниць, які входять у певну сукупність;
- ЛСВ 3 - значний силою; такий, що володіє у великій мірі певною ознакою або якістю;
- ЛСВ 4 - значний за цінністю;
- ЛСВ 5 - голосний;
- ЛСВ 6 - знаменитий, видатний, славетний;
- ЛСВ 7 - значний, суттєвий, важливий.

Розвиток такої кількості значень у прикметника *μεγας* пояснюється “значно меншою наявністю у мові звукових значенневих поєднань, ніж

уявлень і значень зорових, так що на одне таке звукове сполучення припадає декілька значень зорових” (10, 321).

Дослідження показали, що той чи інший варіант значення прикметника *μεγας* розвивається у поєднанні його з іменниками певної ТГ. Таким чином, лексична сполучуваність є надійним і об'єктивним засобом виявлення і розмежування ЛСВ слова. Отже, вивчення сполучуваності прикметника *μεγας* дає не тільки формальні результати (вказуючи на те, що прикметник може сполучатися з іменниками певної ТГ), але також створює можливість для детального вивчення семантичної структури досліджуваного прикметника.

1. Линник Т. Параметричні прикметники і їх становлення – К., 1982.
2. Смоліна К.П. К изучению семантической истории прилагательного великий// Экскурсы в историю русской лексики – М.: Наука, 1978.–С. 109-128
3. Журинский А.Н. О семантической структуре пространственных прилагательных// Семантическая структура слова: Психолінгвістическіе ісследования. М.: Наука, 1971 – С. 96-124.
4. Нгуен Нгок Хунг. Отношения полисемии и синонимии в тематической группе слов (на примере прилагательных размера и объема) – Автореф дис ... канд. филол. наук – М., 1974.
5. Густинская В.С. Словарный состав языка Феокрита в области неживой природы – Автореф дис ... канд. филол. наук – Л., 1952.
6. Лосев А.Ф. Эстетическая терминология ранней греческой литературы.–Уч. зап МГПИ им. В.И.Ленина.–Т. 83 – М., 1953.
7. Казан Ю.М. Платон и слова, обозначающие свет и темноту//Платон и его эпоха - М.: Наука, 1979. - С. 301-316.
8. Маулинаускене Н.К. Некоторые особенности системы цветообозначений в языке Гомера// Живое наследие античности.- М., 1987.–С. 24-40.
9. Сахарный Н.Л. Гомеровский эпос.- М., 1976.
10. Потемня А.А. Из записок по русской грамматике.- Харьков, 1888-1889.–Т. I.
11. Hoffmann H. Die ethische Terminologie bei Homer, Hesiod und alte Elegikern und Jambographen. I Homer. Inaug. Dissert. –Tübingen, 1914
12. Trumpp H. Kriegerische Fauchausdrücke im griechischen Epos. –Basel, 1950.

*The article deals with the semantic structure of the adjective as an element of the general microfield in Homer's "Illiad". The research of the semantic structure was made on the basis of the adjective's lexico-semantic valency. The adjective's valency with different thematic groups of the noun actualize ZSV that form its semantic structure. The adjective *μεγας* is characterized by a complex secondary structure.*

ЗМІСТ

Літературні контексти

- Володимир Матвійшин*. Морально-етична проблематика творчої спадщини Віктора Гюґо та її рецепція в Україні. 3
- Володимир Полск.* Українське письменство у контексті світової літератури 80-х років XIX - першої половини XX ст. 13
- Мирослава Антонович*. Шевченкове слово у Великобританії 22
- Ольга Широка*. Проза Володимира Винниченка у контексті західноєвропейських філософських шукань кінця XIX – початку XX століття. 28

Проблеми фразеології

- Ярослав Баран*. Фразеологізми у системі мови 35
- Ярослав Билиця*. Особливості мовних механізмів формування політичної фразеології німецької мови 42
- Марія Ткачівська, Василь Лазарович*. Сталі словосполучення типу “прикметник+іменник” у ролі національно-маркованих фразеологізмів 50
- Василь Угринюк*. Можливості класифікації фразеологізмів за кількісними характеристиками вмотивованості (на матеріалі дієслівних фразеологічних одиниць сучасної німецької мови) 55

Граматичні студії

- Віктор Кравченко*. Функціональні особливості порядку слів та інтонації в деяких типах інверсійних речень 61
- Фаїз Нізамутдінов*. Становлення англійського складносурядного речення: семантичні дослідження порядку слів 67
- Святослав Гандзюк*. Просторові прикметники в німецькій та українській мовах (порівняльний аналіз) 72
- Альбіна Іванова*. Займенникові вказівники як службові слова (на матеріалі російської та української мов) 82
- Марія Турчин*. Характеристика варіантних/синонімічних кореляцій німецьких скорочень та їх вихідних форм 87

Питання літературно-художньої рецепції

- Наталія Телегіна*. Трансформація американської новели у 20-ті роки XX століття 95
- Галина Петросаняк*. Образ Галичини у художній прозі Йозефа Рота 101
- Наталія Яцків*. Новела В. Стефаника “Злодій” та її французькі інтерпретації 105
- Надія Лацук*. Французька поезія в переспівах Василя Щурата . . . 111

Міжмовна інтерференція

- Галина Шацька*. Про фонетичну та морфологічну асиміляцію запозичених українізмів у мові галицьких німців-колоністів 118
- Божена Маруневич*. Зіставний аналіз та виявлення міжмовної інтерференції дієслівного керування в німецькій та українській мовах 124
- Любов Михайлюк*. Лексико-семантичні групи слів північно-американського ареалу англійської мови 130
- Уляна Мрозіцька*. Латинізми у лексичній системі слов'янських мов . . 134

Мовні аспекти перекладу

- Олександр Кравченко*. Деякі комбінаторні зв'язки англійського терміна *esopotu* і шляхи їх передачі в українській мові 139
- Ірина Малашевська*. Компресія тексту в синхронному перекладі . . 145
- Наталія Федорчак*. Проблема перекладу фразеологізмів творів В. Стефаника англійською мовою 149

Трибуна молодих

- Олег Остапович*. Фразеологія національного мовного варіанту як об'єкт лінгвістичного аналізу 153
- Володимир Турчин*. Прагматично-філософський аспект слова 162
- Наталія Ткачук*. Взаємодія лексики і граматики при імпліцитному вираженні темпоральності в сучасній німецькій мові 167
- Тетяна Піжук*. Національно-культурні пресупозиції в художньому тексті 173
- Марта Петришин*. Семантична структура прикметника *μεγας* в “Іліаді” Гомера 179

CONTENTS

Literary Context

<i>Volodymyr Matviyishyn</i> . Moral and Ethic Problems of Victor Hugo's Creative Legacy and its Reception in Ukraine.	3
<i>Volodymyr Polek</i> . Ukrainian Literature in the Context of the World Literature of the 1880s and the First Half of the XXth Century.	13
<i>Myroslava Antonovych</i> . Shevchenko's Word in Great Britain.	22
<i>Olga Shyroka</i> . Volodymyr Vinnichenko's Prose in the Context of West-European Philosophic Quests at the End of the XIXth- the Beginning of the XXth Centuries.	28

Phraseology Problems

<i>Yaroslav Baran</i> . Phraseological Units in the Language System.	35
<i>Yaroslav Bylytsya</i> . Peculiarities of the Linguistic Mechanisms Employes in the Formation of Political phraseology in Modern German.	42
<i>Mariya Tkachivska, Vassyl Lasarovych</i> . Type as Nationally Markel Phraseological Units.	50
<i>Vassyl Uhryniuk</i> . Classification Possibilities in the System of Phraseologikal Units According to Their Motivated Quantative Characteristics (On the Material of Verbal Phraseological Units in Modern German).	55

Grammar Studies

<i>Victor Kravchenko</i> . Functional Peculiarities of the Word-Order and Intonation in Certain Types of the Inverted Sentences.	61
<i>Fais Nisamutdinov</i> . Formation of the English Complex Sentence: Semantic Researches of the Word-Order.	67
<i>Svyatoslav Handsiuk</i> . Spatial Presearches in German and Ukrainian Languages (Comperative analysis).	72
<i>Albina Ivanova</i> . Demonstrative Pronouns as Functional Words (On the Material of Russian and Ukrainian Languages).	82
<i>Mariya Turchyn</i> . Characteristic of the Variant/Synonymous Correlations of German Abridgements and Their Original Forms.	87

Questions of Literary Reception

<i>Nataliya Telegina</i> . Transformations Experienced by the American Short Story in the 1920s.	95
<i>Halyna Petrosanyak</i> . The Image of Halychyna in Prose Works by Joseph Rot.	101
<i>Nataliya Yatskiv</i> . A Short Story "Thief" by V.Stefanyk and its French Translations.	105
<i>Nadiya Laschyk</i> . French Poetry Rehashed by Vasyl Schurat.	111

Interlanguage Interference

<i>Halyna Shatska</i> . Phonetic and Morphologic Assimilation of Borrowed Ukrainian Vocabulary into the Language of Halychian German Colonists.	118
<i>Bosena Marunevych</i> . Corparative Analysis and Identification of Interlanguage Interference Marking Verb Government in German and Ukrainian.	124
<i>Lybov Myhailyuk</i> . Lexico-semantic Groups of Words Used in North american English.	130
<i>Ulyana Mrozitska</i> . Latinisms in the Lexical System of Slavonic Languages.	134

Linguistic Aspects of Translation

<i>Oleksandr Kravchenko</i> . Combinatory Patterns of the English Term "Economy" and Ways of Rendering Them in Ukrainian.	139
<i>Irina Malashevsk</i> a. Text Compression in Simultaneous Translation.	145
<i>Nataliya Fedorchak</i> . Problems of English Translation Concerning Phraseology Used in V.Stefanyk's Works.	149

Tribune for the Young

<i>Oleg Ostapovych</i> . Phraseology Employed by National Variants of the Language as an Object of Linguistic analysis.	153
<i>Volodymyr Turchyn</i> . Pragmatic and Philosophic Aspects of the Word.	162
<i>Nataliya Tkachuk</i> . Interaction of Vocabulary and Grammar Forms in Expressing Temporal Meaning in Current German.	167
<i>Tetyana Pizhuk</i> . National and Cultural Presuppositions in the Fictional Text.	173
<i>Marta Petryshyn</i> . Semantic Structure of the Adjective megaV in the Iliad by Homer.	179

Міністерство освіти України
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ФІЛОЛОГІЯ
Випуск 3

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 284000, м. Івано-Франківськ
вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський університет, тел. 2-33-79

Видавництво "Плай" Прикарпатського університету
284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 96-4-81
(українською мовою)

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian University named after V.Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V.Stefanyk

PHILOLOGY
3rd issue

Published since 1999

Publishers' address
Precarpathian University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 284000, Ivano-Frankivsk, tel. 2-33-79

PLAI Publishers, Precarpathian University
57, Shevchenko Str.,
284000, Ivano-Frankivsk, tel. 96-4-81

(Published in the Ukrainian language)

Художнє оформлення ВІТЕНКО В.І.
Технічний редактор БОЙЧУК О.П.
Комп'ютерна верстка ДУБОВИЙ В.М.

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ №435

Здано до набору 12.03.99 р. Підд. до друку 02.09.99 р. Формат
60x84/16 Папір офсетн.
Літ. гарн. Ум. друк арк. 11,75. Вид. арк. 12. Тираж 300 прим.
Зам. 260.